

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таърихи 31-уми августи соли 1999 Саидҷон Нодирро бо унвони фахрии «Корманди шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон» қадр намуд.

**ЮСУФ НУРАЛИЕВ
САИДЧОН НОДИРОВ**

**БҰАЛӢ ВА ГИЁҲДАРМОНИИ
АМРОЗИ САНГИ ГУРДА**
(Нашри панҷуми тоҷикӣ бо тағйирот ва иловаҳо)

**Сарредаксияи илмии
Энсиклопедияи Миллии Тоҷик**

**ДУШАНБЕ
«Донишварон»
2017**

ББК 5г+53,52+54,1+56,9

Н – 72

Муқарриз:

**Доктори илми тиб, Арбоби шоистаи илми Русия,
профессор П. П. Денисенко**

**Н-72 Нуралиев Ю.Н., Нодиров С. Бўалӣ ва гиёҳдармонии амрози
санги гурда.** – Душанбе: «Донишварон», 2017. - 222 саҳ.

Рисола дар асоси таҷриба табиби бузург Абӯалӣ ибни Сино иншо шудааст. Муаллифон 11 адад нусхай мураккаб ва беш аз 100 нусхай содаи Абӯалӣ ибни Синоро, ки барои ҷилавғирӣ ва табобати бемориҳо ва қабл аз ҳама амрози гурдаву санги масона пешбинӣ шудааст, шарҳ медиҳанд. Рисола ҳамчунин тавсияҳои Абӯалӣ ибни Синоро роҷеъ ба парҳез ва ҷилавғирӣ аз пайдоиши санги гурда ва дигар бемориҳои гурда дар бар мегирад. Тақрибан тэъдоди 40 номгӯй гиёҳҳои шифобаҳаш аз ҳазинаи Абӯалӣ ибни Сино аз мавкеи тибби муосир тавсиф гардида, нусхаҳои гиёҳдармонӣ барои табобати бемориҳои муҳталиф оварда шудааст.

Тамоми нусхаҳо аз диди комёбихои гиёҳдармонии муосир тасҳех гардида, тарзи таҳия ва меъёри истеъмоли доруҳо сареҳан баён карда шудааст, то ки худи беморон дар шароити хона доруи заруиро омода карда, истифода намоянд. Рисола барои пизишкон, мутахассисон, донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ ва оммаи васеи хонандагон пешбинӣ шудааст.

ISBN

© Нуралиев Ю., Нодиров С., 2017

**Аз қаъри гили сиёҳ то авчи Зуҳал,
Кардам ҳама мушкилоти гетиро ҳал.
Берун частам зи қайди ҳар макру ҳиял,
Ҳар банд кушода шуд, магар банди ачал.**

Абӯалӣ ибни Сино

БАХШИДА МЕШАВАД:

*Ба рӯҳи поки волидайнам, ки хуршеди зинда-
гиро бароям ҳадя намуданд*

*Ба рӯҳи покиҷигарбандам Хайёмҷон, ки дунёи
фониро зуд падруд гуфт*

НОВЕЙШЕЕ НОВОЕ СООБЩЕНИЕ В СОВРЕМЕН- НОМ АВИЦЕННОВЕДЕНИЕ

При жизни Абуали Ибн Сино по ряду социальных причин не сумел совершить Хадж. Минуя 1037 лет, один из его соотечественников и верный последователь его учения, кандидат медицинских наук, Заслуженный работник Республики Таджикистана Сайджон Нодири в знак большой любви и уважения к великому врачу энциклопедисту, как положено родному сыну учёного, сначала посетил его Мазар (Мавзолей) в городе Хамадани, прочитал молитву на его могиле и после этой традиции, в 2015 году, совершил Хадж за Абуали ибн Сино, который традиционно называется «Хаджи Бадал».

Это новость, благодаря сети интернета, распространилась на весь мир. Отныне в авиценоведении появилась новейшая информация: Ибн Сино через 1037 лет стал Ходжи Абуали ибн Сино. Очень радостно, что эту миссию с большой гордостью выполнил его соплеменник и верный последователь Ходжи Сайджон Нодири.

Не ошибусь, если позволю себе сказать, что у Абуали ибн Сино через более 1000 лет появился приёмный сын Сайджон Нодири.

Я лично очень горжусь, что мой ученик Ходжи Саиджон Нодири выполнил эту почётную среди мусульман мира миссию по зову сердца и с добрейшими намерениями.

От души поздравляю своего преданного ученика с его юбилеем - 60 летием и с тем, что он в истории науки и авиацено-новедения завершил эту почётную миссию Хаджи Бадал вместе Абуали ибни Сино.

НАУКА - БОЖЕСТВЕННЫЙ ДАР, ДОСТИГАЕМЫЙ ЧЕСТНЫМИ И ЧИСТЫМИ МЫСЛЯМИ, ДЕЙСТВИЯМИ И РАССУЖДЕНИЯМИ

В начале девяностых годов конца XX века, по просьбе профессора Джумабой Сангинова, на кафедре фармакологии Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибн Сино ко мне, к профессору кафедры, в кабинет зашёл молодой специалист Саиджон Нодиров с просьбой принять его на заочное отделение аспирантуры. Традиционно, по ходу беседы, состоялся первый экзамен по общей истории литературы и науки Таджикистана. В конце беседы я ему сказал, что экзамен по патриотизму он сдал на отлично: «Приходите через неделю, я должен хотя бы через ваших бывших однокурсников узнать больше информации о своем будущем аспиранте». Через неделю в назначенный час, зашёл в мой рабочий кабинет будущий аспирант. После традиционного салому алайкум, я ему сказал: «Всё хорошо, но есть одна проблема. В мечеть и в науку нужно зайти с чистыми помыслами». Саиджон искренне принял мое наставление и заверил меня, что он оправдает мое доверие и с честью проведёт научное исследование по той теме, которую я определю. Вскоре после этого мы приехали в Матчинский р-н к его родителям. Отец, узнав об аспирантуре, крепко обнимая сына, сказал: «Эта была моя давняя мечта. Пусть наука, научные поиски и дух великого Ибн Сина благословят путь моего сына. Дай бог, чтобы результаты твоих научных

поисков всегда были востребованными далеко за пределами Таджикистана».

По традиции, перед защитой диссертации, один экземпляр автореферата С. Нодирова я отправил своему устоду, гиганту советской фармакологии Заслуженному деятелю науки Советского Союза, профессору Петру Прокофьевичу Денисенко, заведующему кафедрой фармакологии Санитарно-гигиенического медицинского института в г. Санкт-Петербург. Профессор П.П.Денисенко поздравил меня с выполненной и защищённой под моим руководством диссертационной работой. Учитывая её актуальность для современной практической медицины, рекомендовал издать материалы диссертации – впервые расшифрованные с позиции доказательной медицины 110 рецептов Абуали ибн Сино Опубликовать предложил в форме монографии на русском языке и обязательно в России. Опытный глаз профессора П.П.Денисенко в каждом расшифрованном рецепте и наставлении великого врача энциклопедиста видел весомые перспективы для современной урологии и медицины. Так, впервые через 1000 лет рекомендованные великим врачом Ибн Сино 110 рецептов для лечения мочекаменной и других урологических заболеваний были представлены на службу современной медицины.

Данное внедрение справедливо было бы считать крупнейшим достижением медицинской науки современного независимого Таджикистана. За 9 лет после защиты и утверждения кандидатской диссертации, материалы диссертационной работы С. Нодирова под названием «110 рецептов Авиценны», «Лечение мочекаменной болезни по рецептам Авиценны» были изданы 19 раз на таджикском, русском, болгарском и персидском языках, в том числе 3 раза большими тиражами в России и 7 раз в Иране.

Электронный вариант этой книги появился в поисковиках интернета и, таким образом, рецепты и наставления великого врача стали достоянием современной медицины и всего мира.

Подобное второе рождение крупномасштабного практического внедрение опыта средневекового таджикского врача должно было бы радовать каждого таджики и гражданина нашей Родины.

Послушав добрые советы своего наставника профессора П.П. Денисенко в 2007 году, книга «110 рецептов Авиценны» с соблюдением всех установленных Правительством Республики Таджикистана требований было представлено на получение Государственной премии имени Абуали ибн Сино. Результаты двухразового голосования (11 членов государственной комиссии) оказались 9/2. Таким образом, за Ю.Н. Нуралиева и С. Нодирова проголосовали 9 членов государственной конкурсной комиссии.

Первый раз на конкурсе получения Государственной премии Республики Таджикистан имени Абуали ибни Сино, победителем стал не академик, ни какой-нибудь государственный авторитет, а 2 простых, честно трудившихся ради отечественной науки, ради любимой Родины Таджикистана учёные.

Есть очень мудрая таджикская поговорка: «Беззащитного, даже если он верхом на верблюде, может легко укусить собака». Так и получилось, с честно и заслужено победителями конкурса.

Тогдашний молодой ещё неопытный, только что назначенный Президент АН Республики Таджикистана М. Илолов не смог эту заслуженную и честную победу закрепить общим голосованием президиума АН РТ 2007 г.

Чем мотивировали недостатки победивших в конкурсе на получение государственной премии?

Воспользовавшись своими академическими бюрократическим авторитетом, умудрились мировое достижение и практическое значение книги Ю.Н. Нуралиева и С. Нодирова считать ненаучным, а научно популярным. Таким образом признанный за пределами РТ научный труд посчитали не достойным Государственной премии имени Абуали ибн Сино Республики Таджикистан.

В чем истинная причина этого?

Зависть и только зависть. Нежелание от чистого сердца объективно увидеть и, тем более, признать достижения отечественной науки, достигнутые новым поколением на более высоком и востребованном далеко за пределами РТ научном уровне.

Анализ прежде получавших Государственную премию РТ показывает, что почти все первые авторы-обладатели Государственной премии-либо академики, либо директора какого-нибудь академического или высшего учебного заведения.

Недостатки новых победителей конкурса на получение государственной премии имени Абуали ибн Сино заключались в том, что они не были ни академиками и не руководящими авторитетами.

«Мудрые» умудрялись успехи и востребованность этого капитального научного произведения использовать против самых честных авторов исполнителей. Каким образом? Очень просто: Один из академических авторитетов, обозначил причину издания книги за пределами Таджикистана в том, что она не научная, а научно-популярная. И именно поэтому материалы диссертации каждый год издаются за границей. Подобное доказательство является свидетельством уровня добропорядочности нашего академика отечественного. При голосовании сторонников того, что книга является научно-популярной, а не научной оказалось на много большие, поэтому результаты честной и заслуженной победы Государственной комиссии (9 за и 2 против) посчитали недействительными.

Авторы не упали духом, а наоборот стали ещё больше работать ради отечественной науки и ради родного Таджикистана.

Авторы считают, что для них самая большая награда эта миллионные русскоязычные и персо-язычные читатели, а также личные благодарности, которые им искренне очень

часто выражают наши соотечественники и наши зарубежные читатели. Это и есть настоящая премия для учёного человека.

Подобное несправедливое решение в истории АН РТ, возможно в общей истории Таджикистана, случилось впервые. Дай бог, чтобы осталось первым и последним! Чтобы случившееся для Истории нашего народа, истории науки Таджикистана, истории этики учёного и защиты интеллектуального труда, надолго послужило хорошим поучительным уроком.

Юсуф Нуралиев – доктор медицинских наук, профессор, академик Академии мед. Наук Ирана, академик Международной инженерной академии Российской Федерации

ПЕШГУФТОР

Фарзанди барӯманди миллати тоҷику тамоми мардуми эронинажод ва олами ислом Абӯалӣ ибни Сино ҳамчун до-нишманди бузурги сайёра, дар тамоми ҷаҳони мутамаддин маъруфу машҳур аст. Асарҳои ҷовидона ва ҳусусан шоҳасари Ибни Сино «Ал-Қонун фи-т-тибб» аз қарни XII то имрӯз ба забонҳои гуногуни дунё дар Аврупо, Шарқ ва ола-ми ислом тарҷума ва ба таъодди зиёд чоп шудаанд. Дар таърихи тамаддуни башарӣ камтар китобе ёфт мешавад, ки мисли «Ал-Қонун» дар муддати беш аз ҳазор сол ҳамаи аҳли оламро сарфи назар аз тағовути забону миллат, расму оин, дину мазҳаб, нажоду иқлим ва ғояву ҷаҳонбинӣ холисонаву яқсон хизмат карда бошад.

Эътибори «Ал-Қонун» ҳусусан дар Шарқ хеле баланд буда, ин эътибор ҳанӯз ҳам идома дорад. Дар Ҳиндустон Пажуҳишгоҳи таърихи тиб ва тадқиқоти тибӣ тарҷумаи пурра ва илмии «Ал-Қонун»-ро ба забони инглисӣ омода ва нашр кард. Дар Покистон аз рӯи ин китоби муқаддас дониш-ҷӯёни риштаи тибби баъзе донишгоҳҳо таҳсил мекунанд.

«Ал-Қонун»-ро бори аввал Ҷерарди Кремонӣ (1114-1187) дар асри XII ба лотинӣ бо таври нопурра тарҷумаи кард. Минбаъд дигарон тарҷумаи ӯро такмил доданд. Ин тарҷума дар байни аврупоиён аҳамияти бузург пайдо кард. Баробари ихтирои дастгоҳи чопӣ онро дар радифи аввалин китобҳои муҳим, аз қабили китоби муқаддаси «Таврот» соли 1473 ба табъ расониданд. Қисматҳои алоҳидаи «Ал-Қонун» дар солҳои гуногун ва ба забонҳои гуногуни ҳозираи авру-пой, аз қабили инглисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, румонӣ, форсӣ, лотинӣ ва ғ. нашр шуд.

Шӯҳрати «Ал-Қонун» дар Аврупо зиёд буда беш аз 40 маротиба ба шакли комил чоп шудааст. Русия ва аҳолии соҳибмаърифати он ба Ибни Сино дар баробари бузургтарин фарзандони худ Михаил Василевич Ломоносов, Александр Сергеевич Пушкин, Иван Петрович Павлов ва дигарон арҷ мегузорад.

Саҳми донишмандони рус дар тарҷума ва чопи «Ал-Қонун», «Донишнома», «Урҷуза фӣ-тибб» ва дигар асарҳои гаронбаҳои Ибни Сино ба забони русӣ беҳамтост. Олимони боистеъоди рус бо маҳорати баланд осори ғаний ӯро дастраси русҳо ва мардуми русзабон намудаанд.

Китобе, ки шумо хонандагони гиромӣ дар даст доред, бори аввал бо номи «Гиёҳдармонии бемории санги гурда аз рӯи дорухатҳои Ибни Сино» соли 1997 дар Душанбе ба забони русӣ ба нашр расида буд. Чопи тақорори он соли 1998 низ ба забони русӣ дар шаҳри Душанбе анҷом пазируфт. Ҳар ду нашр ба зудӣ ва бо таваҷҷӯҳи зиёд аз тарафи хонандагони русзабон пазируфта шуд.

Нусхаҳои китобҳои дар Душанбе чоп шуда дастраси хонандагони Санкт-Петербург ва Маскав гардидаанд ва ҷандин номаву пешниҳоди онҳо роҷеъ ба чопи китоби мазкур дар Русия дастраси муаллифони китоб гардид.

Бинобар ин, чопи саввуми ин китоб бо номи «110 доруҳати Ибни Сино барои табобати санги гурда» соли 1999 дар матбааи ИД «Весь»-и шаҳри Санкт-Петербург анҷом дода шуд. Моҳи апрели соли 1999 дар қасри шоҳони рус «Қасри Таври» муаррифии китоби мазкур доир гардид, ки дар он зиёда аз 300 нафар хонандагон ва ҳаводорони Ибни Сино иштирок карданд.

Китоб ба хонандай рус хеле писанд омад ва нашри ҷоруми он соли 2000, нашри панҷум соли 2002 бо теъоди зиёд анҷом дода шуд ва дар тамоми Русия паҳн гардид. Мо дар китоб фақат гулу гиёҳ ва доруҳоеро, ки Абӯалӣ ибни Сино ба шакли хеле қӯтоҳ ва фишурда дар «Ал-Қонун» ва дигар асарҳои тиббиаш барои пешгирӣ ва табобати санги гурда тавсия кардааст, тибқи талабот ва таҷрибаи тибби муосир ба тарзи вазеъ ва оммафаҳм дастраси хонандагон намудем. Китоби мазкур бо номи Бӯалӣ ва санги қӯллия ҳафт (7) маротиба дар Ҷумҳурии Исломии Эрон ба ҳатти ниёғон мунташир гардида, ҳамасола дар ҷаши байналмилалии Китоби Техрон, рӯнамой мегардад.

Муаллифон дар ин китоб 11 дорухати мураккаб ва беш аз 100 дорухати соддаи Ибни Синоро, ки қабл аз ҳама барои пешгирий ва табобати бемории санги гурда пешниҳод шуданд, овардаанд. Ҳамчунин, дар ин китоб пешниҳодҳои Ибни Сино роҷеъ ба парҳез ва речай он, ки аз бавуҷудоии сангҳо дар гурда ва пайдоиши як идда амрози маҷории идор (роҳҳои пешоб), ҷилавгирий менамоянд, ғунҷонида шудаанд. Тақрибан - 40 гиёҳи давоӣ аз ҳазинаи Ибни Сино аз мавқеи тибби муосир тавсиф гардида, дорухатҳои гиёҳ-дармонӣ барои табобати амрози гуногун оварда шудаанд.

Тамоми дорухатҳо аз мавқеи комёбииҳои давошиносии муосир тасҳех гардида, микдори қабули даво нишон додашуда, технологияи омода кардани таркибҳои давоӣ аниқ гардидааст, ки ин имкон медиҳад худи беморон дар шароити хона барои хеш давоӣ заруриро омода намоянд.

Дар бораи ин китоб ҳам дар Тоҷикистон ва ҳам дар қиҷварҳои дигар, аз ҷумла Русия, Булғория, Эрон тақризҳои зиёде чоп шудаанд.

МО ба муаллифони тақризҳои мазкур изҳори сипос намуда, чун намуна яке аз онҳоро дар поёни китоб ҷой медиҳем.

*Юсуф Нуралиев
Сайдҷон Нодиров*

Боби I

ТИББИ ДАВРОНИ СОМОНИЁН

Асрҳои 1X – X бузургмардонеро чун Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Муҳаммад Закариёи Розӣ, Абӯалӣ ибни Сино, мунаҷҷим, муаррих ва табиатшиноси машҳур Абӯрайҳони Берунӣ, ҳамчунин сафи зиёди олимони тиб, кимиё, риёзиро ба ҷаҳон тақдим кард – давраи шукуфоии фарҳанги ҳалқи тоҷик маҳсуб шуда, таъриҳан давраи Сомониён номида мешавад. Дар ин давра дар шароити ғановати муштарак, таъсири мутақобили забон ва фарҳанги араб ва ҳалқҳои Осиёи Миёна забони форсии нав забони форсӣ, дарӣ ва ё забони тоҷикӣ ташаккул ёфт.

Мутаассифона, тибби давраи Сомониён яке аз соҳаҳои камомӯҳташудаи илми қуруни миёна ба шумор меравад. Дар асарҳои илмии ба таърихи тиб баҳшидашуда, асосан мероси илмии Абӯалӣ ибни Сино, Муҳаммади Закариёи Розӣ ва баъзе табибони дигар тадқиқ карда шудаасту бас, осори даҳҳо олимону табибони машҳури аввали асрҳои миёна ва давраҳои байдӣ то қунун ҳатто барои мутахассисони таърихи тиб маълум намебошад.

Давраи Сомониён бо он қобили мулоҳиза аст, ки маҳз дар ин давра соҳти феодалӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти сиёсию иҷтимоӣ ва иқтисодиву фарҳангии Мовароуннаҳру Ҳурросон барқарор гардид. Шаҳрҳои кӯҳна тавсса ёфта, шаҳрҳои нав ба вучуд омада, иқтисоду фарҳанги онҳо босуръат тараққӣ кард. Истеҳсоли маҳсулоти гуногуни қосибӣ афзун гардид. Талаботи бозори доҳилӣ ва хориҷӣ ба молҳои ҳушсифат афзуд. Ва ин ба рушди босуръати соҳаҳои гуногуни дониш ва қабл аз ҳама илмҳои риёзӣ, кимиё, маъданшиносӣ, заминшиносӣ, нуҷум, набототшиносӣ ва тиб мусоидат намуд. Робитаҳои тиҷоратии Осиёи Марказӣ, Ҳинд, Чин, Булғористон ва дигар давлатҳо тавсса ёфт.

Шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Хуҷанд, Қубодиён марказҳои бузурги тиҷорат ба ҳисоб рафта, дар ин ҷойҳо молҳои доҳилӣ ва ҳориҷӣ ҳариду фурӯш мешуданд. Ваҳон ва мавзеъи Ишкошим таваҷҷӯҳи хосса қасб намуданд, чун, ки тоҷирони Чин, Тибет, Ҳинд дар ин ҷойҳо тиҷорат мекарданд. Китобҳои тиббӣ ва маводи давоии аз ҳайвонот, маъданӣёт ва наботот таҳиягардида дар ҷумлаи молҳои тиҷоратӣ шомил буданд. Тоҷироне, ки аз қишварҳои дурдоруворӣ меоварданд, аксаран ё бо номи доруи фурӯший ва ё номи қишваре, ки корвони тоҷирон риҷъат менамуданд, мулаққаб мешуданд. «Тоҷироне, ки – таъқид мекунад Берунӣ, - аз қишварҳои дур, аз ҷазираҳои дурафтода ва соҳилҳои баҳрҳо мол меоварданд, ё бо номи моле, ки тиҷорат мекарданд, ё бо номи маҳале, ки ин молҳоро аз он ҷо интиқол медоданд, ё бо номи самти роҳе, ки онҳо ҳаракат мекарданд, ё бо номи соҳилҳое, ки онҳо таваққуф менамуданд, мусаммо мешуданд. Масалан, анбарӣ шахсе, ки анбар мефурӯшад, мушкӣ – касе, ки мушк мефурӯшад, машриқӣ-тоҷири, шарқӣ мағрибӣ – тоҷир аз Аврупо». Ба туфайли робитаҳои тиҷоратӣ, на танҳо донишҳои тиббӣ, балки доруҳои таъсирбахши табобатӣ дар байн қишварҳои ҳамчавор паҳн гаштанд.

Соҳаҳои гуногуни илм чун кимиё ва геология дар инкишофи тиб ва ҳусусан дорушиносӣ нақши муҳим ифо намуданд. Яке аз кимиёдонҳои маъруфи оҳири қарни VIII - ва ибтидои қарни IX Ҷобир ибни Ҳаён (722 - 815) буд, ки беш аз 100 асар таълиф намудааст, ки 85 номгӯи онҳо то замони мо расидааст. Таълифоти Муҳаммад Закариёи Розӣ дар соҳаи кимиё ва тиб ҳусусан асарҳои ў «Сирул асрор» ва «Ал-ҳовӣ» ва ҳамчунин асари энсиклопедии Абӯрайҳони Берунӣ «Сайдана-фи-тиб» барои истифодаи як идда маҳсулоти маъданӣ ва таркибҳои намакин, филизоти сабук ва вазнин ба сифати васоити давой ҷун такони пуркуват хидмат намуданд. Дар минтақаҳои гуногуни Ҳурросон ва Мовароуннаҳр маъданӣёти муфид, дар Фарғона оҳан, қалъӣ, нуқра, симоб, мис, сурб, самғ, сангпӯнба, фирӯза, навшодир

ва дар минтақаҳои Бадаҳшон сангҳои қиматбаҳо, филтзоти ранга ва маъданиёти муфид тавлид мегардианд.

Дар баъзе аз манотиқи Мовароуннаҳр ва Ҳурисон мардум ба тахияи нуқра ва маъданси сурб машғул буданд, ки маҳсулоти онҳо на танҳо дар рӯзгордорӣ, балки дар тиб низ истифода бурда мешуд.

Дар қарнҳои IX–X дар Осиёи Марказӣ шишагарӣ ба таври васеъ тараққӣ карда буд, маҳсулоти шишагӣ натанҳо дар озмоишгоҳи кимиёвӣ, балки дар рӯзгордорӣ ва ба сифати зарф барои интиқоли навшодир, симоб, равғани гулоб ва дигар адвия истифода мегардид. Мисол, симоб дар симобкӯзахо – қӯзаҳои маҳсуси шишагӣ нигоҳдорӣ ва интиқол дода мешуд. Солҳои охир ҳангоми ҳафриёти пойтакҳти қуруни миёнаии Ҳутал – шаҳри Ҳулбук дар наздикии шаҳри кунунии Кӯлоб аз тарафи бостоншинос Э.Ғуломова якчанд зуруфи шишагӣ ва зарфи кулолии ҳумшакл ёфт шуд.

Дар давраи Сомониён дар Ҳурисону Мовароуннаҳр дар қатори табибони умумӣ, мутахассисони соҳаҳои мушахаси тиб арзи вучуд менамоянд. Берунӣ менависад: “Дар ин ҷо дар байни табибони мо ҷизи ачибе дида мешавад, баъзе аз онҳо нерӯи худро танҳо барои фаро гирифтани танҳо як фан истифода менамоянд ва дар он такмил меёбанд, онҳо табиби ҷашм, ё ҷарроҳ ё шикастабанд ва ё ҳаҷҷом номида мешаванд”. Дар оғози асри X дар шаҳри Рай шифохонаи бузурги бисёрсоҳа мавҷуд буд, ки аз тарафи Закариёи Розӣ муроқибат мешуд ва дар он төъдоди зиёди табибон аз ҷумла шогирдони ӯ фаъолият мекарданд.

Аз рӯи баъзе маълумот дар асри X дар Мовароуннаҳр (шаҳри Марв) низ шифохона мавҷуд буд, вале мутаассифона мо дар бораи ҳусусияти кори он маълумоте дар даст надорем.

Дар асрҳои IX–X дар ҳудуди Ҳурисону Мовароуннаҳр мавҷуд будани доруҳонаҳо маълум нест. Вале аз рӯи навиштаоти гуногун ва нусхаҳои доруҳои мурракаб, ки дар “Қонун-фӣ-тиб”-и Абӯалӣ ибни Сино, осори Муҳаммад

Закариёи Розӣ ва дигар манбаъҳо тасвир ёфтаанд, маълум мешавад, ки бисёр таркибҳои давойӣ ва қабл аз ҳама тарёкиро танҳо дорусозҳои ботаҷриба дар озмоишгоҳҳои маҳсус бо истифодаи таҷхизоти зарурӣ метавонистанд омода қунанд. Ашёи гуногуни кимиёйӣ ба монанди таркибҳои сурбӣ, мисӣ, оҳанӣ ва таркибҳои симобӣ, маводи маъданӣ дар озмоишгоҳҳои кимиёйӣ ҳосил ва таҷзияву поксозӣ карда мешуд.

Набототи давойӣ аз тарафи табибон ва ё ашхоси муваззаф дар давраи баҳору тобистон аз манотики муҳталиф ҷамъоварӣ ва таҳия мегардид. Дору дар хонаи табиб, дору-furӯsh va ё dar bозор furӯxta meshud.

Дар шаҳрҳо ва рустоҳо ҳонаводаҳо буданд, ки танҳо ба ҷамъоварии набототи давойӣ, маъданҳо ва фурӯши онҳо машғул буданд. Дору furӯshҳои ҳонагӣ ва дӯконҳои бозор дар фурӯши дору дар давраи Сомониён шабакаи дору-furӯshӣ ба вучуд оварда, мардумро бо дору таъмин менамуданд.

Давраи шукуфоии тибби Эрон ва Ҳуросон ба давраи инкишофи илм ва фарҳангӣ давлати Сомониён мувофиқат мекунад. Охири аспи IX ва ибтидиои аспи X ҳалифаҳои араб дигар ҳукмрони Осиёи Миёна, Эрон ва Афғонистон набуданд, vale забони арабӣ ҳанӯз ба сифати забони илм истифода мешуд, бинобар ин аксари олимон, az он чумла намояндагони тибби форсу тоҷик осори ҳудро ба забони арабӣ таълиф мекарданд. Аз ин лиҳоз Абӯалӣ ибни Сино, Закариёи Розӣ, Абӯмансур, Муваффақи Ҳиравӣ, Алӣ ибни Аҳвозӣ ва даҳҳо дигар олимони тибби форсу тоҷик чун намояндагони тибби араб шинохта шудаанд. Академик Б.Д.Петров арзёбии ғалати таърихии мероси ҳалқҳои ҷабран ба ҳайати хилофати араб доҳил гардидаро танқид карда, менависад: “Муаррихон ба таъриф ва тавсифи “фарҳангӣ арабӣ” саргарм гардида, одатан фаромӯш мекунанд, таъкид намоянд, ки ҳангоми ишғоли Осиёи Миёна аз тарафи арабҳо арзишҳои зиёди фарҳангӣ нобуд карда шуд”. Поёнтар ў дар

бораи нақши халқҳои ғайри арабӣ дар инкишофи фарҳанги Осиёи Миёна сухан ронда, менависад:

“Мавзӯи нақш ва иштироки халқҳоеро, ки арабҳо меҳостанд дар эҷоди “фарҳанги арабӣ” мутеъ созанд, омӯхта, бояд як хусусиятро таъқид намуд: Дар кишварҳое, ки дорои анъанаҳои қадимаи фарҳангӣ ва адабиёти қадим буданд, илм ва ҳунар рушд намуд, vale дар худи Арабистон – ватани ишғолгарон ягон пешравии фарҳангӣ ба мушоҳида нарасид. Бинобар ин рушди фарҳанг дар кишварҳои ишғол намудаи арабҳо, ба арабҳо марбут набуд”.

Дар давраи ҳукмронии Сомониён насли комили табибон ташаккул ёфт ва қисми зиёди онҳо табибони дарбори ин ё он амири Сомонӣ буда, аксари онҳо китобу рисолаҳои худро ба ҳукмронҳои Сомонӣ бахшидаанд. Асоси ин асарҳоро пеш аз ҳама таҷрибаи амалии муаллифон ва донишҳои табибони қадимӣ ташкил медод.

Тамоми ин таълифот-мероси хаттии олимон-табибони давраи Сомониро ташкил дода, таҳлилу тадқиқи онҳо сатҳи инкишофи илми тиб ва таъсири онро ба тибби аврупой нишон медиҳад.

Бояд таъқид намуд, ки баъд аз шукуфоии тибби форсу тоҷик дар пойгоҳи академияи Гундишопур дар натиҷаҳои ҷангҳои ишғолгаронаи халифаҳои араб давраи нисбатан тӯлонии пастравии тиб дар Ҳурросон ва Мовароуннаҳр оғоз ёфт. Танҳо дар давраи Сомониён рушди босуръати тибби форсу тоҷик оғоз гардид, ки ҷараёни омехташавии он бо тибби юнонӣ, румӣ, ҳиндӣ ва араб мушоҳида мешавад. Дар натиҷа фаъолияти табибони машҳур чун Муҳаммад Закариёи Розӣ, Абӯбакр Рабеи Бухорӣ, Абумансури Қамари Бухорӣ, Абӯалӣ ибни Сино проблемаҳои асосии тибби назарӣ ва амалӣ аз нав ва дар сатҳи ниҳоят баланди илмӣ тадқиқ карда шуданд.

Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ, Абубакр Рабеъ бинни Аҳмад аАҳавайнӣ Бухорӣ, Абумансур Муваффақ бинни Алии Ҳиравӣ, Ҳаким Майсаӣ, Абумансур Ҳасан Қамари Бухорӣ, Абулҳасан Алӣ ибни Раббеъи Табарӣ,

Абусахл ибни Яхёи Масехӣ ал-Ҷурҷонӣ ва дигарон аз ҷумлаи олимон – табибони маъруфи давраи Сомониён буданд.

Ҳазору сад сол давраи ниҳоят тӯлонии таъриҳ аст. Бинобарин на ҳамаи асарҳои илмии табибони давраи Сомониён то замони мо боқӣ мондаанд, вале китобҳо ва рисолаҳои қисман боқимонда аз сатҳи баланди тибби асри миёнагии ҳалқи тоҷик шаҳодат медиҳад, ки ба олами илм олимонеро чун Муҳаммад Закариёи Розӣ, Абӯалӣ ибни Сино ба армуғон оварда буд.

Боби II

АБŪАЛĪ ИБНИ СИНО

Абӯалī Хусайн ибни Абдулло ибни Ҳасан ибни Сино (Авитсенна, 980-1037) умри кўтоҳ ва афсонавиро, ки пур аз мусофиратҳо, суъуд ва сукут буд, ба сар бурдааст. Табиби бузург ва энсиклопедисти беҳамто барои наслҳои минбаъда мероси ганиеро, ки даҳҳо соҳаҳои гуногуни илмҳои асрҳои миёна – тиб, геология, кимиё, риёзӣ, механика, фалсафа, дин, адабиёт, шеър, педагогика, мусиқӣ ва дигарҳоро фаро мегирад, бοқӣ гузошт ва ин аз вусъати алоиқи илмии ў дарак медиҳад.

Илми тиб дар давраи Сино маводи зиёдеро оид ба соҳаҳои гуногуни тибби назарӣ ва амалӣ чамъ оварда буд. Захираи донишҳои тиббӣ ва биологӣ хусусан дар робита ба такомули ҷараёни тамаркӯзёбӣ ва наздикшавии системаҳои гуногуни тиббӣ ва қабл аз ҳама Юнони Қадим бо арабу форсӣ ва хинду тибетӣ, тибби амалӣ бо тибби илмӣ, хусусан вазнин мегардад. Дар натиҷаи чунин наздикшавӣ, аз як тараф методҳои нисбатан муассири табобат ва ташхис тавсееа меёбанд, аз тарафи дигар маълумоти мутаноқиз ва баъзан ғалат оид ба проблемаҳои асосии тибби назарӣ ва амалӣ ба вучуд меоянд. Зарурати ҷиддии таъин намудани системаи гурӯҳҳои алоҳидаи амроз, марбут ба хусусиятҳои айни пайдоиш ва патогенетикӣ, мушахҳасоти ҷараёни клиникӣ ва пешбинии амроз ба миён меояд.

Ибни Сино бо дарки аҳамияти вижай проблемаи мазкур дар асарҳои тиббии худ ба барқарор намудани иртиботи доҳилӣ ва қонуниятҳои умумӣ диққати ҷиддӣ медиҳад. Собитқадамӣ ва поғишорӣ, ҷустуҷӯҳои доимии илмӣ ва кори дақиқу пурзаҳмат ба Ибни Сино дар таълифи асарҳои зиёди тиббӣ ва биологӣ мадад мерасонанд.

Ягон соҳаи тиб аз назари Абӯалī ибни Сино дур намондааст, вале дар давоми ҳазор сол асарҳои зиёди олим

нападид гаштанд. Дар баъзе ҳолатҳо танҳо номи китоб ва рисолаҳо боқӣ мондаанд, ки аз рӯи он метавон маълум соҳт, ки ин ё он асар ба қадом проблема бахшида шудааст. Аз рӯи библиографияи тартибдодаи Юсуф Нуралиев теъдоди осори тиббии олим беш аз 59 номгӯй буда, амрози дарунӣ, ҷарроҳӣ, шикастабандӣ, рӯҳӣ, равонӣ, психотерапия, саратон, амрози атфол, ҳомиладорӣ-зоиш, сангӣ масона, дермотология, ҷашм, ларингология, диетология, герантология, гигиена, эпидемиология, паразитология, патологияи инфексионӣ, косметология, анатомия, физиология, дорусозӣ, токсикология, фармакокнозия, фарматсия ва дигар самтҳои тибро дар бар мегирад.

Қисми зиёди осори тиббии Абӯалӣ ибни Сино ба забони арабӣ, ки дар асрҳои миёна чун забони илмӣ хидмат мекард, навишта шудааст. Вай танҳо се китоби худро ба забони модариаш – тоҷикӣ иншо кардааст: “Донишнома”, “Тадбири манзил”, “Рисолаи набз”.

Дар иртибот ба навъи иншо осори тиббӣ — биологии Ибни Сино ба рисолаҳои насрӣ ва асарҳои назмӣ чудо мешаванд. “Қонун-фӣ-тиб” ва қариб 50 китобу рисолаҳои дигар аз он ҷумла: “Алвоҳия”, “Рисолаи набз”, “Урҷуза фӣ тиб”, “Рисолаи ишқ”, “Тадбири манзил” ба асарҳои насрӣ мансубанд. Ба асарҳои назмии олим 9 адад рисолаи зерин: “Урҷуза-фӣ-тиб”, ки аз 1329 дубайтӣ иборат аст, “Урҷуза-фӣ-боҳ” тақрибан 60 дубайтӣ, “Урҷуза-фӢ-хифзи сиҳҳа” – 151 дубайтӣ, “Урҷуза-фӢ-тиб-фӢ усули арбаа” – 121 дубайтӣ, “Урҷуза-фӢ-муҷаррработ” – 117 дубайтӣ, “Урҷуза-фӢ-тиб” – 121 дубайтӣ, “Урҷуза-фӢ-васоё ал-буқрот” – 93 дубайтӣ, “Урҷуза-фӢ-васоё ат-тиббия” – 89 дубайтӣ шомил мешаванд. Зери унвони “Урҷуза-фӢ-тиб” ду рисола ба ҷашм меҳӯрад, ки назар ба тавсифи Қановатӣ аз ҳамдигар фарқи ҷиддӣ дошта ва ҳар қадом китоби алоҳида мебошанд.

“Ал-қонун-фӢ-тиб” – дар эҷодиёти олим мақоми арзандаро ишғол менамояд, ки дар тӯли беш аз 300 сол на танҳо дар Шарқ балки дар Ғарб чун дастурамали асосии тиббӣ хидмат кардааст. Дар ин китоб маълумоти дар

натицаи таҷрибаи амалӣ ба дастомада ва ҳамчунин асосҳои назарии соҳаҳои гуногуни тиб ҷамъоварӣ шудааст. Ҳамаи ин бо мероси олимон – табибони Юнони қадим, араб, форсу тоҷик ва ҳинду-тибетӣ эҷодкорона ба ҳам оварда шудааст. “Ал-қонун-фӣ-тибб” чун ҳазинаи ба худ хоси тиббӣ тамоми масъалаҳои марбут ба тибби назарӣ ва амалии давраи қуруни миёнаиро дар бар мегирад.

Назар ба гуфтаи Абӯалӣ ибни Сино “...тиб илмест, ки ҳолати бадани инсонро меомӯзад, то дараҷае, ки вай сиҳҳатманд аст ва ё сиҳҳатмандиро аз даст додааст, барои он ки сиҳҳатӣ нигоҳ дошта шавад, агар ўз даст рафта бошад...”.

Ибни Сино тибро ба ду қисм: назарӣ – яъне илм дар бораи асосҳои тиб ва амалӣ – яъне илм дар бораи истифодай он (тибби амалӣ), ки “танҳо қавоиди асосиро таълим медиҳад ва ба бâени моҳияти ин ва ё он муолиҷа дахл намекунад” – чудо менамояд.

Олим тибби назариро аз тибби амалӣ ҷудо нашаванда мөхисобад. Дар эҷодиёти олим масъалаҳои тибби назарӣ ва амалӣ пай дар ҳам ва якпорча дар шакли системаи муназзами ягона ва иртиботи мутақобил дошта, инъикос ёфтаанд. Ба ақидаи ўз, тиб бояд натанҳо сабабҳои амроз, балки сабабҳои тандурустиро низ дарёбад.

Дар мероси тибии олим вазоифи зерини табиб пай дар ҳам ва дар иртиботи мутақобил муайян карда шудаанд: пешбинии дуруст ва ташхиси беморӣ, таъини дуруст ва фаврии табобати зарурӣ, парҳез ва режим, таъини дурусти натиҷа ва ё пешғӯии беморӣ, донистани тамоми роҳҳои ҳифзи тандурустии инсони солим ва роҳҳои пешгирии амроз, яъне тамоми анвоъи ҷилавгирӣ аз бемориҳо.

Ба қавли Абӯалӣ ибни Сино, барои он ки табиб пешғӯии дуруст ва сарҳ намояд, ўз бояд донад, ки ҷараёнҳои физиология дар бадан ҳангоми тандурустӣ ва дар сурати бемориҳои мухталиф ҷӣ гуна мегузараад? Ва ё ки онҳо таҳти таъсири омилҳои мухталифи иқлимий-ҷуғрофӣ ва дигар

омилҳо чӣ гуна ҷараён мейбанд. Барои донистани физиология қабл аз ҳама донистани илми ташрех зарур аст.

Олим бо дарки аҳамияти чунин иртиботи мутақобил дар “Ал-қонун-фӣ-тибб” ва дигар асарҳои бузурги худ, қабл аз ҳама масъалаҳои физиология ва ташрехи баданро муфассал равшан месозад. Ў китоби аввали “Ал-қонун-фӣ-тиб”, бобҳои алоҳидаи “Урҷуза-фӢ-тибб” ва рисолаи “Дафъ-ул-маҷори-л-урда ан-ил-бадан ал-инсония” ва ҳамчунин рисолаҳои дигари худро ба масъалаҳои мазкур мебахшад.

Асоси физиологии назари Абӯалӣ ибни Синоро таълимот дар бораи мизоҷ ва табъ, ки дар қадим паҳн шуда буд, ташкил медиҳад. Абӯалӣ ибни Сино тибқи назари мутакаддимон ҳолатҳои гуногуни тандурустӣ ва беморӣ, таъсири доруҳо, фоидай гизо ва дигар ҷараёнҳои ҳаётии инсонро дар иртиботи наздик бо омилҳо, унсурҳои берунӣ: Ҳаво, Оташ, Об, Замин ва унсурҳои дохилий: хун, балгам, савдо, сафро ва ҳамчунин дар маҷмӯи омилҳои иқлими-ҷуғрофӣ тадқиқ менамояд.

Абӯалӣ ибни Сино китобҳои сеюм ва ҷоруми “Ал-қонун-фӢ-тибб”, “Урҷуза-фӢ-тибб”, “Урҷуза-фӢ-хифзул-сихҳа”, “Дафъ-ул-маҷори-л-урда ан-ил-бадан ал-инсония”, “Урҷуза-фӢ-ташрех”, “Урҷузафил-муҷараббот”, “Урҷуза-фӢ-васоё-ат-табия”, “Китоб-ул-қуланҷ”, “Рисола-фӢ-фасд”, “Ал-ағзия ва ал-адвия”, “Рисолаи набз” ва дигарҳоро ба масъалаҳои этиологӣ, патогенези ҷараёни клиникӣ, ташхис ва табобати бемориҳои муҳталифи дарунӣ, ҷарроҳӣ, уфунатӣ-паразитӣ, ҳомиладориву зоиш, рӯҳӣ – асабӣ ва дигарҳо таҳсис медиҳад.

Абӯалӣ ибни Сино сабабҳои пайдоиши бемориҳоро ба таври айнӣ ва моддӣ бо омилҳои дарунӣ ва берунӣ марбут медонад. Ў иртиботи мутақобили ҳавои танаффусӣ ва паҳншавии амрози сориро дақиқ муайян намуда, менависад: «Ҳаво дар натиҷаи ба он дохил шудани ҳавои ҳаробшудаи ҳамҷавор ва ё дар натиҷаи қадом таъсири дигар, ки моҳияти он аз мардум пӯшидааст, ҳароб мешавад». Дар иртибот ба дифоъ аз ҳавои қасифшуда, ў менависад: «Он чӣ ки ба ҳавои

касифшуда ва масмум марбут аст, чун бар он наздик шудед, баданро хушк нигоҳ дошта ва ҳавои хонаро мӯътадил доред, хусусан дар назди баҳр беҳад зарур аст».

Мутафаккири бузург ҳангоми тавсифи бемории саръ, обила, сурхак ва дигар мариизихо мушахассоти vogiri онҳоро таъкид менамояд. Ба қавли ў «обила ва сурхак ба ҷумлаи амрози vogir шомил буда ва баъд аз вазидани бодҳои ҷанубӣ зиёд мешаванд».

Ҳамин тарик Абӯалӣ ибни Сино беш аз 8 ҷарн кабл аз қашфиёти Антони Левенгук муҳтареъи аввалин “Заррабин” ва нахусткашшофи микроби ба ҷашми oddī дидана шаванд, яъне микроорганизмҳо (англҳо), дар бораи мавҷудияти сабабҳои барои инсон пӯшидаи амроз фикри худро баён карда буд. Абӯалӣ ибни Сино дар рисолаи “Набз” – 60 навъи набзи oddī ва 30 навъи набзи мураккабро тавсиф намуда, ҳамчунин дар бораи аҳамияти ташхиси онҳо сухан меронад.

Дар “Ал-қонун-фӣ-тибб” тавсифи муфассали клиникии менингит, превлит, пневмания, перитонит, никрис, заҳмҳо, табу ларз, вабо, обила, кори, ҳорӣ, шизуофринӣ, мариизии санги гурда, санги масона, гелминтоз ва дигар амроз дода мешавад. Ҳангоми тавсифи амроз навоварӣ ва вусъати тафаккури табиби донишманд ошкор мегардад. Назар ба тавсифҳои Абӯалӣ ибни Сино ў ҳангоми ташхиси беморӣ ҷунин методҳои ташхисро ба монанди ангуштзаний, ламс ё бармосидан ва гӯшандозӣ васеъ амалӣ намудааст. Тавсифҳои ў дар бораи таркибҳои физикий ва тағиротҳои макроскопии аз ҷониби рутубат, оби даҳон, арак, пешоб ва саргинро метавон тадқиқоти нахустин ва ба ҳуд хоси лабораторӣ номид, ки ў ҳангоми ташхиси як идда бемориҳо, хусусан амрози даруний ва сорӣ пешниҳод менамояд.

Улувияти олим ҳангоми тавсифи масоили ташхис ва табобати амрози ҷарроҳӣ – шикастабандӣ ва саратон равшан дида мешавад. Вай усули мустақиман дуруст кардан шонаро ҳангоми дарунрафтагӣ, усулҳои дӯхтани ҷарроҳиро (дӯхтани гӯшту мушак бо дарзи тушокӣ, дарзи тушокӣ, дарзи ҳаштмонанд) ва ҳамчунин усули ҷарроҳиро ҳангоми

табобати саратон корбаст кард. Ў дар ин бора менависад: «баъзан саратони начандон бузургро буридан мумкин аст ва агар саратонро бо чизе нобуд кардан мумкинбошад, онро танҳо бо роҳи пурра решакан кардан нобуд кардан мумкин аст, варамҳои ба бофтаҳои атрофи ин паҳн шударо мебуранд ва тамоми рагу пайвандҳои алоқадоштаро мегиранд, тавре ки яке аз онҳо бокӣ намонад. Баъди ин хуни зиёде ҳоҳад рафт... Вале бурида партофтани саратон дар бисёр ҳолатҳо корро ҳароб мекунад... Баъзан, баъд аз бурида партофтган, сӯзондан лозим мешавад, vale сӯзондан аксар ҳатари бузург дорад». Мутафаккири бузург дар ин ҷо ҳатари табобати новақти ҳангоми паҳншавии саратон ба вучуд омадаро тавсиф мекунад.

Абӯалӣ ибни Сино комёбиҳои илми тибро ба ташхиси дақиқ, таъини табобати судманд тавъам бо парҳези мутобиқ ва режими дуруст марбут медонад. Аз ин ҷо ў ба масоили давошиносӣ ва хусусан илми дорушиносӣ диққати ҷиддӣ медиҳад. Китобҳои таълиф намудаи Абӯалӣ ибни Сино дорои бобҳои алоҳида оид ба масъалаҳои дорушиносии хусусӣ ва умумӣ мебошад. Ў беш аз 3000 таркибҳои содда ва мураккаби давоиро баррасӣ менамояд, ки беш аз 80% онҳо набототӣ мебошад.

Усулҳои умумии табобати беморон дар китоби аввали “Ал-қонун-фӣ-тибб” зери унвони “Дар усулҳои умумии табобат” ва масъалаҳои марбут ба заҳролудшавии умумӣ ва хусусӣ (беш аз 100 навъи заҳрҳо ва маводи заҳрнок) дар китоби чоруми “Ал-қонун-фи-тибб” дода шудааст.

Мутафаккири бузург ба масъалаи ҷилавгирии амроз диққати ҷиддӣ медиҳад, аҳамияти ин масъларо ба назар гирифта, ў қариб дар тамоми асарҳои худ оид ба усулҳои пешгирии амроз ва хусусан ба қоидаҳои асосии беҳдошти умумӣ ва хусусӣ диққати ҷиддӣ додааст. Масоили мазкур дар “Ал-қонун-фӣ-тибб” ҳамчунин дар рисолаҳои “Урҷуз-фӣ-ҳифз-ис-сихҳа”, “Ал-ағзия ва ал-адвия”, “Тадбири мусофирин”, “Мақодир-уш-шароб минал адвия ал-муфрода ва музируҳо” ва гайраҳо муфассал инъикос ёфтаанд.

Дар мероси мавзуни олим мо тавсияҳои пуарзиши ӯро оид ба чилавгирии амрози чисмӣ ва рӯҳии инсон, аз ҷумла дар зарари фарбекшавӣ, ғоидай ғизои мӯътадил ва зарари ғизои ғайримӯътадил дидар метавонем.

Абӯалӣ ибни Сино дар “Ал-қонун-фӣ-тибб” ва дигар асарҳои худ ба маҳорати табиб дар асоси муоина кардани қишири пӯст ва пардаҳои луобӣ, рафтори бемор, тағиирот дар системаи қалбӣ-урукӣ ва системаи танаффус, пешгӯй карда тавонистани амрози алоҳида, диққати ҷиддӣ медиҳад. Ба ақидаи олим, барои он ки дар пешгӯй ба ҳато роҳ дода нашавад, табиб бояд давраҳои ҷараёни клиникии беморӣ, ҳамчунин тамоми ҳолатҳои вазнинро, ки ба пайдоиши бӯҳрон сабаб шудааст, хуб дарк намояд. Дар “Урчуза фӣ-тибб” вай оид ба бӯҳрон менависад: бӯҳрон- ҳолати нисбатан вазнин буда, аксаран ба марг меорад. Дар ин ҳолат байнин нерӯи ҷисм ва беморӣ муборизаи шадид, ҷун мухорибаи воқеъӣ ҷараён мебад. Агар нерӯҳои бемор пирӯз шавад, ҳаёт ҳифз карда мешавад, агар нерӯҳои мараз – ғолиб оянд, дар он сурат барои бемор марг ногузир аст”.

Масъалаҳои тарбияи табиб ва ахлоқи табиб дар тамоми асарҳои асосии Абӯалӣ ибни Сино бо ҳатти заррин таъкид гардидаанд. Ӯ ба ин мавзӯи барои табибон зарурӣ “Урчуза фи васое ат-тиббия”, “Урчуза фи васое ал-Букрот” ва дигар рисолаҳоро мебахшад.

Рисолаҳое, ҷун “Рисолаи молиҳулё”, “Қадр”, ҳамчунин бобҳои алоҳидаи “Ал-қонун-фӣ-тиб”, “Рисолаи набз”, “Ал-адвия ал-қалбия” ҷанбаҳои асосии фаъолияти рӯҳӣ-равонии инсон, масъалаҳои аниологӣ ва кардиологиро равшан менамояд. Мутафаккири бузург таъкид менамояд, ки тандурустии инсон қабл аз ҳама ба муносибатҳои хонаводагӣ марбут аст. Ӯ ба ин масъала “Рисолаи тадбири манзил”-ро мебахшад.

Ӯ дар ин рисола натанҳо мавзӯҳои беҳдошти хонаводагӣ, ахлоқ ва муносибати мутақобили зану шавҳар, ҳатто масъалаҳои ба тарбияи атфол, иқтисоди хонавода иртибот доштаро, муфассал баррасӣ менамояд, ки то имрӯз аҳамияти ҳудро ҳифз намудаанд. Ӯ ба муносибатҳои маҳрамона

дикқати чиддӣ дода ва рисолаи “Мучарработ”-ро ба масъалаҳои мазкур мебахшад.

Масъалаҳои марбути табиатшиносӣ, ҳамчунин масъалаҳои назарии дорои муشاҳхасоти тиббӣ – биологӣ дар “Донишнома” ва рисолаи “Ишорот ва танбеҳот” инъикос ёфтаанд, ки ба забони форсии тоҷикӣ иншо шудаанд.

Мавзӯъҳои фалсафаи илми тиб дар “Китоб-уш-шифо” ва “Ишорот” ва дигар асарҳои фалсафии ў муфассал матраҳ гардидаанд.

Ҳамин тариқ, ҳатто ошноии иҷмомӣ бо мероси Абӯалӣ ибни Сино симои ўро дар пеши рӯи мо бо ақли доҳиёна ва ҷаҳонбинии ниҳоят васеъ ҷилва медиҳад, ки ҳамеша масоиди мушкили тибро ба таври худ ҳал менамуд. Таҳлили осори тиббии олим гувоҳи он аст, ки Абӯалӣ ибни Сино тафсиргари механикӣ мероси табибони қадим набуд. Ў дар ҷустуҷӯи ҳақиқат, ҷун муҳаққики борикбин як қатор муқаррароти умумӣ ва ҳусусии соҳаҳои гуногуни тибби назарӣ ва амалиро пайгирана баррасӣ менамояд ва барҳақ муаллифи қашғиётҳо ва таълифот мегардад.

Мероси илмии ғанӣ ва бисёрпаҳлӯи Абӯалӣ ибни Сино дар давоми даҳ қарн даст ба дасти миллионҳо хонандагони миллатҳои гуногун гузашта, номи ўро дар илми ҷаҳонӣ ҷовидона соҳтааст.

Боби III

САҲМИ АБӮАЛӢ ИБНИ СИНО ДАР ТАБОБАТИ БЕМОРИИ САНГИ ГУРДА

Абӯалӣ ибни Сино ва усулҳои умумии табобати бемории санги гурда

Тиб ҳанӯз дар давраи Абӯалӣ ибни Сино дар бораи нозукиҳои механизми биокимиёвии пайдоиши санги гурда, ҳамчунин дар бораи захираҳои туршӣ – қалиёни бадан маълумот надошт, vale Абӯалӣ ибни Сино чун табиби пуртачиба ва мутаффакири бузург ҷандин аср қабл аз пайдоиши биокимиёй ҳамчун илм, номгӯи омилҳои берунӣ (ғизо, об ва нӯшокиҳои бесифат) ва дарунӣ (тамоили ирсӣ, нақсхои модарзодӣ ё баъдтар пайдошуда, таварруми зиёди системаи пешоб ва ғайраро), ки ба пайдоиши санги гурда имконият фароҳам меоранд, ба таври дақиқ муайян карда буд.

Ӯ ба васоили бавуҷудоварандай санги гурда ашёи зеринро нисбат медиҳад: шир, панир, гӯшти ғов, гӯшти ҳайвони шикорӣ, моҳӣ, сафедаи тухм, лубиё, нони часпнок;

Меваҳои хом: себ, шафтолу, нок, хусусан лимӯ; нӯшокиҳо: оби гилолуд ва оби барои нӯшидан ғайримуқарарӣ, шароби сиёҳи ғализ.

Дар замони кунунӣ ба субут расидааст, ки ғизои сафедадор (гӯштӣ, ширӣ ва ҳабай) ба ғизои туршиовар мансубанд, ки баъд аз сӯхтани онҳо дар бадан туршии шир ба вучуд меояд. Истеъмоли номӯътадили ин ғизоҳо метавонад, ба пайдоиши микдори зиёди туршии пешоб имконият фароҳам орад, ки рокусинни пешобро ба тарафи туршӣ тағир медиҳад ва дар натиҷаи он ҳалшавии намакҳои уратӣ душвор шуда ва онҳо ба суръати тамом таҳнишин шуда лурд баста, оқибат ба сангҳои мухталифулабъод ва рег мубаддал мешаванд.

Илми кунунӣ исбот кардааст, ки лимӯҳо ҳамчунин себ, нок, олучаи хом ва дигар наботот туршиҳои туршро (лимӯй, себӣ, сиркӣ, шаробӣ) -ро дар бар мегиранд, ки дар ашҳоси ҳолати компесаториашон вайроншуда баъди аз рӯдаҳо ҷазб шудан метавонад, ракусини пешобро ба тарафи туршӣ тағиیر дода, сабаби пайдоиши сангҳои уратӣ гарданд. Ҳамакнун таъкиди Абӯалӣ ибни Сино дар бораи саҳми меваҳои хоми турш дар пайдоиши санги гурда, хусусан хеле муҳим аст, чунки бисёр табибон оқибати ҷунин равишро ба назар нағирифта, меҳоҳанд бемории санги гурдаро тавассути сиркои себ, лимӯ ва дигар ғизои турш табобат намоянд.

Назар ба қавли Абӯалӣ ибни Сино бемории гурда ва масона ба бемориҳои ирсӣ мансубанд. Ӯ ғайр аз тамоили ирсӣ ба омилҳои асосии бавучудовардандаи бемории санги гурда, навъҳои гуногуни таваррум, захмҳо ва ҷароҳатҳои системаи пешоб (гурда, маҷрои гурда, масона ва мезнӣ), ихтилоҷ ё нақси анатомии онҳоро, ки боиси манъ шудани пешоб ва мезиши ӯ мешаванд, шомил менамояд. Усули табобати санги гурда, ки Абӯалӣ ибни Сино пешниҳод кардааст, тамоми ҷанбаҳои пешгирий ва табобати уратии уролитиазро дар бар мегирад.

Ин ҳолат қабл аз ҳама ба он марбут аст, ки дар қарнҳои X-X1 ғизои одамон ба эҳтимоли қавӣ асосан аз гӯшт ва бештар гӯшти сайд, иборат буд. Дар он замон тамоми табиат ва олами ғанни ҳайвоноти он ҳанӯз дар ҳолати дастноҳӯрдагии табиии худ қарор дошт, ва ғизоҳои гӯштӣ хусусан гӯшти сайд ва моҳӣ бештар таҳия мешуданд. Кори вазнини ҷисмонӣ, адами таҷҳизот барои тоза қардани об, истеъмоли васеъи нӯшоқиҳои ташнагишикан, чун мост, ҷолоб, қумиз, чака ва шири турш, ҳамчунин метавонистанд, омилҳои пайдоиш ва инкишофи бемории санги гурдаи табиати уратидошта шаванд. Шамаи умумии табобати бемории санги гурда, ки Абӯалӣ ибни Сино тартиб додааст, ҷунин ба назар мерасад: “Қатъи ба вуҷудоии моддаи” санг (яъне омилҳои физикӣ ва химиявии тағирдиҳандай хосиятҳои табии шарбатҳо); Ҷилавгирии пайдоиши санг тавассути

аз байн бурдани сабабҳои он ва ислоҳи онҳо (*сабабҳои он – Ю.Н., С.Н.*), ва баъдан хурдкунӣ ва шикастани сангҳо, барҳам задан ва дур кардани онҳо (аз ҷойе, ки онҳо ҷойгузин шуда буданд) бо қӯмаки доруҳое, ки дорои чунин таъсирот бошанд. Баъзан онҳоро тавассути васоили пешброн нармак – нармак ва оҳиста – оҳиста берун мекунанд.

Ахиран ҷораҳои таскинбахши дард ва табобати ҷарроҳатҳои бавуҷудомада, иҷро карда мешаванд.

Абӯалӣ ибни Сино ба мақсади ҷилавгирий намудани пайдоиши моддаи санг пешниҳод менамояд:

1. Амали узвҳои ҳозима бо истеъмоли ғизои мусҳил (дар сурати қабз) ва ё зиддиисҳол (дар сурати дарунравӣ) танзим карда шавад;

2. Аз истеъмоли гайри мӯътадили ғизои дурушти ба вуҷуд оварандай санг (шурбои гӯштӣ ва моҳӣ, ғизои хамирий ва гайра) ва нӯшоқиҳои ғализ худдорӣ намудан;

3. Табиати ғизои истеъмолшаванда танзим карда шавад, то ки имконияти эътидоли шираҳоро фароҳам орад. Масалан: Абӯалӣ ибни Сино ҳангоми мавҷудияти ҷароҳат дар гурда пешниҳод менамояд, ки табиати шираҳо аз сафроӣ (*рокусини турий – Ю.Н., С.Н.*) ба тарафи бенамакӣ (*бетаррафӣ ва ё қалиёй – Ю.Н., С.Н.*) тағиیر дода шавад. Барои расидан ба ин мақсад ў ба беморон тавсия медиҳад, ки аз истеъмоли меваҳои турш ва тунд худдорӣ намоянд. Абӯалӣ ибни Сино барои танзими нисбатан фаъоли табиати шираҳои бадан ба беморон истеъмоли суд ва ё ҷӯши судро тавсия мекунад, онҳо тавре, ки илми муосир исбот намудааст, захираҳои қалиёи баданро баланд мекунанд ва дар натиҷаи он ҳалшавии уратҳо беҳтар мешавад. Дар рафти табобат ва ҷилавгирии бемориҳои гурда, ки аз урат пайдо шуда бошад, аҳамияти муҳим дорад.

Абӯалӣ ибни Сино дар ҷумлаи маводи маъданӣ барои табобати санги гурда ҳокистари тухми мурғ, сангрезаҳои (*намакҳои – Ю.Н., С.Н.*) дар доҳили исfanчи баҳрӣ (морская губка) ба вуҷуд омада, саргини кабутар, хуни хушкардаи буз ва дигар маводро, ки дар таркиби худ намаки калсиюм,

патосим, фосфор, менизиюм доранд ва дорои қобилияти тағиیر додани хосияти сафроии пешоб аз туршӣ ба тарафи бенамакӣ ҳастанд, пешниҳод менамояд. Дар бобати гиёҳдармонии бемории санг гурда доруҳои наботии сангшикан бо давоҳои наботии сангхориҷкунанда ва васоили пешброн, ихтилоҷӣ ва зидди илтиҳобӣ якҷо истеъмол карда мешуданд.

Абӯалӣ ибни Сино ва соири табибони қадим ба мақсади зиёд намудани таъсири табобат ва паст кардани суръати убури давоҳои сангшикананда аз гурда ва роҳҳои пешоб тавсия мекарданд, ки ин давоҳои мазкур бо маводи часпанда чун ҷӯшдодаи тухми зағир, ҷӯшдодаи тракакант ва ё самғ ҳамроҳ истеъмол карда шаванд. Ба ақидаи онҳо моддаҳои часпанда ҳангоми убур аз гурда, роҳҳои пешоб ғашои маҳоти онҳоро равғанмолӣ карда, суръати ҳаракати дигар давоҳоро суст карда, ҳам ҳаракати сангҳои резро осон сохта, эҳсоси дардро кам мекунад.

Абӯалӣ ибни Сино барои зиёд кардани қобилияти роҳҳои пешоб истеъмоли усораи кокутӣ ё пудинаи бοғӣ ҳамчунин нони аз тухми фил-фили тунд омода кардашударо тавсия менамояд. Давои охирин ҳангоми таровиш аз гурда таъсири барангезиш намуда дар натиҷа хунравӣ ва ҳаракати лимфавӣ пурӯзвват гардида, қобилияти мушакҳои роҳҳои пешобрро зиёд менамояд. Пудина ва кокутӣ ғайр аз таъсири ихтилоҷомезӣ ва пешбронӣ метавонанд, ки зъфи фаъолияти роҳҳои пешобрро табобат намоянд, ки ин барои табобати бемории санг гурда бисёр муҳим аст. Абӯалӣ ибни Сино таъкид менамояд, ки бо мадади ҳаммом ва вон баъзан имкон дорад, ки санг аз ҷои худ ҳаракат намояд, вале истифодаи зиёди вон қувваи гурдаро заиф сохта, онро мустаъиди шираҳои резанда ба худи ӯ месозад.

Давоҳои наботии содда, ки Абӯалӣ ибни Сино, барои табобати санг гурда пешниҳод менамояд

Абӯалӣ ибни Сино дар китобҳои дуюм ва сеюми “Ал-қонун-фӣ-тибб”, ҳамчунин дар рисолаи “Алвоҳия” беш аз

ҳафтод набототи давой ва гизоиро барои табобати бемории санги гурда пешниҳод менамояд. Назар ба қавли муаллиф бисёре аз онҳо ҳам хосияти сангшиканӣ, сангхоричкунӣ, сангхурдкунӣ ва ҳам хосияти пешбронӣ, ихтилоҷомезӣ, зиддитаваррумӣ дошта имкон доранд, ки амали ҳаробшуудаи узвҳои ҳозимаро танзим намуда, табодули вайроншуудаи туршии пешбӯ, ҷарбу, маъданҳо ва дигар моддаҳоро барқарор намуда ба табобати санги гурда мадад расонанд. Бисёре аз онҳо ба туфайли доштани хосияти гуногуни давой метавонанд чунин бемориҳои ба уролитоз илҳоқиро аз қабили пиоленфрит, пиелит, систит, уретрит, простатит ва варами гадудҳои олоти таносулро табобат намояд. Натиҷаи табобат дар бисёр ҳолатҳо ба таҷриба ва маҳорати табиб марбут аст. Табиб бояд барои ҳар қадом бемор давои мувоғиқу муассир ва камзахр интиҳоб намуда ва ҳамчунин миқдори истеъмоли яқдафъаини шабонарӯзӣ ва барои тамоми давраи табобатро муайян намуда, маҳорати табдил намудани давоҳоро дошта бошад. Аз ҳуди беморон низ бисёр ҷизҳо марбут аст, вале мутаасифона онҳо на ҳамеша супориши табибро оид ба миқдори таъиншуудаи дору, давомнокии табобат, риояи парҳез ва режими кор пурра муроот менамоянд.

Абӯалӣ ибни Сино танҳо номи набототи сангшикананд ва сангхоричкунандаро меорад. Аз рӯи тавсияҳои олим на ҳар табиб метавонад воя ва ё технологияи зарури таҳия кардани доруро аз ин ва ё он наботи давой интиҳоб намояд. Ба мақсади сухулати кори табибон ва дастрас намудани таҷрибаи Абӯалӣ ибни Сино, барои беморон маълумоти асосӣ оиди набототи содаи давоӣ, ки табиби машҳур барои табобати бемории санги гурда пешниҳод намудааст, зайллан тасҳех карда шуд:

1. Бо дар назар гирифтани дараҷаи заҳрнокии набототи давоӣ ва истифода аз пешрафтҳои дорушиносии (фор-макология) мусир вояҳои яқдафъаина, шабонарӯзӣ ва даврагии онҳо тасҳех карда шуд.

2. Технологияи таҳия кардани доруҳо мушаххас ва тасҳех карда шуд, то ки худи беморон битавонанд дар шароити хона доруи заруриро омода намоянд.

3. Дар бораи қисми зиёди ин наботот дар боби сеюм муфассал сухан ронда шудааст. Дар он что тавсифи таркиби химиавии ҳар набот аз нигоҳи комёбихои фито-кимиёвии мусир оварда шудааст, ки барои табион ва дигар мутахасисон аҳамияти зиёд дорад. Абӯалӣ ибни Сино барои табобати бемории санги гурда набототи давоии аълосифати зеринро пешниҳод менамояд.

ПАРИ СИЁВУШОН. Усораи он 1:10. Ба миқдори як қошуқи ошхӯрӣ алафи онро дар 200,0 мл оби гарм дар оташ оҳиста ба муддати 15 дақиқа ҷӯшонда, баъдан сард сохта, полонида ба миқдори 1-2 қошуқи ошхӯрӣ рӯзе се дафъа пеш аз ҳӯрок истемол бояд кард. Давраи табобат 4-6 ҳафта. Назар ба тавсифи Абӯалӣ ибни Сино пари сиёвушон сангро хурд сохта, пешобро меронад.

НОЙИ БӮЁ. Ҷӯшонидани решашои гиёҳ 1:10. Як қошуқ решашаи хурдкардашудаи онро дар 200,0 мл оби гарм рехта дар оташи оҳиста ба муддати 30 дақиқа ҷӯшонда, полонида, ба миқдори 1-2 қошуқи ошхӯрӣ, рӯзе 3 – 5 дафъа пеш аз ҳӯрок истеъмол бояд кард. Давраи табобат 3 – 6 ҳафта.

Хокай решаҳои нойи бӯё:

Решашои тоза ва хушкардашударо орд сохта ба миқдори 1/3 қошуқи чойхӯрӣ рӯзе 3 – дафъа пеш аз таъом барои табобати бемории санги гурда истеъмол бояд кард. Решашаи нойи бӯё дорои то 5% равгани атр, полисахаридҳо, маводи даббоғӣ ва фаъоли биологӣ буда, хосияти ҷароҳатдармонӣ, вучудпоккунӣ дошта, функцияи ҳалалёфтӣ узвҳои ҳозима ва тараашшуҳиро барқарор намуда, тараашшӯҳ ва ҳориҷ шудани хилтҳо аз он ҷумла уратҳо, фосфатҳо ва дигар маводи мутафовитро аз бадан таъмин менамояд. Ҳамчунин нойи бӯё дорои таъсири зиддитаваррумӣ, сафронӣ, гиполипедимӣ, гипохолестеринӣ ва паст кардани қанд мебошад. Доруҳои нойи бӯё дар сурати тавъам будани бемории санги гурда бо марази санги сафро ва бемории заҳми меъда,

варами руда (колит), оденомаи ғадуди таносул никрис, ремотисм ва дигар бемориҳои хосияти табодулий дошта бештар муассиранд.

ГУЛИ ХАЙРӢ. *Чушионидай тухм ва ё решай он 1:10.* Миқдори 2 қошуки онро дар ду истакон оби гарми ҷӯшондашуда, 4-6 соат дам карда, миқдори 1-2 қошук рӯзе 3 – дафъа пеш аз таъом истеъмол бояд кард. Дар сурати мавҷуд будани санг ва сузиши масона, душворпешобкунӣ, муфид аст. Давраи табобат 4-6 ҳафта. Решай гули хайрӣ наздик ба 35% луоб, крахмал, пектин, равғани атр – 0,02, фитостерин ва намакҳои маъданӣ дорад. Гули хайрӣ таъсири фарогирӣ, балғамронӣ, зиддитаваррумӣ, илтиёмӣ ва пешобронӣ дошта позаҳр мебошад. Дар сурати омехта кардан бо дигар доруҳо таъсири ангезиши онҳоро рафъ мекунад. Барои табобати бемороне, ки амрози санги гурдаи онҳо бо ҳастрити музмин, бемории заҳми меъда, бронхит ва броншип-невмания тавъам аст, муфид мебошад.

АЖГОН. *Ҷӯшионидай тухми он 1:10.* 1 қошуки ошхӯрӣ тухми хурд карда шудаи онро дар 1 истакон оби гарм 30 дақиқа дар оташи паст ҷӯшонда, полонида ба миқдори 1 қошук рӯзе 3 дафъа, баъд аз хурок истеъмол бояд кард. Давраи табобат 3 – 4 ҳафта.

Назар ба тавсифи Абӯалӣ ибни Сино ажгон пешобро ронда, душвории пешобкуниро рафъ сохта, сангҳоро хориҷ намуда, гурда ва масонаро тоза мекунад. Меваи ажгон 2,0, 2,2% - фурокумарин (бигаптен, қсанто-тотсан), ҳамчунин равғани атр – 0,08% дорад. Ажгон барои амрози чигар, сил, нефрит ва нефroz музир аст. Меваи он ҳассосияти пустро ба нурҳои ултрабунафш зиёд менамояд. Бинобарин аз истеъмоли он дар давраи баҳору тобистон ҳуддорӣ бояд кард.

АНИС. *Усораи меваи он 1:20.* 1 қошуки чойхурӣ (5 г) меваи хурдкардашудаи онро дар 200 мл оби гарм андохта, дар оташи оҳиста 15 дақиқа ҷӯшонда, сард сохта, полонда, миқдори 2 – 3 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 2-3 дафъа истеъмол бояд кард. Давраи табобат 3-4 ҳафта. Меваи аниս 5% равғани эфир, кумаринҳо ва дигар маводи давоии пуарзиш дорад.

Анис таъсири ихтилочӣ, вуҷудтозакунӣ дошта, амали тамоми узвҳои ихроҷиро (рӯда, узвҳои танаффус пешоб, ғадуҷҳои арқаро) беҳ соҳта, ба ҳориҷ шудани хилтҳо ва заҳрҳо мадад расонда, ҳосияти бодшиканӣ, пешбронӣ, балғамронӣ дорад. Анис баданро аз ахлот тоза намуда, роқусини пешобро мӯътадил соҳта ба таҳлили беҳтари намакҳои гуногун ва туршии пешоб мадад мерасонад. Анис барои табобати гиёҳдармонии маҷмӯй (хусусан бо рӯян мувофиқ буда, барои табобати амрози санги масона, ки бо астмаи бронхитӣ, гастрити, ҳиператсид, колити музмин ва дигар бемориҳо) тавъям бошад, мусоид аст.

ТАРБУЗ. *Дила, оби тозаи он, ҷӯшионидашуда пӯсти хушкардаи тарбуз 1:10.* Тухми хурдкардашудаи тарбуз 1:10 ва ҳамчунин моеъ (эмулсисиуни) аз онҳо тайёркардашуда дар тибби қадим ба сифати маводи табобатӣ – парҳезии бемориҳои ҷигар, системаҳои дилу уруқи он, узвҳои пешоб ва дастгоҳи меъдаю рӯда истифода мегардид.

Абӯалӣ ибни Сино барои табобати бемории сангি гурда тухми тарбузро тавсия менамояд, ки тозакардашудаи он ба микдори 5,0 – 10,0 грам ва ё микори 2 қошуқ, 3 – 4 дафъа дар як шабонарӯз истеъмол карда шавад. Давраи табобат марбут ба ҳаҷми конкретментҳо 2 – 8 ҳафта идома мейёбад.

Дилаи тарбуз ба иловай маводи қандӣ дорои витаминҳои B_1 , B_2 , B_6 , С, каротин, пектин, краҳмал, аминооксидҳо (лейтсин, метионин, лизин, триптофан ва гайраҳо), маъданҳо (калют, калсиум, фосфор, магнезиум ва гайраҳо) мебошад. Самари он дорои сафеда, фосфолинит, калюм, фосфор ва дигар мавод мебошад. Тарбуз давои безарари пешброн буда, барои тамоми навъҳои бемории санги масона муфид аст.

Ба назари мо механизми таъсири давоии тухми (самар) тарбуз ба бемориҳои сангি гурда ба он марбут аст, ки фосфолинидҳои таркиби тухми он ба табодули туршии пешоб, ҷарбухо ва дигар мавод фаъолона дохил шуда,

ҳалшавии намакҳои уратиро беҳтар сохта, бар иловай амали пешобронӣ ба хориҷ кардани регҳо ва конкретментҳои реза мусоидат мекунад.

АНГАНОРИ (КОНГОРА) ТУХМӢ. Нӯшобаи тоза аз баргҳои ҷавон ва ё хушагули он ба миқдори 1 қошуқи ошхурӣ рӯзе се дафъа пеш аз таъом барои табобати бемории санги гурда ва чун давои пешоброн истеъмол карда шавад. *Ҷӯшондаи гилофакҳои анганор 1:10.* 1 қошуки ошхурӣ хурдкардашудаи онро дар 200,0 мл оби гарм рехта, дар оташи оҳиста ба муддати 30 – дақиқа ҷӯшонда, соф карда, ба миқдори 3 – қошуқи ошхурӣ рӯзе 3 – дафъа пеш аз таъом барои табобати бемории санги гурда, варами ҷигар ва варамҳои аз ҷигар пайдошуда истеъмол бояд кард. Давраи табобат 3 – 4 ҳафта. Филофаки анганор дорои ғловоноид, сиарин, витаминҳои С, Б₁, Б₂, каратиноидҳо, намакҳои маъданӣ ва дигар мавод мебошад. Анганор таъсири пешобронӣ, сафроронӣ ва зиддитаваррумӣ дорад.

БОДИРИНГИ ҲОР. *Ҷӯшондаи решавони он 1:10.* 1 – қошуқи ошхурӣ хурдкардашудаи решавони онро дар 200,0 мл оби гарм рехта, дар оташи паст ба давоми 30 дақиқа ҷӯшонида, соф карда, ба миқдори 1 – қошуқи ошхурӣ рӯзе се дафъа баъд аз ҳӯрок барои табобати бемории санги гурда, пиелонефрит, варами ҷигар ва варамҳои аз ҷигар пайдошуда, истеъмол бояд кард. Давраи табобати бемории санги гурда 4 – 6 ҳафта. Бодиринги ҳор дорои таркибҳои тритерпиноиди, каротиноид, стероид, гликозиди эратерин, алкалоидҳо ва осидҳои органикӣ мебошад. Ҳосияти пешобронӣ, ахлотронӣ, ихтилоҷӣ, зиддитаваррумӣ, зиддиомосӣ ва илтиёмӣ дорад.

ДҖЛОНА. Шилми (самғи) дӯлона барои табобати бемории санги гурда муфид аст. Ба миқдори 0,2 – 0,5 г рӯзе 3 – дафъа, 30 дақиқа пеш аз истеъмоли давоҳои сангшикан истеъмол карда мешавад. Давраи табобат 2 – 3 ҳафта.

СУНБУЛИ ДАВОЙ ВА ДИГАР НАВЪХОИ ОН.

Ҷӯшондаи реша ва беху буни он 1:10. 1 – қошуки ошхӯрӣ решай онро дар 200,0 мл оби гарм рехта, дар оташи паст 30 дақиқа чӯшонида, соф карда, ба микдори 1 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 – 4 дафъа, барои табобати бемории санги гурда истеъмол бояд кард. Давраи табобат 3 – 6 ҳафта. Реша ва беху буни сунбул дорои 3,5% равғни атр мебошад, ки ҷузъҳои асосии он аз бормин, изовалерианат ва осиди сунбул, борнеол, пинен, алкололоидҳо (валерин, актинидин) осидҳои органикӣ (мурчай, себӣ, стеариновӣ, палмитинӣ) фитостеринҳо ва дигар мавод иборат аст.

Сунбул ҳосияти седативӣ дорад. Дар тибби қадим вай ҳамчун давои оромибахши қалбу уруқҳо, зидди рагкашӣ ва ихтилоҷовар истифода мегардид. Истеъмоли якҷояи сунбул бо гиёҳдавоҳое, ки ҳосияти нероторӣ ва ё гастротоксӣ доранд, муассир аст.

ОЛУБОЛУИ МАҲЛАБӢ (МАҲЛАБ). *Ҷӯшондаи пӯсти соқа ва шоҳаҳо ва ё меваҳои он. 1:10.* Ба микдори 2 – қошуки ошхӯрӣ маводро дар 400,0 мл оби гарм рехта, дар оташи паст 30 – дақиқа чӯшонда, соф карда, рӯзе 4 дафъа 1 – қошуки ошхӯрӣ барои табоби санги гурда истеъмол бояд кард. Давраи табобат 3 – 4 ҳафта. Назар ба тавсифи Сино олуболу таъсири тозакунӣ, таҳлилкунӣ, дардкамкунӣ дошта, барои табобати қулинҷ, санги гурда ва сангҳои масона муфид аст.

БУЛУТИ ДАШТӢ. *Усораи баргҳои он 1:10.* 2 қошуки ошхӯрӣ хурдкардашудаи онро дар 400,0 мл оби гарм рехта дар оташи паст 15 дақиқа чӯшонда, сард сохта, соф карда, ба микдори 2 – қошуки ошхӯрӣ рӯзе 4 – дафъа баъд аз ҳӯрок истеъмол бояд кард. Давраи табобат 2 – 6 ҳафта. барои табобати санги гурда систит, пиелит ва бавосир истифода мешавад. Назар ба тавсифи Абӯалӣ ибни Сино булути даштӣ ҳосияти пешбронӣ, илтиёмӣ, дошта қабзият ва ихтилоҷоти узвҳои дохиларо таҳлил мекунад. Муҳаққиқони муосир тасбит намудаанд, ки булути даштӣ дар таркиби худ флавоноид дошта, таъсири зидди микробӣ, хунманъкунӣ ва зидди кирми меъда дорад. Таъсири пешбронӣ ва зидди микробию

хунманъкунии булути даштӣ имконият медиҳад, ки ин гиёҳ барои табобати бемории сангӣ гурда, ки тавъам бо гематоурӣ ва ё пиелит, пиелофрит ва систит бошад, истифода бурда шавад.

Тадобири эҳтиётӣ. Булути даштӣ луоби меъдаро ангезиш медиҳад. Бинобарин истеъмоли вай барои беморони мубталои бемории ҳастрит, захми меъда ва рӯдай дувоздаҳ-ангушта музир аст.

КОКУТИ (СИСАНБАРИ РЕЗАГУЛ). *Қиёми баргҳои он 1:10.* 2 – қошуки ошхӯрӣ барги онро дар 200,0 мл оби гарм реҳта дар оташи оҳиста 15 дақиқа чӯшонида, соф карда ба миқдори 2-3 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 – 4 дафъа қабл аз хӯрок ва дар сурати бемории ҳастрити гиперасид баъди таъом истеъмол бояд кард. Усораи кокутӣ, барои табобати бемории сангӣ гурда ва пиелонефрит муассир аст. Давраи табобат 3 – 6 ҳафта. Баргҳои кокутӣ 1,2% равғани атр дорад. Тасбит шудааст, ки кокутӣ таъсири фаъоли гипоурикемӣ, гиполипидемӣ, гипогликемӣ, зидди таваррумӣ, пешбронӣ ихтилоҷӣ, балғамронӣ дорад. Ҳамчунин баргҳои обдори кокутӣ фаъолияти ҳазмкунии узвҳои ҳозима ва амали зидди заҳргонӣ, экскреторӣ ва секретории чигарро беҳбуд мебахшад.

ТИМИШК. *Усораи баргҳо ва ё ҷӯшидодаи решаҳо 1:10.* 2 қошуки ошхӯрӣ барг, ё 1 қошуки ошхӯрӣ решаи хурдкардашудаи онро дар 200,0 мл оби гарм реҳта, дар оташи оҳиста 15 дақиқа (усораро), ва 30 дақиқа решаҳоро чӯшонда ба миқдори 2 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 – 4 дафъа пеш аз таъом барои табобати бемории сангӣ гурда, пиелити музмин ва ё простатит истеъмол бояд кард. Давраи табобати бемории сангӣ гурда 2 – 8 ҳафта. Тимишк ба маводи сангхурдкунии ҳамабоб мансуб буда, таъсири он дар хориҷ кардани сангҳои уратӣ, фосфатӣ ва оксалатӣ бештар зоҳир мегардад. Баргҳо ва решаҳои тимишк дорои flavonoид, танин, равғани атр мебошад.

Тимишк таъсири часпандагӣ, пешобронӣ, зидди тавваррумӣ, зидди микробӣ, хумманъкунӣ ва зидди исҳолӣ дорад.

Тимишк марбут ба хосиятҳои давоии хеш, воситаи нисбатан мақбули табобати бемории сангир гурда, ки тавъям бо пиелит, систит, простатит бошад ва ҳамчунин дар ҳама ҳолатҳое, ки бемор гемотоушуш дошта бошад мебошад.

САНГИ ИСФАНЧИ БАҲРӢ (Камень морской губки).

Моддаи хушкардашуда ва ё сангшудаи исфандчи баҳрӣ, ки асосан аз намакҳои фосфорӣ ва калсиум иборат аст. Хокай сангиги исфандро метавон ба микдори 0,5 – 1,0 г рӯзе 2 – 3 дафъа пеш аз таъом, барои табобати бемории сангир гурда истифода кард.

Хокистари исфандчи баҳрӣ

Чувзҳои сангшудаи исфандро бо равған сӯзонда, хокистари онро ҳосил кунанд, ки ба микдори 0,3 – 0,5 рӯзе 3 – 4 дафъа ба ҳурди беморон дода мешавад. Ҷолинус дар шифобаҳшии хокистари исфандчи баҳрӣ ба бемории сангир гурда шубҳа дошт. Аз мавқеи тибби муосир хокаи ва хокистари исфандчи баҳрӣ танҳо дар ҳолатҳое истифода мегардад, ки беморон ба бемории сангир гурдаи табиати уратӣ дошта, гирифткор бошанд. Хокистар ва хокай исфандчи баҳрӣ, аз намакҳои калюм, садим, магнизиум, фосфорит ва колеиум иборатаст, ки метавонад захираҳои ишқории баданро зиёд намуда рокусини туршии пешобро ба ишқорӣ табдил дода, барои ҳалшавии сангҳои уратӣ шароити мусоид фароҳам орад.

Тадбирҳои эҳтиётӣ. Истеъмоли хокистар ва хокай танаи сангшудаи исфандчи баҳри ҳангоми уролитази фосфатӣ, карбонатӣ ва оксолатӣ, метавонад ҳолати беморонро бад сохта, ҷараёни сангшавиро суръат баҳшад.

КАЧИМ. Ҷӯшондаи решашои он 1:10. 1 қошуки ошхӯрӣ маводро ба 200,0 мл оби гарм рехта дар оташи оҳиста 30 дақиқа ҷӯшонда, соф карда ба микдори 2 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 – 4 дафъа баъд аз таом барои табобати бемории сангир гурда, пиелит, цистит, простатит ва дар хоб пешобкунӣ

истеъмол бояд кард. Хосияти тозакунӣ, зиддизаҳрогинӣ, пешобронӣ, зиддитавваррумӣ дошта, сангҳои гурдаро хурд мекунад.

Ба ақидаи мо навъи маҳаллии качим – гипсофили калитулофлор таъсири мусоидкунандагӣ ва муқаввӣ дорад, ки тавассути онҳо качим қобилияти заъифи узвҳои мушакири зиёд менамояд. Натиҷаи ин таъсир тавъям бо хосияти пешобронӣ ва сангшиканӣ шифобахшии растани мазкурро ҳангоми табобати бемории санги гурда босамар мегардонад.

ШОҲДОНА. Дар бисёр кишварҳои дунё гиёҳи мазкур аз давраҳои қадим чун растани нахдор ва равғандор кишт карда мешавад. Меваи он то 40% равған, 20% краҳмал ва 15% сафеда, ҳамчунин намаки калюм, калсиум ва фосфорид дорад.

Тавсифи муҳтасари хосиятҳои табобатии меваи шоҳдана танҳо ба хосияти шифобахшии гиёҳи мазкур тааллук дорад. Назар ба тавсифи Абӯалӣ ибни Сино меваи шоҳдана хосияти гармиоварӣ, муққавӣ дошта, каме мартуб мебошад ва ба таркиби баъзе доруҳои мураккаби сангшикан дохил мешавад. Тибби муосир таъсири муққавӣ ва умуман пуркуваткуни тухми шоҳданоро тасдиқ менамояд. Таркиби фитин, ки аз меваи аз равғантозакардашудаи шоҳдана гирифта мешавад, ба сифати нумуяи хунофаронда истифода мешавад. Фитин рушди бофтаҳои усутухонро зиёд намуда, амали бофтаҳои асабро бех менамояд. Давои мазкурро ҳангоми бемории невроз, неврастения, ҳистешуш, гипотония, камхунӣ, импотенсия ва ҳангоми баъзе шаклҳои марази диатез истеъмол менамоянд. (Л.Т.Дудченко ва диг., 1988).

Тадбирҳои эҳтиётӣ. Дар китоби дуюми “Ал-қонун-фи-тиб” дар чопи русӣ дар моддаи тухми шоҳдана (№273) иқтибоси зерин оварда шудааст: “Баъзехо мегӯянд, ки ин тухми тараншул, чойчӯба мебошад”. Мутаасифона, иқтибоси мазкур сабаби барғалат ҳамроҳ намудани тухми растани заҳрдори тараншуд, чойчӯба ба таркиби 2 – давои мураккаб, ки Абӯалӣ ибни Сино барои табобати бемории санги гурда пешниҳод намудааст, гардидааст.

Тараншули аврупой ва навъҳои дигари он дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ мерӯяд.

КОПИТЕН. *Усораи алафи он ва ё ҷӯшондаи решашои он 1:10.* 1 қошуқи ошхӯрӣ маводро ба 200,0 мл. оби гарм рехта, дар оташи оҳиста 15 – дақиқа (усора) ва 30 – дақиқа решашои онро ҷӯшонда, полонда, барои табобати бемории сангӣ гурда рӯзе 3 – дафъа 1 қошуқи ошхӯрӣ баъд аз таъом истеъмол бояд кард. Давраи табобат 2 – 6 ҳафта. Пешобро ронда, масонаро қавӣ соҳта, қабзиятро боз намуда, дарди даруниро таскин медиҳад. Дар Чин ва Шарқи Дур месабзад. Ин растанӣ то 3% равғани атр дорад.

ДОРЧИНИ СЕЙЛОНӢ ВА Ё ЧИНОӢ. *Ҷӯшододаи пӯсти он 1:20.* 1 – қошуқи ошхӯрӣ моддаи хурдкардашударо дар 200,0 мл. оби гарм рехта, дар оташи оҳиста ба давоми 30 дақиқа ҷӯшонда, соф карда, 1 қошуқи ошхӯрӣ пеш аз таъом (дар ҳолати паст будани туршии меъда) ва ё баъд аз таъом (дар ҳолати баланд будани туршии меъда), рӯзе 3-4 дафъа, барои табобати бемории сангӣ гурда тавъам бо бемории никрис ва ё диққи нафас истеъмол бояд кард. Ҳар ду навъни дорчин дар таркиби ҳуд равғани атр, шакарак ва дигар таркибҳои фаъол доранд. Дорчин хосиятҳои гармиоварӣ, ихтилоҷӣ, тозакунӣ, позаҳрӣ, зиддитаваррумӣ, пешбронӣ ва дигар хосиятҳои шифой дорад. Абӯалӣ ибни Сино ва дигар табибон навъҳои гуногуни онро ба таркиби давоҳои мураккаб, ки барои табобати бемории сангӣ гурда пешниҳод мешавад, ҳамроҳ менамуданд.

ҚАЛАНФУРИ МЕҲАҚ. *Ҷӯшододаи он 1:30.* 1 қошуқи чойхӯрии онро дар 200,0 мл. оби гарм рехта дар оташи оҳиста 30 дақиқа ҷӯшонида, соф карда, ба микдори 1 қошуқи ошхурӣ рӯзе 3 – дафъа баъд аз таъом, барои табобати бемории сангӣ гурда истеъмол бояд кард. Хосияти зидди гандашавӣ ва илтиёмбахш дошта, роҳҳои пешобро тоза намуда, регҳо ва сангҳоро аз гурда ва масона хориҷ менамояд.

ЗИРА, КАРВИЁ (*Зираи румӣ*). *Ҷӯшододаи тухми он 1:30.* 1- қошуқи чойнӯшӣ тухми хурдкардашударо дар 200,0мл оби гарм рехта дар оташи оҳиста 30-дақиқа

чӯшонда, соф карда, ба миқдори як қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3-бор байд аз таъом, барои табобати бемории санг гурда истеъмол бояд кард. Давраи табобат 4-6 ҳафта. Назар ба тавсифи Абӯалӣ ибни Сино зира сангҳоро дар гурда ва масона хурд карда, ба қатра-қатра ҷори шавии пешоб ва бо хун омадани он, ҳамчунин аз қулинҷи рӯда ва боди руда мадад мерасонад. Таъсири пешбронӣ, ихтилоҷӣ, зидди-таваррумӣ, зиддиуғунӣ, дорад. Таъсири зира барои табобати ҳама навъҳои сангҳои гурда зоҳир мегардад. Зираи румӣ ба гиёҳҳои равғанатрӣ мансуб аст.

ФОРИ АСИЛ. Ҷӯшондани пусти решашои он 1:10. Ва усораи баргҳои он 1:10. 1-қошуки ошхӯрӣ хокай пӯст ва ё 1 қошуки чойнӯшӣ хокай баргҳои онро дар 200,0 мл оби гарм реҳта дар оташи оҳиста 30-дақиқа (обҷӯш), ва 15 дақиқа (усора) бояд ҷӯшонд. Ҷӯшондаро ҳангоми ҷӯшон будан ва усораро байд аз сард шудан, соф кардан зарур аст. Ба миқдори 1 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3-4 дафъа (дар ҳолати баланд будани туршӣ), ва дар ҳолати бемории санг гурда, ниолонефрити музмин, систит, простатит пеш аз таом истеъмол бояд кард. Давраи табобат ҳангоми дар гурда мавҷуд будани рег 2-3 ҳафта ва дар ҳолати маҷуд будани моддаҳои калон то 2-моҳ идома ёфта, бо дигар доруҳои наботӣ бо навбат истеъмол карда мешавад.

Фор то 1% рағани атр дорад. Фор ҳосияти муқаввӣ, позаҳрӣ, ихтилоҷӣ, пешбронӣ, сафронӣ дорад. Сангҳои гурда ва сафродонро ҳал намуда, баданро аз ахлот ва хусусан уратҳо тоза менамояд.

САНГДАВАК. Ҷӯшондаи решава соқаи зеризамини он 1:10. 1- қошуки ошхӯрии онро дар 200,0мл оби гарм реҳта дар оташи оҳиста 3 дақиқа ҷӯшонида соф бояд кард. Ба миқдори як қошуки ошхӯрӣ, рӯзе 3-4 дафъа 30 дақиқа пеш аз таъом, барои табобати бемории санг гурда, пиелити музмин ва простатит истеъмол карда шавад. Давраи табобат 2 – 6 ҳафта. Навъҳои гуногуни сангдавак то 35% маводи даббоғӣ, полифенол, флаваноид ва равғани атр доранд.

Сангдавак хосияти илтиёмбахшӣ, позаҳрӣ, зиддитавар-румӣ, ихтилоҷӣ, пешбронӣ ва ҳунманъкунӣ дорад. Барои табобати ҷароҳатҳо, ҳарошидагиҳои Ҷагони масона ва гемато-ушуш фоиданок мебошад. Истеъмоли сангдавак ҳамроҳ бо он давоҳои наботие (руян, пудина ва дигар), ки қобилияти ҳалкунӣ ва ҳориҷ қардани сангҳоро доранд ва ё баъд аз онҳо, бештар муассир аст, чунки дар масири ҳаракати сангҳо дар мавзеъҳои гуногуни масона аксаран ҳарошидагиҳо ва ҳуншориҳо ба вуҷуд меояд.

ЗАФИРИ БАЗРӢ. Тухми дар оби сард тар қардаи он. Ба миқдори 2 – қошуки чойнӯшӣ тухми онро дар як истакон оби ҷӯшонидашудаи гарм рехта дар давоми 3 – 4 соат дар ҳона нигоҳ дошта, тавассути мулмул соф қарда, ба миқдори 0,5 истакон рӯзе 2 – 3 бор пеш аз таъом, барои табобати сангги ғурда, остром ва пиоленефрити музмин, систит ва простатит истеъмол бояд қард. Давраи табобат 2 – 4 хафта.

Полисахаридҳо ва моддаҳои часпандаи таркиби тухми ҷазир баъд аз ҷабидашавӣ тавассути узвҳои пешброн ҳориҷ ғардида, таваррумро рафъ намуда, дарди ноҳинҷори аз рег ва дигар сангҳо дар ҳавзаки ғурда ва пардаҳои луобии мавзеъҳои гуногуни Ҷагони масона ба вуҷуд омадаро таскин мебахшад. Ҳамаи ин тавъам бо таъсири ихтилоҷии тухми ҷазир ба ҳориҷшавии бидуни дарди сангҳо имконият медиҳад.

ЮНЧИ БАЗРӢ. Ҷӯшондаи решаҳо ва ё тухми он 1:10. 1 – қошуки ошхӯрӣ ҳокай тухми онро ба 200,0 мл оби гарм рехта дар оташи оҳиста 30 – дақиқа ҷӯшонида, соф бояд қард. Ба миқдори 1 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 – бор, барои табобати бемории сангги ғурда истеъмол қарда шавад. Давраи табобат 2 – 3 хафта. Равғани юнҷ (аз тухми он) ба гуфтаи Абӯалӣ ибни Сино дар ҳолати ларзиши дасту по муғид аст.

Юнҷ лаҳташавандагии ҳунро паст мекунад, бинобарин давраи кӯтоҳи табобат таъин қарда мешавад ва баъд аз он ба табобати дигар оғоз қарда мешавад. Юнҷ бештар, барои он бемороне муғид ва бехатар аст, ки марази сангги ғурдаи онҳо бо заъфи дил тавъам аст. Юнҷ дар таркиби худ равғани атр,

флавоноидҳо (бета-ситостерин, спинастерин, сигмастерин), таркибҳои тритертнавӣ, аносианӣ, намаки патосим, садим ва дигар мавод дорад, ки ба бемории сангӣ гурда шифо мебахшад. Юнҷ таъсири пешобронӣ, зиддитаваррумӣ, илтиёмӣ, зиддимикробӣ дорад. Дар ҳолати хунравии дарунӣ ҳӯрдани он музир аст.

МАРЗАНГӮШ, МАРВҚУШ (НАВӢИ РАЙҲОН).

Усораи барги он 1:10. 2 – қошуқи ошхӯрӣ хурдкардашудаи онро ба 400 мл. оби гарм рехта 15 дақиқа дар оташи оҳиста чӯшонида, соф карда ба миқдори 2 қошуқи ошхӯрӣ, рӯзе 3 – 4 дафъа пеш аз таъом (дар ҳолати тараашшӯҳи пасти меъда) ва баъд аз таъом (дар ҳолати тараашшӯҳи баланди меъда) истеъмол бояд кард. Барои табобати бемории сангӣ гурда истиско, душворпешобкунӣ, дар хоб пешобкунӣ муфид аст. Давраи табобат 2 – 8 ҳафта.

Алафи марзангӯш то 3,0% равғани атр, маводи даббоғӣ, рутин, витамини С, каротин ва дигар таркибҳои дорад. Марзангӯш давои таҳлилкунанда, рақиқкунанда, по-зарҳ, пешоброн, ихтилоҷӣ, нармкунанда ва балғамрон мебошад.

ГУЛИ ХАЙРИИ БЕШАГӢ. 1 қошуқи ошхӯрии онро дар 1 истакон оби чӯшондашуда чун чой ба муддати 40 – 50 дақиқа дам карда. баъдан соф карда, ба миқдори 1 қошуқи ошхӯрӣ, рӯзе 3 дафъа, барои табобати пешоби хундор, ҷаро-ҳатҳои (яраҳо, ҳарошидагиҳо, носурҳо) ҳавзакҳои роҳи пешоб ва масона истеъмол бояд кард. Давраи табобат 2 – 6 ҳафта.

Гули хайрӣ маводи даббоғӣ, глукозиди антосианои гули хайрӣ, каротин, туршии аскорбин дорад.

Гули хайрӣ таъсири пешобронӣ, рақиқсозӣ, зиддита-варрумӣ, пешобронӣ, ихтилоҷӣ дорад.

РУЯН. Ҷӯшондаи решавӣ он 1:30. 1 қошуқи ошхӯрӣ (20 г) решавӣ хурдкардашудаи онро дар 600 мл. (истакон) оби гарм рехта дар оташи оҳиста 40 дақиқа чӯшонида, соф карда ба миқдори 2 қошуқи ошхӯрӣ, рӯзе 3 – 4 дафъа қабл аз таъом, барои табобати сангӣ гурда истеъмол бояд кард. Давраи

табобат аз 2 ҳафта (дар сурати мавҷудияти рег), то 4 – 6 ҳафта дар сурати мавҷудияти сангҳои калон идома меёбад. Табобати такрорӣ баъд аз 1 моҳ оғоз карда мешавад. Абӯалӣ ибни Сино рӯянро чун воситаи пешброн ва поккунанда тавсиф кардааст.

РӮЯНИ ШУҒНОНӢ. Асосан дар сангзорҳои Помири Шарқӣ мерӯяд. Решаҳои ин навъи рӯян бузург буда, баъзан то 500 – 600 г. вазн доранд. Ҷӯшонидай решашои он низ тибқи нусхай фавқ омода ва истеъмол карда мешавад. Назар ба таҷрибаи тибби мардуми тоҷик ҷӯшондаи решашои ин навъи рӯян аз дигар набототи шифой бештар муассиранд.

Тибби мусоир тасбит кардааст, ки рӯян ҳама навъҳои санги гурдаро ҳал мекунад.

ПИЁЗИ БАҲРӢ. 1. *Хокай тухми он ба миқдори 0,5 г рӯзе 3 дафъа, 30 – 40 дақиқа пеш аз хӯрок.* 2. *Пиёзи баҳрӣ бо асал – 50 г тухми онро дар ҳованча хурд карда, аз элак гузаронида бо 200,0 г асал ҳамроҳ карда ба миқдори 1 қошуқи чойнӯшӣ рӯзе 3 дафъа барои табобати санги гурда истеъмол табобат 6 – 8 ҳафта. 3. *Ҷӯшондаи тухми он 1:10.* 1 қошуқи ошхӯрӣ тухми хурдкардаи онро дар 200,0 мл оби гарм рехта дар оташи нарм 30 дақиқа ҷӯшонида, соф карда ба миқдори 1 қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 3 – 4 дафъа пеш аз таъом, барои табобати бемории санги гурда истеъмол бояд кард.*

Назар ба тавсифи Абӯалӣ ибни Сино бадани заъиф ва меъдаро қавӣ намуда, биноиро тез сохта, ба дарди меъда ва руда давост. Пиёзи баҳрӣ, хусусан, барои табобати диққи нафас муфид буда, таъсири пурқуввати пешбронӣ дорад.

Пиёзи баҳрӣ барои табобати бемороне, ки бемории санги гурдаи онҳо ба бемории диққи нафас, ҳастрити музмин, заҳми рӯда ва бавосир тавъям аст, мусоид мебошад.

ЗАРДАКИ ВАҲШӢ. *Ҷӯшондаи тухми он 1:10.* 1 қошуқи чойнӯшӣ тухми хурдкардаи онро дар 200 мл оби гарм рехта дар оташи оҳиста 30 дақиқа ҷӯшонида, соф карда ба миқдори 1 қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 3 дафъа қабл аз таъом, чун давои пешброн истеъмол бояд кард. Тухми зардаки даштӣ дар таркиби худ як қатор давоҳои мураккаб, ки барои

табобати санги гурда пешниҳод мегардад, дохил мешавад. Тухми зардаки даштӣ, барои табобати бемороне, ки амрози гурдаи онҳо бо стенокардия, кардиосклероз ва ё варами дил ва гурда тавъам аст, хусусан муфид аст.

НАХӮДИ СИЁХ. *Ҷӯшонда, ё бирёнкардашуудаи он. Ҷӯшондаи он 1:10.* З қошуқи ошхӯрӣ тухми хурдкардашуудаи онро дар 2 истакон оби сард рехта дар хона дар давоми 6 – 8 соат нигоҳ дошта, баъдан дар оташи оҳиста 30 дақиқа ҷӯшонда ба миқори 3 – 4 қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 4 дафъа пеш аз таъом, барои табобати бемории санги гурда ва истисқо истеъмол бояд кард. Дар таркиби нахӯди сиёҳ патосим, садим, калеиум, менизиум, фосфат, фосфати менизиум ва дигар намакҳо кашф шудааст. Баъд аз хӯрдан захираҳои ишқории баданро баланд бардошта РН-и пешобро аз муҳити туршӣ ба ишқорӣ интиқол дода, барои таҳлили намакҳои уратӣ шароит эҷод менамояд.

Тадо бирҳои эҳтиётӣ. Нахӯди сиёҳ дар сурати мавҷудияти сангҳои фосфатӣ ва карбонатӣ қобили хӯрдан нест.

ГУЛИ ҚОСИДӢ. *Ҷӯшондаи решашоу он 1:10.* 1 қошукуи ошхӯрӣ маводро дар 200 мл оби гарм рехта дар оташи оҳиста 30 дақиқа ҷӯшонида соф бояд кард. Ба миқдори 2 – қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 4 – бор пеш аз таъом (дар сурати паст будани туршии меъда) ва ё баъд аз таъом (дар сурати зиёд будани туршии меъда) барои табобати бемории санги гурда, пиоленефрити боднок, простатит ва адено маи (варами) ғаду-ди таносул истеъмол бояд кард.

ПЕРЕСТУПЕН БЕЛИЙ (бриония). *Усораи нӯги шохаҳоу он 1:10.* 1 қошуқи ошхӯрӣ маводро дар 200,0 мл оби гарм рехта 15 дақиқа ҷӯшонида, сард сохта ва ба миқдори 1 – қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 2 – 3 дафъа, барои таобати бемории санги гурда, пиелит, систит, простатит, варами ғадуди таносул истеъмол бояд кард. Давраи табобат 2 – 6 ҳафта. Шохаҳои хушк ва хурдкардашуудаи переступениро чун чой дам карда, нӯшидан мумкин аст.

Дар таркиби бриония тритерпенҳо, стеринҳо, глюкозидҳо, равғани атр, маводи сангшикан ва дигар ашё мавҷуд аст. Переступен таъсири пешбронӣ, ихтилоҷӣ, зиддитаваррумӣ, зидди омосҳо, зиддигистамини дорад.

ЧАЪФАРӢ. 1. *Чаъфарии тозаро* чун сабзичот дар ҳар шакли дилҳоҳ ҳӯрдан муғифд аст. 2. *Чой аз гиёҳи наврустаи хушкардашуда* 1 – қошуки чойнӯшӣ маводи хушкардашударо чун чой дар 300,0 мл оби ҷӯшида, дам карда, 20 – 30 дақиқа дар хона нигоҳ дошта, ба миқдори 2 – 3 қошуки ошхӯрӣ, рӯзе 3 – 4 дафъа пеш аз таъом, барои табобати бемории санги гурда истеъмол бояд кард. 3. *Ҷӯшонидай тухм ва ё решаҳои он 1:30.* 1 қошуки чойхӯрӣ маводи хурдкардашударо дар 200,0 мл оби ҷӯшондашуда реҳта ва 30 дақиқа дар оташи оҳиста ҷӯшонида, рӯзе 3 – дафъа ба миқдори 2 – қошуки ошхӯрӣ пеш аз таъом, барои табобати бемории санги гурда ва амрози санги сафродон, истисқо, пиоленефрит, систит ва простатит истеъмол бояд кард. Давраи табобат 2 – 8 ҳафта.

Баргу решаҳои чаъфарӣ ва тухми он равғани атр, флавоноидҳо, витаминҳо, маъданҳо ва дигар таркибҳо доранд. Чаъфарӣ хосияти сардибараанд, ихтилоҷӣ, пешбронӣ дорад, ки аз ин лиҳоз Абӯалӣ ибни Сино тухми чаъфариро дар таркиби як қатор доруҳои мураккаб, барои табобати бемории санги гурда пешниҳод менамояд.

АФСАНТИН. *Үсораи он: 1:10 ва ё чойи он.* 1 – қошуки чойнӯши гиёҳро чун чой дар 2 – истакон оби ҷӯшонда шуда реҳта 30 – 40 дақиқа дар хона нигоҳ дошта соф карда ва ба миқдори 2 – 3 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 – дафъа пеш аз таъом (дар сурати паст будани турший) ва ё баъд аз таъом (дар сурати баланд будани туршии меъда), барои табобати амрози санги гурда истеъмол бояд кард. Афсантин то 2% равғани атр, лактонҳои соквитерапеновӣ, флановоиди артемин, маводи даббогӣ дорад. Афсантин таъсири шираронӣ, сафиронӣ, пешбронӣ, бодронӣ, ихтилоҷӣ, зиддитаваррумӣ ва ҳамчунин хосияти эндотозакунӣ дорад. Файр аз ин вай

чараёни ҳазмкунӣ ва амали ҳамаи узвҳои ихроҷкунандаро беҳтар месозад.

ТАРХУН. *Усораи баргҳои он 1:10.* 1 қошуқи ошхӯрӣ модаи хушккардашударо дар 200,0 мл оби гарм рехта дар оташи охиста 15 – дақиқа чӯшонида, соф карда, ба миқдори 1 – 2 қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 3 – 4 дағъа пеш аз таъом, барои табобати амрози сангӣ гурда, никрис, марази қанд, пиоленефрит ва простатит истеъмол бояд кард. Давраи табобат 2 – 6 ҳафта. Алафи тархун то 1% равғани атр, кумарин, осиди аскарбин, каротиноид, арканоид, маводи даббогӣ ва гайрато доро мебошад. Ҷамъи маводи ниҳоят фаъоли он беш аз 30%-ро ташкил медиҳад.

Тадқиқоти илмӣ тасбит намудааст, ки усораи алафи тархун дорои таъсири зиддиоксидантӣ, зиддитаваррумӣ, гипоурикемӣ, гиполипедимӣ, зиддихолистеринӣ, зиддиқандӣ, гепатоҳимоявӣ, пешбронӣ, зиддиомосӣ ва ихтилоҷӣ дорад. Салоди тархун, нӯшоқиҳои аз он таҳия кардашуда, хусусан барои табобати гиперурикемӣ, уролитази этиологиии уратӣ ва табобати мусими музмини нитратҳо ва нитритҳо фоидабахш аст.

ХУРФАИ БАЗРӢ. *Барги тозаи он дар ҳар шакли дилҳоҳ ва ҷӯшонидаи баргҳои хушккардаи он 1:10.* 1 қошуқи ошхӯрӣ маводро дар 200 мл оби гарм рехта дар оташи охиста 30 дақиқа чӯшонида, соф карда ва ба миқдори 2 – 3 қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 3 – бор пеш аз таъом истеъмол бояд кард. Давраи табобат 2 – 6 ҳафта.

Алафи хурфа алкалоид, витаминҳо (A, E, C, K, B₁, B₂, P, P) осидҳои фелокарбон (фелурӣ, коричная, сиаловӣ), патосим, калсиум, менизиум ва дигар моддаҳо дорад. Хурфа таъсири пешбронӣ, сафронӣ, илтиёмӣ, зиддитаваррумӣ, зиддиуфунӣ дошта, суръати кори дилро беҳ месозад.

ФУРУНИЯК. *Ҷӯшонидаи тухми он 1:10.* 1 қошуқи ошхӯрӣ моддаи хурдкардашударо дар 200 мл оби гарм рехта, дар оташи охиста 30 дақиқа чӯшонда, соф карда ба миқдори 1 қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 3 – бор пеш аз таъом, барои табобати амрози сангӣ гурда, истисқо, холистит, варами ғадуди

таносул, фибромиоми бачадон истеъмол бояд кард. Тухм, баргҳо ва гули фурунияк то 0,48% равғани атр, витаминҳо дошта, таъсири ҳалкунӣ, рақиқкунӣ, пешбронӣ, бодронӣ ва таскинбахшӣ дорад.

МАРФ. *Решаҳо ва бехи дар оби сард дам кардаи он 1:10.*

1 – қошуқи ошхӯрӣ маводи хушккардашударо дар 1 истакон оби ҷӯшондашудаи гарм рехта, 8 – 10 соат дам карда аз карбоси тунук полонида ба микдори 2 қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 3 – 4 бор барои табобати бемории санги гурда пиелит, пиелонефрит ва адено маи ғадуди таносул истеъмол бояд кард. Реша ва бехи марғ то 0,05% равғани атр, қариб 10% модаи луобӣ, полисахарид, тритисин, сапонин ва инулин дорад. (В.Петков ва диг., 1988). Марғ таъсири пешбронӣ, зиддитаваррумӣ дорад.

ТУРБ. 1. Саладҳои гуногун, шарбатҳои аз турби тоза ҳосилшуда ба микдори 0,5 истакон, рӯзе 3 – бор пеш аз таъом (дар сурати паст будани турши ӯ баъд аз таъом дар сурати баланд будани турши ғадуди меъда), чун воситаи пешброн, сафророн ва муқаввӣ истеъмол карда мешавад. 2. Ҷӯшонидаи тухми он 1:10. 1 қошуқи ошхӯрӣ тухми онро дар 200,0 мл оби гарм рехта дар оташи оҳиста 30 дақиқа ҷӯшонда, соф карда ба микдори 2 қошуқи ошхӯрӣ барои табобати амрози санги гурда ва санги масона истеъмол бояд кард. Давраи табобат 2 – 8 ҳафта. Турб ҳосияти балғаронӣ, пешбронӣ, сафроронӣ зиддитаваррумӣ дорад. Муқаввӣ аст.

БОБУНА. *Ўсораи гулҳои он 1:10.* 1 қошуқи ошхӯрӣ моддаи хушккардашударо дар 200,0 мл оби гарм рехта дар оташи оҳиста 15 дақиқа ҷӯшонда, соф карда карда ба микдори 1 – 2 қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 3 – 4 дафъа, барои табобати амрози санги гурда, пиоленефрити музмин, систит, уретрит, варами ғадуди таносул истеъмол бояд кард. Филофаки гулҳои он 0,25% равғани атр, flavonoид (кверсетин, фитостерин, холин ва гайраҳо), каротин, патосим, садим, фосфор ва дигар мавод дорад. Бобуна ҳосияти гармкунанда, хушккунанда, рақиқкунанда, луобӣ, ихтилоҷӣ,

хунманъкунанда, пешобронй, сафронй, зиддиларза, дардтаскинбахшй, зиддиуфунй ва аракронй дорад.

ИСПАНДИ ХУШБУЙ, ҲАЗОРИСПАНД. *Усорай алафи он 1:10.* 1 қошуки чойхүрй алафи хушккардашудаи онро дар 200,0 мл оби гарм рехта, дар оташи охиста 15 – дақиқа чўшонда, сард карда ба миқдори 1-2 қошуки ошхўрй рӯзе 3 – бор пеш аз таъом, барои табобати сангি гурда ва ҳамчунин чун давои пешоброн, барои табобати варами аз гурда ва дил пайдошуда истеъмол бояд кард. Давраи табобат 2 – 4 хафта. Алафи испанд 1,2% равгани атр, 1% испанд, то 1% фуракумаринҳо (бергаптин, қсактоксин), беш аз 10 – алкалойд ва витамини С – дорад. Ҳазориспанд хосияти таҳлилкунй, бодронй, ихтилоҷй, зидди ихтилоҷй, таскинбахшй ва пешобронй дорад. Амали узвҳои ҳозимаро бех сохта, барои табобати фалаҷ ва шалшавй, дилзаний, ихтилочи уруқи дил, заъфи биной ва шунавой муассир аст. Ҳўрдани испанд барои бемороне, ки амрози сангি гурдаи онҳо бо гипертония ва асари бўхрони гипертония ва ё инфаркти миокард (сактаи дил) тавъям аст, бештар муассир аст.

КАРАФСИ КЎҲӢ ВА Ё КАРАФСИ БЎЙНОҚ. Барги тозаи он чун сабзичот дар шакли саладҳои гуногун, барои пешгирий ва табобати бемории сангি гурда муфид аст. Ба ақидаи Абӯалӣ ибни Сино тухм ва решай карафси ваҳшӣ, барои табобати уролитоз бештар муассир аст. **Ҷўшондаи тухм ва решай он 1:10.** 1 қошуки ошхўрй тухм ва ё решай хушккардашудаи онро дар 200,0 мл оби гарм рехта, соф карда, ба миқдори 2 – 3 қошуки ошхўрй рӯзе 3 – дафъа пеш аз таъом барои табобати амрози сангигурда, пиелити музмин ва простатит истеъмол карда мешавад. Ба гуфтаи Абӯалӣ ибни Сино карафс сангҳоро хурд карда, пешобро ронда, гурда ва масонаро тоза мекунад.

Алаф, тухм ва решай карафс то 3% равгани атр, флавоноидҳо, фуракуминҳо, аспаргин, холин, витаминҳо (B_1 , B_2 , B_6 , С, Рр, Е, каротин), намакҳои патосим, калсиум, фосфор, садим ва дигар маводи фаъолро доро мебошад.

Таъсири пешобронӣ, таҳлилӣ, ихтилоҷӣ, бодронӣ, таскинбахшӣ, оромкунӣ дорад. Амали узвҳои ҳозима ва тамоми узвҳои ихрочкунанда, ҳамчунин чигарро беҳ месозад.

ҚУНОҚАКИ ХУШБӮ. Усораи гулхонаи он 1:10. Ва ҷӯшонидай решашои он 1:10. 1 – қошуқи ошхӯрӣ маводро дар 200,0 мл оби гарм рехта, дар оташи оҳиста 15 дақиқа (усора) ва 30 дақиқа ҷӯшонида мешавад. Баъд аз сардшавӣ, усораро аз карбос полонида ҷӯшонидашударо дар ҳолати ҷӯш будан, соф мекунанд. Ҳарду дору ба миқдори 1 – қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 3 – бор пеш аз таъом, барои табобати марази сангигурда ва варами аз гурда ва чигар пайдошуда истеъмол карда мешавад.

Назар ба тавсифи Абӯалӣ ибни Сино қунонак пешобро зиёд карда, сангхоро хурд карда, хунравиро боз медорад. Барои табобати хунпартой мадад мерасонад. Ҷараёни ҳазмшавиро беҳ намуда, хориши пӯстро рафъ месозад.

САРОБИЛ (морҷӯбаи шифой). 1. *Хокай решашо* ва бехрешаи он ба миқдори 0,3 – 0,5 г (дар нуги корд), барои табобати варами аз чигар ва дил пайдошуда, бемории сангигурда, простатит, варами ғадуди таносул истеъмол карда мешавад. 2. *Ҷӯшиондаи решаша ва бехи он 1:10.* 1 қошуқи ошхӯрӣ модаи хурдкардашударо дар 200,0 мл оби гарм рехта дар оташи нарм 30 дақиқа ҷӯшонида, соф карда ба миқдори 2 – 3 қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 3 – 4 дафъа пеш аз таъом, барои табобати марази сангигурда, простатит, варами аз гурда ва дил пайдошуда истеъмол карда мешавад. Давраи табобат 2 – 8 ҳафта.

Саробил беш аз 20% осиди аспарагин, сапонини стероидӣ, флавоноидҳо, бета-ситостерин, витаминҳо (B_1 , B_2 , C, Рр, каротин) патосим, фосфор ва дигар мавод дорад. Хосияти позаҳрӣ, пешобронӣ, зиддитаваррумӣ, ихтилоҷӣ ва таквиятий дорад.

СУНБУЛ. 1. Хокай сунбул ба таври зайл омода карда мешавад: Ба решашои тозакардашудаи он оби гарм рехта 4 –

6 соат дар ҳарорати хона нигоҳ дошта, баъдан 60 – 90 дақиқа ҷӯшонида мешавад. Решаҳои ҷӯшонидашударо зери бори вазнин гузашта хушк карда, баъд аз хушкшавӣ решаҳоро то ба дараҷаи хокай якхела шудан хурд карда, ба миқдори 0,3 – 0,5 г (дар нуғи корд) тақсим карда мешавад. Ҷӯшонидаи решаи сунбул зайллан омода карда мешавад: 2 – қошуки ошхӯрӣ маводро дар 400,0 мл оби гарм рехта 4 – 6 соат дар хона нигоҳ дошта, аз карбос полонда, ба миқдори 2 – қошуки ошхӯрӣ рӯзе 4 – дафъа баъд аз таъом, барои табобати марази сангигурда, пиолинефрит, фибромуоми бачадон ва варами простатит истеъмол бояд кард. Сунбул то 0,5% равғани хушбӯйи атр дорад. Ҳосияти варамгардонӣ, ихтилоҷӣ, пешбронӣ, зиддиомосӣ дошта, қобилияти чисмро зиёд ва амали дил, чигар, майна ва гурдаро беҳ месозад.

СИТИ ДОЙРАШАКЛ. Ҷӯшондаи мева ва ё тухми он 1:10. 1 – қошуки ошхӯрӣ модаи хушккардашударо дар 200,0 мл оби гарм рехта дар оташи нарм 30 – дақиқа ҷӯшонида, соф карда ба миқдори 1 – қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 – 4 дафъа пеш аз таъом барои табобати бемории сангигурда, пиелонефрити музмин, шабпешобкуни истеъмол бояд кард. Давраи табобат 2 – 4 ҳафта.

Сити сангҳоро хориҷ карда, пешобро ронда, аз қатра – қатра омадани пешоб дар сурати заъиф будани масона мадад мерасонад. Таъсири пешбронӣ, хушккунӣ, дардтаскинбахшӣ, илтиёмӣ, ихтилоҷӣ, тозакунӣ, зиддиуфунӣ ва хунманъкунӣ дорад.

Сити доирашакл 0,3 – 2,8% равғани атр, ҳамчунин дигар моддаҳои фаъоли биологӣ дорад.

СИСАНБАР. Усораи алафи он 1:10. 1 – қошуки ошхӯрӣ алафи хушккардашудаи онро дар 200,0 мл оби гарм рехта, дар оташи нарм 15 дақиқа ҷӯшонида соф карда ба миқдори 1 – 2 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 – 4 дафъа пеш аз таъом барои табобати бемории сангигурда, дар хоб пешобкуни, пиелит ва систити музмин истеъмол бояд кард. Сисанбар қатра – қатра омадани пешобро манъ карда, сангҳоро хориҷ менамояд, барои саксака (ҳиккак) муфид аст. Алафи

сисанбар то 1% равгани атр дорад, ки аз 60% финолҳо, аз он чумла 30 – 35% минтол иборат аст ва ҳамчунин маводи даббогӣ, флавоноидҳо, осиди уросолӣ ва орионалӣ дорад. Таъсири пешбронӣ, зиддитаваррумӣ, ихтилоҷӣ, зиддиуфунӣ дошта, хориҷ шудани ахлотро аз бадан суръат мебахшад.

ШИБИТИ ХУШБӮЙ. Ҷӯшондаи тухми он 1:10. 1 – қошуки ошхӯрӣ тухми онро дар 200, мл оби гарм рехта дар оташи нарм 30 – дақиқа ҷӯшонида, соф карда ба миқдори 2 – қошуки ошхӯрӣ, рӯзе 3 – дафъа пеш аз таъом, барои табобати санги масона истеъмол бояд кард. Шибит барои табобати санги гурда ва санги масона муфид буда ба дарди гурда, руда ва ҷигар муассир аст. 2. *Чой ва ё усораи алафи хушики шибит.* 1 – қошуки чойнӯшӣ моддаи хурдкардашударо чун чой дар 200,0 мл оби гарм 15 – дақиқа дам карда ва ба ҷои чой барои табобати санги гурда истеъмол бояд кард. Давраи табобат 2 – 6 ҳафта.

Тухми шибит 2,5 – 5% равгани атр ва флавоноидҳо дорад. Алафи шибит то 1,5% равгани атр, флавоноидҳо (кверсетин, изорамнетин ва гайра) ва витаминҳо (С, Б₂, Б₆, бето-каротин) дорад.

Шибит амали ҷигар, узвҳои ҳозима, узвҳои ихроҷ-кунандаро беҳ соҳта таъсири ихтилоҷӣ, бодронӣ, пешбронӣ, сафроронӣ, таскинбахшӣ, зиддитаваррумӣ ва гиполипидемӣ дорад. Муҳити дарунӣ баданро аз ахлот тоза менамояд. Ба туфайли ин ҳосият истеъмоли даврагии шибит натанҳо шифо мебахшад, балки аз такори бемории санги гурда мутмаинона ҷилавгирӣ менамояд.

РОЗИЁНА. Қисми рӯи заминии он дар шакли саладҳои гуногун истеъмол карда мешавад. Розиёнаи тоза барои бемории санги гурда муфид аст.

Обҷӯши тухм ва решоҳои он. 1 қошуки чойнӯшӣ маводро дар 200,0 ҷӯшонида, соф карда, ба миқдори 1 – қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 дафъа қабл ва баъд аз таъом, барои табобати бемории санги гурда ва сафродон, қатра – қатра

омадани пешоб, пиелит, метеоризм истеъмол бояд кард. Давраи табобат 4 – 6 ҳафта.

Самари розиёна то 4,0 – 6,5% равгани атр flavonoидҳо, кумаринҳо дорад. Алафи тозаи он 0,45% равгани атр, flavonoидҳо (кверсетин, фенигурдин), витаминҳо (C, Pp, каротин), патосим, калсиум, фосфор ва дигар мавод дорад. Розиёна таъсири бодронӣ, сафронӣ, пешборонӣ, балғамронӣ, ихтилоҷӣ, илтиёмӣ ва гиполипидемӣ, дошта, амали чигар, узвҳои ҳозима ва тамоми узвҳои ихроҷ-кунандаро бех месозад.

ХИНО. Обҷӯши решаҳои он 1:10. 1 – қошуки ошхӯрӣ моддаи хурдкардашударо дар 200,0 мл. оби ҷӯш андохта, дар оташи нарм 30 дақиқа ҷӯшонида, соф карда ба миқдори 1 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 – дафъа пеш аз таъом, барои табобати бемории сангигурда истеъмол бояд кард.

Абӯалӣ ибни Сино решаи хиноро ба қатори доруҳои шикананда ва хориҷкунандаи сангигурда доҳил менамояд. Назар ба маълумоти ў хино таъсири варамгардонӣ, гармкунӣ, балғамронӣ, ихтилоҷӣ, нармкунӣ, зидди сӯхтагӣ, зиддитаваррумӣ дорад.

Решаҳои хино наздики 15% полифенолҳо, ки зиёдтари он flavonoид аст, дорад. Механизми таъсири шифоии решашои хино, барои табобати амрози сангигурда ба ақидаи мо ба он марбут аст, ки дар таркиби решаи он полифенол мавчуд аст.

СИЁХДОНАИ БАЗРӢ. *Хокай тухми он.* 100,0 г тухми пок кардашудаи онро аз элак гузаронида ба миқдори 1/3 (0,5 – 1,0 г) қошуки чойнӯшӣ рӯзе 3 – бор пеш аз таъом бо об ва ё чой, барои табобати сангигурда, простотит ва варами ғадуди таносул, вараме, ки пайдоиши он ба гурда, дил ва чигар марбут аст, истеъмол карда мешавад. Давраи табобат 2 – 8 ҳафта.

СИЁХДОНА – АСАЛ. 100 г хокай тухми (самари) онро бо 100,0 г. асали тозаи баҳорӣ ва ё асали дар оташи нарм об карда шуда, омехта бояд кард. Дору бояд дар қуттии гарданаш васеъи сарпӯшдор нигоҳдорӣ шавад. Ба миқдори 0,5

қошуки чойхурӣ рӯзе 2 – 3 дафъа пеш аз таъом, барои табобати санги гурда ва таварруми узвҳои пешброн ва табобати омосҳо истеъмол бояд кард.

ЗАЪФАРОНИ БАЗРӢ. *Усораи сарди гардгиракҳои модинаи он 1:10.* 1 – қошуки чойнӯшии онро дар 200,0 мл оби гарми ҷӯшонидашуда андохта, 4 – 6 соат дам карда, соф карда ва ба миқдори 2 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 – дафъа пеш аз таъом, барои табобати санги масона ва вараме, ки аз гурда ва дил пайдо шудааст, истеъмол бояд кард. Давраи табобат 2 – 6 ҳафта. Гардгиракҳои заъфарон 6,8% равғани атр, беш аз 50% моддаҳои рангу бор (кrotsin ва пикроаратсин), намакҳои калсийум, фосфор, витаминҳо (B_1 , B_2 , С, каротиноидҳо ва ғайра), дорад. Заъфарон таъсири гармкунӣ, илҳоқӣ, арақронӣ, пешбронӣ, таскинбахшӣ, позаҳрӣ, таҳлилкунӣ ва зиддитаваррумӣ дошта, дилро пуркуват карда, биной, ҳамчунин фаъолияти меъда ва ҷигарро беҳ месозад.

ХОРИ МАРГЕЛОН. *Обҷӯши самари он 1:10.* 1 – қошуки ошхӯрии онро дар 200,0 мл об 30 - дақиқа ҷӯшонида, соф карда, ба миқдори 1 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 – дафъа баъд аз таъом, барои табобати бемории санги гурда, душворпешобкунӣ, простатит, пиелити музмин истеъмол бояд кард. Хори маргелон сангҳоро дар гурда ва масона хурд мекунад. Таъсири шифоии ин растани бадин сабаб аст, ки дар он фитоэлементҳо, сапонинҳо, стероиди моддаҳои даббогӣ ва алкалоиди гармӣ мавҷуд аст. Хори маргелон таъсири пешбронӣ, сафроронӣ зиддитаваррумӣ дошта, сатҳи холестерин, мочевин ва дигар ахлоти баданро паст мекунад.

Маълумот дар бораи набототи шифоӣ, ки ба таркиби давоҳои мураккаби сангшикан ва сангхориҷқунандо дохил мешавад

Мо ба ин гурӯҳи давоҳо, чунин гиёҳҳои шифоӣ, маҳсулоти наботӣ ва ё ҳайвониеро (самғ, равған ва ғайра), дохил намудем, ки онҳо дар танҳоӣ, барои табобати бемории санги гурда қарib истифода намешуданд, вале ба

сабаби он ки дар таркиби төйдоди зиёди онҳо хосиятҳои пурарзиши шифой қашф карда шудааст, онҳо ба таркиби дорухои мураккаби сангшикан дохил карда мешаванд. Баъзеи онҳо ба Эрон ва Осиёи Миёна аз Чин (амбар, дорчини чиной, қаламфури дароз ва гайра), кишварҳои араб (қуноқаки хушбӯ, мева ва равғани дараҳти баласон, ҳанут), ва ё аз Ҳинд (қуст, анбар, қуноқаки сейлонӣ) оварда мешуданд.

Маводи наботии воридотӣ ба Осиёи Марказӣ мунтазам оварда намешуданд ва аз ин лиҳоз маводи нодир ба ҳисоб мерафтанд. Бинобар ин Абӯалӣ ибни Сино қариб барои ҳамаи ашёи воридотӣ маводи бадалии онҳоро аз ҷумлаи гиёҳҳои шифоии маҳаллӣ нишон медиҳад.

ЗАРАВАРЗИ МУДАВВАР ВА ДИГАР НАВҲОИ ОН. Бех ва решай он таъсири зиддитаваррумӣ, илтиёмӣ, ихтилоҷӣ, роҳи нафас васеъкунӣ, зиддиуфунӣ, ҷароҳат-тозакунӣ, таскинбахшӣ ва пешбронӣ дорад. Бадин хосиятҳо табибони қадим онро ба таркиби дорухои мураккаби сангшикан, зидди диққи нафас ва дигарҳо дохил намудаанд.

БАЛАСАН. Аз рӯи маълумоти Абӯалӣ ибни Сино ин дараҳти мисрӣ танҳо дар минтақаи Айни Шамс мерӯяд.

Дар тибби қадими Шарқ ғайр аз меваи он, ки ранги сиёҳ дорад, ҳамчунин равғани он, ки аз пӯсти дараҳт ҳосил карда мешавад, ба сифати маводи шифой васеъ истифода мешуд. Меваи дараҳти баласон, ҳусусан равғани он дар тибби қадими Шарқ чун воситаи илтиёмӣ, зиддиуфунӣ, гармишикан, таскинбахш, зидди диққи нафас, ихтилоҷӣ, пешброн ва давои душворпешобкунӣ васеъ истифода мегардид. Меваи дараҳти баласон ба таркиби дорухои мураккаби сангшикан дохил карда шудааст.

ТИРАКИ БОБР. Ин тараашшухӣ бобри наринаи баҳрӣ мебошад. Назар ба тавсифи Абӯалӣ ибни Сино тухмҳои ин ҳайвон ҷуфт буда ва дар як решা оvezon аст. Пардаи он нозук буда аз камтарин расиши мекафад. Дар дохили он мояни ғализи асалмонанд мавҷуд аст. Тухмҳоро ҷамъ намуда, якҷо бо моеъи дохили онҳо хушк мекарданд. Маҳсули баъд аз

хушккунй ба даст омадаро тарашшуҳи бобр меномиданд. Дар тибби қадими Шарқ тарашшуҳи бобр чун воситаи қаввии гармкунанда ва хушккунанда, ҷароҳат ба ҳамоваранда, зиддитаваррумӣ, позаҳр ва пешоброн истеъмол меёфт.

Аз мавқеи тибби имрӯза тарашшуҳи бобр доруи табиии гормондор буда, дорои гормонҳои ҷинсии бобри баҳрӣ мебошад.

ҲАРБУЗАИ БАЗРӢ. Назар ба тавсифи Абӯалӣ ибни Сино ҳарбуза (дила ва тухми он) пешобро ронда ба ҳориҷ шудани сангҳо аз ғурда ва масона мусоидат мекунад.

Дилаи ҳарбуза дар шакли тоза ва хушккардашуда ва тухми он дар шакли тоза ва, хушккардашуда ба микдори 5 – 10 г ва ё дар оби сард тар карда, ки ба таври зайл омода ва истеъмол карда мешавад: 4 – қошуқи ошхӯрӣ тухми тоза кардаи онро (50 г.) дар ҳован ҳуб куфта бо 50,0 г оби гарми ҷӯшонидашуда омехта карда, 3 – 6 соат дар хона нигоҳ медоранд. Баъдан аз нав омехта карда, аз карбос полонда ба микдори 50 – 100 мл рӯзе 3 – 4 бор баъд аз таъом истеъмол карда мешавад. Давраи табобат, барои ҳориҷ кардани сангҳои ҳурди ғурда ва регҳо 1 – 2 хафта. Дила ва тухми ҳарбуза таъсири тозакунй, пешбронӣ дошта, амали узвҳои ҳозима ва ҷигарро беҳ месозад.

АНОР. Меваи ширина ва турш дорад. Таъсири пешбронии анори турш фаъол аст. Тухми хушки он дар шакли ҳурд кардашуда ба доруҳои мураккаби ҳориҷкунанда ва сангшикананда ҳамроҳ карда мешавад. Шарбати анор ва тухми анор таъсири пешбронӣ, зиддидарунравӣ ва таквиятий дорад. Мутобики комёбихои тибби муосир навъҳои турши анор, барои ҳориҷ кардани сангҳои табиати фосфатӣ ва карбонатӣ дошта муассир аст. Истеъмоли онҳо, барои бемории санги ғурдаи табиати уратӣ дошта қобили қабул нест.

АНБАР (ЗАНҶАБИЛ). Гиёҳи адвиядор буда, решай он аз Ҷин ва Ҳинд ба бисёр кишварҳои ҷаҳон бурда мешавад. Назар ба тавсияи Абӯалӣ ибни Сино амбар амали варамдуркунй, бодронӣ, ихтилоҷӣ, позаҳрӣ дорад. Ҷараёни ҳазм-

куниро бех намуда, ҳофизаро қавӣ сохта, истифроғро боз медорад. Бехи анбар 0,6 – 1,0 равғани атр, маводи даббоғӣ, флавоноидҳо, патосим, калсиум, магнезиум ва дигар таркибҳоро дорост. Абӯалӣ ибни Сино решай қосниро (хиндбо) бадали анбар медонад, ки ба миқдори 2/3 назар ба вазни он, ё ки донаҳои ситрон ба миқдори 1/2, яъне қариб 50% камтар аз миқдори амбар гирифта мешавад. Бехи амбар ба таркиби беш аз 40 – доруи мураккаби классикӣ аз он чумла тарёқҳо ва давоҳои мураккаби сангхоричкунанда дохил карда шудааст.

ТУХМИ БАНГДОНА. Тухми бангданаи базрӣ ба таркиби баъзе доруҳои мураккаби сангшикан дохил мешавад. Вай безаҳр аст.

ҚУСТИ ҲИНДӢ ВА ДИГАР НАВҲХОИ ОН. Назар ба маълумоти Абӯалӣ ибни Сино қуст қувваи мушакҳо ва асабҳоро зиёд менамояд. Хосияти позаҳрӣ ва пешбронӣ дорад.

ҲАНУТ. Аз шарбати хушкшуда иборат аст. Шарбат аз пӯсти дарахти ҳанут худ ба худ ва ё аз буриши пусти он ҷорӣ мешавад. Ҳанут ранги сафеду сурх ва бӯйи хуб дорад. Таъсири варамдуркунӣ, ихтилоҷӣ, бодронӣ, хушккунӣ, ҷароҳатбаҳаморӣ, зиддитаваррумиро дорост. Суръати гузаштани доруҳоро аз гурда суст менамояд.

ЗАНҶАБИЛИ ДАРОЗ. Хосияти варамтаҳлилкунӣ, зиддиуфунӣ, гармкунӣ, зиддитаваррумӣ дошта, ҷараёни ҳазмкуниро бех сохта, меъдаро қавӣ месозад. Абӯалӣ ибни Сино вайро дар таркиби баъзе доруҳои мураккаби барои табобати санги гурда таъин шуда, дохил кардааст.

ТАЛХАИ БАРГПАҲН. Аз сабаби бӯи хуб доштанаш онро дар асрҳои миёна ҷаъфарии обӣ меномиданд. Асосан дар канори ҳавзҳо мерӯяд. Назар ба тавсифи Абӯалӣ ибни Сино алафи талҳа дар шакли тоза ва ё обҷӯш 1:10, чун воситай пешброн ва сангшикани санги гурда ва ба ҳам овардани ҷароҳати рӯда истеъмол мегардид. Дар қадим вай чун воситай гармкунанда, варамтаҳлилкунанда, ҷароҳатбаҳаморанда ва пешброн истеъмол мегардид.

ГУЛГИЁХИ ХУШБҮЙ. Арабй ва ботлоқй мешавад. Реша, гулхона ва равгани онро дар қадим ба сифати даво истифода мебурданд. Назар ба маълумоти Абӯалӣ ибни Сино гулгиёҳ санги масонаро хурд намуда, пешобро ронда, таъсири зиддитаваррумй, хунманъкунй, тозакунй, часпандагй дошта амали чигар ва узвҳои ҳозимаро бех мессозад. Гулхона ва решай гулгиёҳ ба таркиби доруҳои мураккаби сангшикан дохил карда мешуд.

ТРАГАКАНТА. Самғи астрагала трагаканта аз шираи хушкшудаи дар ҷои буриш ва ё хориш дар тана ё решай растаний бавучуд омада иборат аст.

СИРИ ЁБОЙ. Пиёзи он дар шакли тоза, ҷӯшонда ё шарбати он омехта бо асал чун воситаи зиддиуфунй, бодрон, таҳлили варамҳо истифода мешуд. Тухми он ба доруҳои мураккаби сангшикан ё сангхориҷкунанда ҳамроҳ карда мешуд.

БОБИ IV

НУСХАҲОИ МУРАККАБИ САНГШИКАН ВА САНГХОРИЧҚУНАНДАИ АБӮАЛӢ ИБНИ СИНО

Дар ҷилди дуввуми китоби сеюм, ҳамчунин дар китоби панҷуми «Ал-қонун-фӣ-тибб» қариб таркиби бист доруи мураккаб оварда шудааст, ки барои табобати бемории сангигурда пешниҳод шудаанд. Аз ҷумлаи онҳо ёздаҳ нусха муносиб дониста шуд, ки ба таркиби ҳар қадоми онҳо доруҳои бидуни заҳр, бидуни нашъа, нисбатан дастрас ва аз нигоҳи дорусозӣ бисёр фаъол дохил шудаанд.

Доруҳои мураккаби сангшикан аз тарафи Абӯалӣ ибни Сино дар шакли табиии бидуни коркарди ҳароратӣ дар шаклҳои доруҳои зерин тайёр карда шудаанд.

1. Дар шакли хокаҳои мураккаби наботӣ, ки баъд аз поксозӣ, бо об ва дигар шарбатҳо ошомида мешаванд.

2. Дар шакли кӯлчаҳо ё ҳаб, ки дар ҷараёни тайёр кардани онҳо маводи наботии хурдкардашуда бо об, кам – кам то ба вучуд омадани ҳамира омехта карда мешуд ва аз ҳамира ба таври дастӣ доруҳои гуногуншакл тайёр карда мешуд.

3. Оталаи наботӣ – асалӣ. Ҳокаҳои наботӣ бо асали тоза омехта кардашуда ва ба микдори муайян истеъмол кард мешуд. Асал ба нигоҳдории дуру дарози дору мусоидат намуда, бӯй ва ё тамъи ногувори онро барҳам дода, таъсири шифоии онро зиёд менамуд.

4. Ба таркиби аксари хокаҳо, кӯлчаҳо ва ҳабаҳои сангшикан самғи наботот, ё дараҳтон ҳамроҳ карда мешуд, ки вазифаи часпандагӣ ва шаклсозии маводро иҷро мекунад. Файр аз ин самғ чун моддаи часпанда таъсири ширабарорӣ, барангезандагӣ ва заҳрнокии набототи давоиро кам мекард. Ба сабаби таъсири ғормонӣ доштан, ҷунин таркибҳо дорои ҳосияти зиддитаваррумӣ, ҷароҳатбаҳаморӣ, нерӯбаҳшӣ ва мутобиқкунонӣ буданд. Дар баъзе ҳолатҳо самғ бо маводи

дигари нисбатан дастраси часпанда (тухми загир, решай гули хайрӣ ва ғайра) табдил карда мешуд.

5. Баъзе таркибҳои сангхориҷкунанда дар шакли шароб тайёр карда мешуданд. Якум ин, ки шароби мевагӣ ба тараҷҷуҳи пурраи шира аз таркиби набот мусоидат менамуд; дуввум ин, ки шароб дуру дароз нигоҳдорӣ шуда истеъмоли он дар давраи нисбатан давомноки табобат (1-2 моҳ) аз обҷӯшҳо дида беҳтар буд.

Абӯалӣ ибни Сино ба таркиби давоҳои мураккаби сангшикан 2 – 3 ва бештар гиёҳҳои давоиро дохил намудааст, ки ҳар қадоми онҳо ғайр аз таҳлил ва ҳориҷ намудани сангҳои муҳталифулабъоди гурда, ҳосиятҳои дигари пурарзиши шифой доштанд. Ӯ ба таркиби доруҳои барои табобати бемории санги гурда таъин гардида, сирко ва маводи турш ҳамроҳ намекард.

Комёбихои илми мусир хусусан кимиёи наботот нишон медиҳад, ки беш аз 70% гиёҳҳои давоии ба таркиби доруҳои мураккаби сангшиканӣ ибнисиной дохилшуда, гиёҳҳои равғанатрӣ мебошанд. Дар ҷои дуюм полифенол флавоноидҳо ва баъд алкалоид кумаринҳо ва дигар наботот қарор доранд. Маълум аст, ки равғани атр, флавоноидҳо ва дигар ашёи фаъоли биологии таркиби ин наботот метавонанд ба ҳалқаҳои гуногуни ҷараёни патологии на танҳо бемории санги гурда, балки ба бемориҳои ба ин патологӣ ҳамроҳ будаи роҳҳои пешброн (пиелит, пиоленефрит, систит, простатит ва ғайраҳо) таъсири мусбат расонанд. Аксари онҳо ба кори ҷигар таъсири мусбат расонда, фаъолияти узвҳои ҳозимаро беҳтар намуда, фаъолияти нерумандӣ, нерубахшӣ, мутобиқшавӣ ва зидди заҳролудшавӣ доранд. Бартарии дигар ва хусусияти намоёни доруҳои мураккаб, ки барои табобати бемории санги гурда таъин шудаанд, иборат аз он аст, ки аксари онҳо, барои тамоми навъҳои (уратӣ, фосфатӣ, оксалатӣ ва карбонатии) бемории санги гурда мусоид ва муассиранд. Танҳо доруҳои шомили маводи маъданӣ (ҳокистари пучоқи тухми мурғ, ҳокай сангшудаи исфанди баҳрӣ, ва сода аз мавқеи тибби мусир

барои табобати бемории санги гурдаи табиати фосфатӣ ва карбонатӣ дошта мамнӯъ аст. Аксари доруҳои мураккаб, ки бо нусхаи Абӯалӣ ибни Сино тайёр карда шудааст, ғайр аз таҳлил ва хориҷ кардани сангҳо аз гурда, таъсири фаъоли пешбронӣ, ихтилоҷӣ, таскинбахшӣ, зиддитаваррумӣ, позаҳрӣ ва ҷароҳатбаҳаморӣ расонда, тонуси мушакҳои ҳамвори роҳҳои пешбоб ва ҳалқаҳои масонаро баланд мебардоранд. Аз ин сабаб дар ҷараёни табобати беморон бо ин доруҳо зарурати таъини давоҳои ёрирасон тамоман дида намешавад. Доруҳои мураккаби Абӯалӣ ибни Сино, ки барои табобати бемории санги гурда пешниҳод шудааст, аз инҳо иборатанд:

1. Доруҳои аъло, ки регҳо ва сангҳоро хориҷ намуда, аз пайдошавии онҳо ҷилавғирӣ менамоянд:

Тухми банѓданаи базрӣ

Тухми кокутии диктамин з ҳар қадоми онҳо 1,75 г.

(кокутии оддӣ) ва дигар

навъҳои он.

Тухми гули хайрӣ.

Тухми бодиринги даштӣ

Тухми ҳарбузай базрӣ Аз ҳар қадоми онҳо 2,96 г.

Самғи трагакант.

Ҳамаи онҳоро то ба дараҷаи хокай якхела шудан омехта намуда, аз элак гузаронида ва ба миқори 1,75 г (1/3 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 2 – бор пеш аз таъом, барои табобати бемории санги гурда, барои хориҷ кардани регҳо, ҳамчунин, барои рафъи манъшавии пешбоб дар системаи пешбронӣ, истеъмол бояд кард. Доруи тибқи фармудаи боло тайёр карда шуда, барои 3–4 рӯз мерасад. Агар давраи табобати барои 30–40 рӯз таъин шуда бошад, дар он сурат вояҳои дар нусхаи мазкур нишондодашуда даҳ баробар зиёд кард шавад.

Тадбирҳои эҳтиётӣ. Дар ҷилди дуввуми китоби сеюми «Ал-қонун-фи-тибб» - тарҷумони русии китоб тухми банѓданаро тухми гелиотроп тарҷума кардааст, ки заҳри

қотили чигар ва қалб мебошад. Истифодаи тухми он ба сифати воситаи давой хатари марговар дорад, бинобарин дар ҳеч сурат на дар шакли танҳо ва на дар маҷмӯъ бо дигар доруҳо қобили истифода нест.

2. Доруи дигар, ки сангҳоро таҳлил ва хориҷ мекунад:

Хокистари пучоқи тухми мурғ

(ё ин ки исфанди баҳри сангшуда),

Решай хори хасак

Тухми ҳавиҷи вахшӣ

Тухми бодиринги вахшӣ

Аз ҳар қадоми онҳо

Тухми гули хайрӣ

ба миқдори 5,9 г.

Крахмали биринҷ

Тухми розиёна

Тухми аниս

Аз ҳар қадом 12,7 г.

Булути даштӣ

Тамоми инҳоро дар ҳован то ба дараҷаи хокиқаи якхела шудан кӯбида, аз элак гузаронида дар зарфи торик ё қуттии картонӣ мерезанд. Ба миқдори 1,5 – 2,0 (1/3 қошуки чойхӯрӣ) рӯзе 2 дафъа пеш аз таъом (дар сурати паст будани туршии меъда) ва ё рӯзе 2 – 3 дафъа баъд аз таъом (дар сурати баланд будани туршии меъда), барои табобати бемории санг гурда истеъмол карда мешавад. Давраи табобат аз 2 (дар сурати хурд будани сангҳо), то 8 – 7 ҳафта ва зиёда аз он (дар сурати қалон будани сангҳо) идома мейбад.

Хокистари пучоқи тухми мурғ ё исфанди баҳри сангшуда нисбати дар таркиби онҳо зиёд будани фосфор, патосим, садим, калсиум ва дигар намакҳо метавонанд рокисуни пешобро ба тарафи ишқорӣ тағиیر дода, барои таҳлили намакҳои пешоб ва сангҳои табиати уратӣ дошта шароити мусоид ба вуҷуд биёранд. Набототи давоии ба таркиби ин доруи муракаб дохил буда, қобилията доранд, ки навъҳои дигари сангҳои гурдаро таҳлил ва ё хурд кунанд. Ин дору гайр аз фаъолияти сангшиканӣ, қобилияти зиёди ихтилоҷӣ, пешобронӣ, зиддиуфунӣ дошта, метавонад ба

пахлӯҳои зиёди табобати бемории санги гурда таъсири мусбат расонад. Бар илова набототи давоии шомили таркиби мазкур ба табобати гурдаи поин фуромада, пиело-нефрит ва простатит таъсири муайяни табобатӣ мерасонад.

3. Кашки доруие, ки санги гурдоро хурд месозад:

Реша ва ё тухми сунбул 8,9 г

Бехи анбар

Тухми филфили дароз

Дорчини чиноӣ

Чаъда, гесугона

Аз ҳар кадом 11,8 г.

Гулҳои гулгииёҳи хушбӯ

Тухми сири ваҳшӣ

Мевайи дарахти балзамин.

Реша ва бехи нои бӯё 17,7 г.

Дорчини сейлонӣ – 4,7 г.

Корбини даштӣ

Тухми ҳавиҷи ваҳшӣ.

Тухми чаъфарии кухӣ.

Аз ҳар кадом 2,92 г.

Решаи қусти ҳиндӣ – 2,92 г.

Тухми филфили сафед

Заъфарон – аз ҳар кадом 5,92 г.

Тамоми онҳоро хурд карда, аз элак гузаронида бо асал омехта намуда ба миқдори 1:2: хокай майдакардашударо 1/3 ва асалро 2/3 (96, 02г.), гирифта дар зарфи даҳонкалони сарпӯшдор андохта, ба миқдори 1 – қошуқи чойнӯшӣ (5 г.) рӯзе 3 – бор пеш аз таъом, барои табобати санги гурда истеъмол карда мешавад. Давраи табобат 2 – 6 ҳафта.

Дар нусхай мазкур бо истиснод ба Ибни Сино реша ва бехи нойи бӯё ба ҷои маводи нодирӣ ҳайвонӣ-тираки бобр, пешниҳод шудааст. Ва ба ҷои амбар, ки аз Чин оварда мешуд, решаи косниро ба миқдори 7,9 г пешниҳод кардааст. Наботот ва доруҳои тайёри ба таркиби кашки давой доҳил шуда, якҷо таъсири сангшиканӣ, сангхориҷкунӣ, ихтилоҷӣ, пешборонӣ, хунманъкунӣ, зиддитаваррумӣ, таскинбаҳшӣ, балғамтозакунӣ ва нерӯбаҳшӣ дошта, амали ҷигар ва узвҳои

хозимаро беҳ месозад. Асал дар радифи таъсири ҳифозатӣ доштан фаъолияти шираронии набототи давоӣ (дорчинӣ, заъфарон ва дигарҳоро), ки ба таркиби нусхаи фавқ шомиланд, паст меқунад.

Таркиби ғанини дору, ки тибқи нусхаи фавқ омода шудааст, барои табобати сангҳои уратӣ, фосфатӣ ва оксалатии гурда муассир аст.

4. Шӯлаи наботӣ-асалӣ, ки сангҳои гурдаро таҳлил менамояд:

Тухми ҷаъфарии ваҳшӣ – 26,0 г.

Реша ва бехи сит

Тухми сунбул

Тухми ҳашҳоши сафед (хобовар)

Дорчини чиной Аз ҳар қадом ба миқдори 39,0 г

Дорчини сейлонӣ

Тухми филфили сафед

Тухми зардак-ҳавиҷи ваҳшӣ.

Асали баҳорӣ – 299,0 г.

Маводи наботиро хока карда, аз элак гузаронида бо миқдори баробар асал (299,0 г), ҳамроҳ карда ба миқдори 1 – қошуки чойхӯрӣ (4,5 – 5,0 г), рӯзе 2 – 3 дафъа пеш аз таъом (дар сурати баланд будани туршии меъда), истеъмол карда мешавад. Давраи табобат дар сурати мавҷуд будани маводи резаи сангӣ (то 0,5 см), 30 – 40 ва дар сурати мавҷуд будани сангҳои калон (аз 0,5 то 1,03 см), то 2 – моҳро дар бар мегирад. Табобати такрорӣ баъд аз 1,5 – 2 ҳафтаи таваққуф ва ё баъд аз табобат кардан бо ягон воситаи оддии сангшикан (рӯян, марминҷон, кокутӣ ва дигарҳо) оғоз мегардад.

5. Хоказ сангшикан:

Мевай олуболуи маҳлаб – 85,0 г.

Заъфарони базрӣ – 42,5 г.

Аристохил (зароварз)-и доирашакл – 21,2 г.

Ҳамаро хурд намуда, аз элак гузаронида хуб омезиш дода ба миқдори 0,5 қошуки чойхӯрӣ (1,5 – 2,0 г.), рӯзе 2 – 3 дафъа барои табобати сангги гурда истеъмол бояд кард. Давраи табобат аз 2 (дар сурати мавҷуд будани рег), 18 – 12 ҳафта (дар сурати калон будани сангҳо), идома меёбад. Баъдан воситай дигари сангшикан ва сангхориҷкунандаро истеъмол бояд кард.

6. Ҳокай дигари сангшикан (барои 100- бор хӯрдан)
тухми зираи ваҳшӣ
пӯсти решай дарахти гор аз ҳар қадом 509,0 г.

Маводро хурд карда аз элак бехта ба миқдори 1 – қошуки чойхӯрӣ (5,0 г), рӯзе 1 – 2 дафъа меҳӯранд. Ҳокай тайёршударо дар банкаи торик ва куттии муқовай нигоҳ бояд дошт. Давраи табобат 2 – 8 ҳафта.

Тадбири эҳтиётӣ. Зира ва гор тараашшуҳи меъдаро баланд мебардоранд, бинобар ин дар сурати тараашшуҳи баланди шираи меъда дору бояд, баъд аз таъом хӯрда шавад.

7. Қўлчаҳои сангшикан:
Тухми ҳавиҷи ваҳшӣ.
Тухми бодииринги ваҳшӣ.
Тухми аниси оддӣ. аз ҳар қадом 20,0 г.
Мирра (самғи мирра)
Тухми ҷаъфарии кӯҳӣ
Тухми ҷаъфарии боғӣ
Дорчини чиной
Дорчини сейлонӣ аз ҳар қадом 20,0 г.
Реша ва ё тухми сунбул.

Ҳамаро хурд карда дар элак бехта дар об (кам – кам ба миқдори 1 – қошуки ошхӯрӣ ё қошуки чойхӯрӣ), то ба вучуд омадани ҳамири якхелай гафс, рехта мешавад, ки аз он қўлчаҳои дорои вазни 2,96 – 4,25 г ва ё ҳабби ба андозаи нахӯд (0,25 – 0,3) омода мекунанд. Миқдори хӯрдан 1 – 2 қўлча, рӯзе 3 – 4 дафъа қабл аз таъом бо оби гарм хӯрда

мешавад. Давраи табобат 3 – 4 ҳафта. Дар сурати баланд будани тараашшӯхи шираи меъда баъд аз таъом истеъмол бояд кард.

8. Кўлчаҳо, барои табобати санги гурда ва қатра-қатра омадани пешоб.

Реша ва бехи нойи бўё

(ба чои тираки бобр) – 5,9 г.

Алафи майоран

Алафи судоб Аз ҳар кадом ба миқдори 2,96.

Тухми банги оддӣ.

Тухми меваи анор 0,9 г.

Ҳамаро дар ҳован кўфта хока карда, аз элак бехта кам – кам оби ҷӯш рехта, шўрида, хамири саҳт карда, аз он кўлча рӯзе 3 – бор пеш аз таъом бояд хурд. Давраи табобат, барои қатра – қатра ҷорӣ шудани пешоб ва хориҷ кардани рег 1,5 – 2 ҳафта. Дар сурати мавҷуд будани сангҳои калон (0,5 – 1,3 см), то 2 – моҳ. Баъдан доруи дигари содда ва ё мураккаби сангшикан истеъмол карда мешавад. Аз рӯи нусхай фавқ кўлчаҳои тайёр кардашуда, танҳо барои 2 рӯз кифоя мекунад. Барои тайёр кардани дору – барои 10 – 30 рӯз миқдори ҳар як гиёҳро мутобиқан 10 ва ё 30 бор зиёд карда ва ба тартиби нишондодашуда 60 – 120 кўлча тайёр кардан мумкин аст. Кўлчаҳои аз гиёҳҳои мазкур тайёр кардашударо барои табобати пиелити музмин, простатит ва варами ғадуди таносул хўрдан мумкин аст.

9. Обчӯши шаробии сангшикан

Алафи судобии хушбӯ

Алафи панираки бешагӣ

Решаи карафси ваҳшӣ ва ё боғӣ.

Шароби ангур – 5,40

Аз ҳар кадом ба миқдори 20,0

Ҳамаро дар зарфи сарпӯшдор рехта, омехта карда дар оташи нарм 20-30 дақиқа ҷӯшонида, сард сохта, полонида ва ба миқдори 1 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 – дафъа, баъд аз таъом барои бемории санги гурда, простатит ва пиелит бояд хӯрд. Давраи табобат 2 – 6 ҳафта.

10. Ҳокай сангшикан

Решаи ланчатка (панҷ барг)

Тухми турби базрӣ   Аз ҳар кадом ба миқдори 20,0 г.
Тухми лубиёи 2 – бор гулкунанда.

Ҳамаро дар ҳован қуфта ҳока карда дар элак бехта ба миқдори 0,5 қошуки чойхӯрӣ (2,0-2,5 г), рӯзе 3 – дафъа, барои табобати бемории санги гурда бояд хӯрд. Давраи табобат 2 – 6 ҳафта. Лубиёи ду бор гулкунанда ва ё моши ҳиндӣ тибқи иншондоди «Ал-қонун-фӣ-тибб» сангҳоро дар гурда ва масона хурд мекунад.

11. Обҷӯши мураккаб барои таҳлили сангҳои гурда

Нахӯди нут – 40,0 г

Тухми турби базрӣ

Тухми карафс.   Аз ҳар кадом ба миқдори 6,0
Оби ҷӯшонидашуда ба миқдори 400,0 мл

Маводи наботиро хурд карда ба 400 мл оби ҷӯшида рехта, дар оташи нарм 30 дақиқа ҷӯшонида бо мул – мул полонида ба он 400,0 мл оби ҷӯшдодашуда рехта ба миқдори 2 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 – 4 дафъа пеш аз таъом барои бемории санги гурда бояд ошомид. Ҳамзамон ба ин ба бемор ба миқдори 1 қошуки чойнӯшӣ рӯзе 2 – 3 дафъа равғани бодом (зайтун, лубиёи чинӣ) додан зарур аст.

Боби V

ГИЁХХОИ ДАВОИИ АСЛӢ, КИ ИБНИ СИНО БАРОИ ТАБОБАТИ БЕМОРИИ САНГИ ГУРДА ПЕШНИҲОД МЕНАМОЯД

**Маълумоти асрӣ оид ба масоили гиёҳшиноӣ, таркиби
кимиёвӣ, механизми фаъолият ва истифодаи амалӣ**

НОЙИ БӮЁ — АИР ОБЫКНОВЕННЫЙ — ACORUS CALAMUS L.

Гиёҳи бисёрсолаи сералафи решагафс ва дорои соқаи сегӯшай ҳамвор буда, дарозиаш 60-120 см мебошад. Баргҳояш дарози шамшершакли рост. Гулҳояш хурди сабзи зардранг буда дар нӯги соқа дар ҳӯшай танги устувонашакл чойгиранд. Моҳҳои июн – июл гул мекунад.

Дар Осиёи Миёна дар соҳилҳои рӯдхонаи Зарафшон, наздикии Ҷӯпон – Ота ва дар атрофи Самарқанд мерӯяд. (С.С. Саҳобиддинов, 1948). Тамоми ҷузъҳои гиёҳ ва хусусан решоҳои он бӯйи хуши муаттар дорад. Дар канори ботлоқҳо, баркаҳо, рӯдҳо, наҳрҳо ва ҳавзҳо мерӯяд. Реша ва баргҳои он ба сифати маводи шифой истифода мешавад. Решаи он аввали баҳор, тобистон ва охири тирамоҳ ҷамъоварӣ карда мешавад. Решаи онро бо бел ва ё сесоҳа канда, шуста, тоза карда, ба порчаҳои дарозиашон 15-20 см бурида, баъдан онро дар зершервон, дастгоҳи хушккунӣ ва фар дар ҳарорати на баландтар аз $+30^{\circ}\text{C}$ хушк мекунанд. Хушккардашударо дар адл, бастаҳо ё лингаҳо ба миқдори 50 – 75 кг ҷо карда дар хонаҳои таҳвияшаванд дар болои рафҳо нигоҳдорӣ мекунанд. Мӯҳлати нигоҳдорӣ 2 – сол.

Таркиби кимиёвӣ. Решаи нойи бӯё то 48% равғани атр дорад, ки дар таркиби он азаран, евгенол, камфара, наздик

ба 0,20% илюкозиди акорини талх, то 15 мл% осиди аскарбин, маводи даббоғй, самғ, шира, наздик ва 40% крахмал, нишоиста ва дигар мавод дорад (Л.Я.Скляровский ва диг. 1986). Равғани атри он бўйи маҳсус дорад (Йорданов ва диг. 1970). Решаи нойи бўё то 22% нишоиста дорад. (В.Г.Рубсов, 1984) Равғани атр аз терпенҳое чун алфапенин, камифен, проазулин, каламен ва гайра иборат аст.

Аҳамияти иқтисодӣ. Решаҳои хушккардашудаи нойи бўё дорои бўйи занандаи маҳсуси гуворо аст, бинобарин онҳоро чун адвия ба ҷои дорчин, анбар истифода мебаранд. Аз решашои он мураббо тайёр кардан мумкин аст. Равғани атри нойи бўёро, барои хушбӯ кардани ликурҳо, бир ва маҳсулоти қаннодӣ, собун ва кремҳо истифода кардан мумкин аст. (А.Шадо ва диг.1988) Нойи бўё чун адвия ба шўрбо, таъомҳои гӯштӣ ва моҳӣ ҳамроҳ карда шуда, тамъ ва бўйи шўрбои сабзичот ва саладҳоро гуворо месозад. (А.К.Кошев, 1980, В.И.Заврашов ва диг. 1972) Агар усораи баргҳои хушккардаи нойи бўё ба ҳамир ҳамроҳ карда шавад, нон ва бисквитҳои хушбӯй ба даст меояд.

Дар тибби мардумии ҳалқҳо ва кишварҳои гуногун аз решашои нойи бўё маҳсули алкулӣ ва шаробӣ омода карда мешавад, ки чун воситай балғамрон, пешброн, табшикан, сафрон, нерӯбахш истифода мегардад. Ҳамчунин барои фаъол соҳтани амали чинсӣ ва табобати бемории сангигурда истеъмол карда мешавад. (В.П. Махалюк, 1967).

Табибони мардумӣ решашои нойи бўёро, барои табобати ҳастрити гипоасид, захми меъда ва рӯдаи дувоздаҳа, варами рӯда, холестит, диққи нафаси музмин, зотуриё, ҳамчунин заъфи чинсӣ тавсия менамоянд. Усора ва хусусан оталаи баргҳо ва решашои онро барои табобати резиши мӯй, ҷароҳатҳо, захмҳои ҳазол, сўхтагиҳо, варамҳои хунӣ истифода менамоянд. Аз рӯи маълумотҳои М.А.Носал обҷӯши решашои нойи бўё (15 г) дар 100 мл об ба ҳозимаи заиф мадад мерасонад. Агар хокай решашои он дар нӯги корд ба миқдори (0,3 – 0,5 г), рӯзе 3 – дафъа истеъмол гардад, сўзиши шадиди меъда қатъ мегардад. Обҷӯши ҷузъҳои баробари нойи бўё ва

решаҳои мушхор, барои шустушӯйи сар дар резиши беҳад зиёди мӯй муфид аст. Барои рафъи бӯйи ногувори даҳон бо обҷӯши решаҳои он гар-гара кардан ва барои табобати ҷароҳатҳои чиркдор ва заҳмҳо компресси онро пешниҳод менамоянд.

Дар тибби мардуми Булғористон решай нойи бӯё, барои табобати камхунӣ, сафродон ва гурда, ҳайзи бенизом истифода гардида, ҳокай он ба болои ҷароҳатҳо ва дамалҳо пошида мекунанд. Равғани атри он ба миқори 1 – 2 қатра болои пораи қанд реҳта, барои табобати ҳистерик ва қулинчи меъда истеъмол мешавад. Ҳокай гулҳо ва решай онро барои рафъи кайк ва бид истифода мекунанд. (Д.Йорданов ва диг., 1970).

Дар тибби қадим оид ба хосиятҳои шифоии нойи бӯё саромадони тиб, чун Буқрот, Ҷолинус, Абӯалӣ ибни Сино ва дигарон навиштаанд. Назар ба тавсифи Ибни Сино нойи бӯё боди шикам ва дигар бодҳоро фурӯ нишонда, рақиқ карда, бидуни сӯзиш тоза карда маслютро мекушояд. Обҷӯши нойи бӯё ба дарди паҳлу ва сина давост, ҳусусан шираи он аз лаки ҷашм, қарния наҷот медиҳад. Нойи бӯё ба дарди сарди ҷигар даво буда, ҷигарро қавӣ соҳта, меъдаро тоза ва нерӯманд мекунад. Ба саҳтшавии сипурз, қулинчи рӯдаҳо ва фатқ давост. Обҷӯши он барои дарди бачадон муфид аст. Вай пешобро ва ҳайзро бошиддат ронда, қатра – қатра ҷорӣ шудани пешобро нигоҳ дошта, шаҳватро зиёд намуда, шавқро бедор мекунад. Ба дарди рӯдаҳо ва ҳарошу заҳми рӯда ва заҳри ҳашарот давост. Нойи бӯё ранги рӯйро тоза намуда, махав ва барасро бурда, ихтилоҷ, қандашавии мушакҳо ва дарди дандонро давост.

Дар тибби муосир решай нойи бӯё дар Русия, Булғористон, Фаронса, Олмон, Ҳуланд, Суис маводи расмии давой ба ҳисоб меравад. (В.Г.Рубсов, 1984). Таркибҳои соддай (усора, обҷӯш ва ҳока) решай он, барои табобати ҳастрити гиперасид ва эрозивӣ, заҳми меъда ва рӯдаи дувоздаҳа истифода мешавад. Назар ба баязе маълумот глюкозиди акорини тозаи он эҳсосотро нисбати баранг-

зандагони мазоқ баланд бардошта ва бидуни ироди чудо шудани шираи меъдаро зиёд менамояд. (С.Я.Соколов ва диг., 1984) Дар Булғористон усораи алкулии нойи буё, чун воситай зиддиихтилоҷ истифода мешавад.

Усора ва хокрои нойи бӯёро чун воситай антасидӣ, барои рафъи сӯзиши шадиди бемории ҳастрити гиперасид тавсия мекунанд. Решаи нойи бӯё ба таркиби чойҳои меъдагии рақами 8, 10 ва усораи талҳ дохил мешавад. Хоки решоҳои он асоси таркибҳои зиддизахмии ангесидиро, чун викалин ва викаир ташкил медиҳад. Равғани атри нойи бӯё ба таркиби эпатин дохил мешавад, ки барои табобати бемории сангӣ сафродон ба кор мерарад.

Усулҳои истифода. 1. 2 – қошуқи ошхӯрӣ хоки нойи бӯёро дар 2 истакон об дар оташи нарм 30 – дақиқа ҷӯшонида, полонда, сард соҳта ва ба миқдори 2 – 3 қошуқи ошхӯрӣ, рӯзе 2- 3 дафъа пеш аз таъом барои табобати заҳми меъда истеъмол бояд кард. Усораи хоки решоҳои нойи бӯё аз ҳисоби 1/10, яъне 10 г маводро дар 100 мл об дар оташи нарм ҷӯш бояд дод. Баъд аз сардшавӣ аз мал-мал полонида ва ба миқори 2 – 3 қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 4 – дафъа пеш аз таъом истеъмол бояд кард.

ГУЛХАЙРИИ ДАВОӢ — АЛТАЙ ЛЕКАРСТВЕННЫЙ — *ALTHAEA OFFCINALIS* L.

Гиёҳи бисёрсолаи алафӣ буда, баландиаш 60 – 150 см, ва системаи решоӣ он қавӣ инкишофёфта, аз оилаи паниракҳо. *Maivactae* мебошад. Баргҳояш пушти ҳам, дарозрӯяи байзашакл, қариб пурра ва ё 3–5 парадор буда, барвақт ҳазон мешавад. Гулҳояш калон, думчай гулҳо кӯтоҳ, рангаш сафеду гулобӣ аст. Меваи он курсмонанд, тухмакҳояш ҷамъшуда қутри онҳо 7 – 8 мм, баъди пухтан дар ҷанинҳои алоҳида овезон аст. Тухми он тиаронги хокистарӣ, лучак, ҳамвор, гурдашакл мебошад. Дар моҳҳои июн – октябр гул карда, аз тухмаш афзоиш мейёбад.

Наздик ба дувоздаң навъи он маълум аст. Дар Тоҷикистон чор навъи гулхайрӣ давоӣ, арманӣ, канадӣ ва гулхайрии Людвиг мерӯяд.

Дар минтақаҳои Аврупоии Русия, дар ҷануби Сибири Фарӯӣ, дар Осиёи Миёна, Қазоқистон ва дар Қафқоз паҳн шудааст. Дар ҷойҳои намнок соҳилҳои дарёҳо ва наҳрҳо мерӯяд.

Решаи аслӣ, решаҳо, баргҳо ва гулҳои гулхайрии давоӣ ва гулхайрии арманӣ маводи давоӣ маҳсуб мешаванд. Решаҳои онро тирамоҳ ва ё баҳори барвақт мегиранд. Гулҳо ва баргҳои онро моҳҳои июл ва август ҷамъоварӣ мекунанд. Дар Қафқоз ва Осиёи Миёна решаҳои гулхайрӣ дар давоми тирамоҳ ва баҳор ҷамъоварӣ мешавад. Маводро дар халтаҳо ва ё бастаҳо ҷо ба ҷо карда, дар хонаи таҳвияшудаи ҳавояш ҳушк то сол нигоҳдорӣ мекунанд.

Таркиби кимиёвӣ. Решаҳои гулхайрӣ наздики 35% луоб, нашониста 37%, қанд 10,2%, равғани атр 00,2%, аспарагин 2,0%, бетаин 4,0%, равған, 1,0%, лисетин, фитоситерин, маводи никтени 6,0 ва ҳамчунин витаминҳо (Л.Я. Скляревский ва диг., 1986), намакҳои маъданӣ, хокистар то 8% доранд.

Дар тиббии мардумӣ гулхайрии давоӣ (реша, гул ва барг), ҷун воситаи балғарон, зидди сурфа, фарогир, нармкунанда, зиддитаваррум, барои табобати бемориҳои роҳҳои танаффус (зотуриё, бронхит, варами назлаи роҳҳои болоии танаффус, дикки нафаси бронхит, сиёҳсурфа), барои табобати бемориҳои дастгоҳи ҳозима (уфунати самии гизӣ, исҳол, ҳастрити шадид ва музмин, энтроколит, бемории заҳми меъда ва рудаи дувоздаҳа), бемории систит, пешобравии дарднок ва гайриирида (В.П.Махалюқ, 1967, Курамысова 1967), истифода мешавад.

Тибби мардумии тоҷик обҷӯши решаҳои гулхайриро барои табобати бемории заҳми меъда, сиёҳсурфа, бронхити музмин ва простатит тавсия менамояд. Ҷӯшондаи решаҳо ва усора аз қисми рӯи заминии он дар шакли молидан ва ё

наворпеккардани чои беморӣ, барои ҷароҳатҳои чирқдор, дамалҳо, конюктивит ва варами ҳалқ истифода мешавад.

Дар тибби қадим оид ба пайдоиши номи юонии гулхайрӣ Диоскорид менависад: «барои хосияти зиёди шифои ҳуд вай «altaia» номида шудааст». Назар ба тавсифи Абӯалӣ ибни Сино номи юонии он аз қалимаи «бисёр муғид» гирифта шудааст. аз рӯи маълумоти пизишки пуртакриба, мизоҷи гулхайрӣ мӯътадили гарм буда, ҷун нармкунанда, пазонанда, заъифкунанда буда, варамҳоро пазонда, аз ба вучуд омадани онҳо ҷилавгирӣ менамояд. Варамҳои хунин (гематом) – ро фурӯ менишонад, варамҳоро мепазонад, ба варамҳои бодӣ ва ба варми люзитинии гӯш мадад мерасонад, дарди мағосилро (хусусан омехта бо равғани ғоз), таскин мебахшад, таварруми асаబӣ, ирқу ниссо, ларзай дасту по, кашиши мушакҳоро фоида мебахшад.

Тухми гули ҳайрӣ, барои сурфаи гарми хушк муғид буда балғампартоиро осон намуда, аз хунпартой ҷилавгирӣ менамояд. Дар шакли ҷӯшонда тараашшуҳоти баъди зоишро тоза мекунад. Таркибҳои давой аз баргҳои гули ҳайрӣ барои варамҳои пистони занҳо муғид буда, ба таркиби наворҳои давои ҷидди барсом ва зотуриха дохил мешавад. Ҷӯшонидай гулихайрӣ, барои сӯзиши пешбодон, рӯдаҳо ва варамҳои маъқад, ҳамчунин, барои душвор пешобкуниӣ ва сангҳои масона муғид аст. Гулихайрӣ ташнагиро мешиканад. Ҷӯшонидай решоҳои гулихайрӣ, барои табобати чои газидай занбӯр ва дигар ҳашарот давост. Назар ба гуфтаи пизишки машҳури асримиёнагии Фаронса, Одо и Мена (аср X1) марҳами аз тухми гулихайрӣ ва сирко ва равғани зайдун тайёркардашуда доғҳои «шармовар», яъне доғҳои кабуди дар асари бӯса пайдошударо дур мекунад.

Дар тибби муосир решоҳи гулхайрӣ дар бисту шаш, гулҳояш дар се мамлакати дунё дору ҳисобида мешавад (Н.Г. Ковалёва, 1971). Дар Австроия решоҳо, баргҳо ва гулҳо, дар Олмон решоҳо ва баргҳои он истифода мешавад. Таркибҳои содда (шарбат, усора) ва ҷолинусӣ (усораҳои моеъ ва хушк), решоҳи гулихайрӣ ба сифати маводи фарогир, нармкунанда,

химоякунанда ва зиддитаваррумӣ барои табобати бемориҳои дастгоҳи меъда ва рӯдай дувоздаҳа ва ҳамчунин масмумияти ғизӣ ва исҳолҳои гуногун истеъмол карда мешавад. Луоб ва маводи пектиновии таркиби гулихайрӣ, баъд аз хӯрдани ҷӯшонидаи он мавзеъҳои садамадида, хусусан захмӣ – гандидай, мавзеъҳои гишои маҳоти меъдаро фаро гирифта қабати маҳсуси дифой ва шароити мусоид, барои табобати чунин бемориҳои саҳт ба вучуд оварда, аз дохил шудани заҳрҳо бо хун ҷилавгирӣ менамояд. Таъсири балғамронӣ ва зидди сурфайи гули хайрӣ, барои табобати бемориҳои илтиҳобии роҳҳои таннафус зотуриё, бронхит, трахома, диққи нафаси бронхитӣ ва сил васеъ истифода мешавад. Усораи решай гулихайрӣ, агар ба димоғ қашида шавад, ҳолати беморони фарингит, варами гулӯ ва гулудардро сабук менамояд. Маводи луобии таркиби гулихайрӣ эҳсоси сӯзиш, хориҷ, хушкӣ ҳалқро кам карда, гирифтагии садоро рафъ месозад. Ин хусусан, барои овозхонҳо ва наттоқон, ки аксаран баъд аз консертҳо ва ё суханрониҳои дуру дароз ба дарди варами ҳалқ, гирифтагии садо гирифтор мешаванд, муфид аст. Шарбати гулихайрӣ дар дорусозӣ, барои гуворо намудани тамъи маҳлулҳо ва доруҳои ошомиданӣ истифода мешавад. Решай гулихайрӣ ба таркиби чойҳои қафаси сина: рақами 1 ва 3–10, мұchtамеъи нармкунандаи рақами 2 ва 3, ва мұchtамеъи барои гар – гарай гулӯ - рақами 4 дохил мешавад.

Солҳои охир дар бораи таъсири усора ва шарбати мөъеи гулихайрӣ (ба миқдори 1 – қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 3 - бор), барои табобати бемориҳои пӯст, ба монанди эгземо (зардзахм), ва псориас маълумот ба даст омадааст, ки баъд аз табобати 3 – ҳафтаина беҳтар шудани ҳолати патологӣ ба мушоҳида мерасад (С.Я.Соколов ва диг., 1984).

Далоили кунуниро оид ба истифодай гулихайрӣ бо маълумоти дар «Ал-қонун-фӣ-тибб» - и Абӯалӣ ибни Сино ва ҳамчунин дар дигар мероси хаттӣ оварда шуда, муқоиса намуда ба хulosae омадан мумкин аст, ки гиёҳдармонии мусир назар ба тибби қадимӣ ҳосиятҳои шифоии наботовти

давоиро маҳдуд ва кам истифода менамояд. Ин гувохи он аст, ки имконоти потенсиалии истифодаи амалии аксари набототи машхури дорӯй пурра ба кор бурда намешавад.

Тарзи истеъмол.

1. Ба миқдори 2 – қошуқи ошхӯрӣ решай онро дар 2 истакон оби гарми чӯшонда ба муддати 4 – 6 соат дам карда, соф карда, ва ба миқдори 2 – 3 қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 2 – 3 дафъа бояд ошомид, метавонад барои гар-гараи ҳалқ истифода шавад. Шарбатро дар чои сард на бештар аз ду ҳафта нигоҳдорӣ кардан мумкин аст.

2. 1 – қошуқи ошхӯрӣ гулҳои онро дар 2 – истакон оби чӯшондашуда дар давоми 2 – 3 соат дам карда, соф карда, ба миқдори 1 – 2 қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 2 – 3 дафъа пеш аз таъом барои табобати ҳастрити музмин бояд ошомид.

3. Шарбати гули хайрӣ иборат аст аз 2 – қисм усораи хушки гулихайрӣ ва 98 – қисм шарбати қанд. Чун воситаи фарогиранда ва зиддисурфай дар табобати атфол ва ҳамчунин барои гуворо кардани таъми доруҳо истифода мешавад.

АЖГОН – АММИ БОЛЬШАЯ - АММИ MAJUS L.

Гиёҳи якослаи ё дусолаи алафин буда, баландиаш то 100 см, аз оилаи чатрдорҳо – umbeliferae - мебошад. Як решай аслий дорад. Соқаи он пуршоҳа, рост ва тухолӣ мебошад. Баргҳояш пармонанди ду-се буришдор, наштармонанди васеъи канораҳояш дандондор. Гулҳоначатри мураккаб аз 50 ва бештар шуъо иборат аст. Гулҳояш хурд, барги гулаш ранги сафед дорад. Меваи он оvezон буда, аз ду ҷанин иборат аст. Моҳҳои июл – август гул меқунад, меваи он дар моҳҳои июн – сентябр мепазад. Дар Африқои Шимолӣ ва дар соҳилҳои Аврупоии баҳри Мадитарона мерӯяд. Дар Қрим, кишвари Краснодар, Молдова ва Украинаин базр карда мешавад.

Дар Тоҷикистон чун растани ёбай дар кисмати Помири Олой мерӯяд. Дар лаби ҷӯйборҳо дид мешавад. (У.П.Коровкин ва диг., 1984). Ба сифати маводи дорӯй меваҳои пухтаи он (*Fructug ammi mfjorls*) истифода мешавад. Ҳангоми пухтани меваҳо дар даруни чатрҳо ҷамъоварӣ карда мешавад.

Таркиби қимиёй. Меваи ажгон фурокумаринҳо бо миқдори (мг%) изопимпиелин, бергаптен, қсантотоксин изоимператорин, мармезин ва мармезенин ва баъзе дигар, ҳамчунин flavonoидҳо, атр 00,8% ва равған то 20% дорад. Тухми ажгон 2 – 2,2 фурокумаринҳо дорад.

Абурайхони Берунӣ (асри X) ажгонро «нонҳо», «нонво» ва «нония» номидааст. Ин номҳои форсӣ-тоҷикӣ, аз қалимаи «нон» ва «ҳоҳ» - «хостан» гирифта шудааст. Шакли дуввум бо илова кардани вожаи «во», аз лаҳҷаи гуфтугӯии тоҷикони қӯҳистон гирифта шудааст, ва маъни «хостан»-ро дорад. Шакли сеюм «нония», «нон» ва «ия» - маъни таомии адвияро дорад, ки дар пухтани нон истифода мешавад. Тоҷикон ҳамакунун ба ин мақсад тухми қунҷит, сиёҳдана, зира, кориандрано истифода менамоянд. Назар ба эҳтимоли қавӣ гузаштагони мо дар асрҳои 1X – X тухми ажгонро дар нонпазӣ ба таври васеъ истифода менамудаанд. Бинобарин ин гиёҳи мазкур «нония», яъне «адвия», барои нон номида шудааст.

Дар тибби қадимаи Шарқ ҳосияти доруии ажгон ҳанӯз дар ажгон асрҳои X маълум буд. Назар ба тавсифи Ибни Сино мичози тухми ин гиёҳ гарм ва хушк мебошад. Ҳосияти балғамронӣ, хушккунӣ ва нармкунӣ дорад. Вай дар таркиби доруҳои витилиго (песӣ), доҳил мешавад. Якҷоя бо асал дар шакли навори дорӯй, барои хунравӣ, ҷамъшавии чирк дар сина, нооромии дил, сардии (илтиҳоб) ҷигар ва меъда, бодҳо, қулинчи рӯда, барои табларзай қӯҳна даво буда ҳолати истифроғро ором намуда, майли қай оварданро қатъ мекунад, пешобро ронда, душвор пешобкуниро рафъ сохта, сангҳоро хориҷ мекунад. Бар зидди газидагии газандагону ҳашарот истеъмол менамоянд.

Ибни Сино тухми ажгонро дар таркиби беш аз бист доруи мураккаб – ҳабҳо, шулаҳо ва дигарҳо дохил менамуд ва барои табобати бемориҳои музмини ҷигар, меъда, гурда, пӯст ва пардаҳои луобӣ ва ҳамчунин чун воситаи нерӯбахш ба таври васеъ тавсия мекард.

Дар тибби муосири як қатор кишварҳои Араб, Ҳиндустон, Русия дар асоси фурӯкумаринҳо (бергаптен ва қсантоксин), ки аз тухми ажгон ҳосил карда мешавад, таркибҳои алоҳидай эҳсосоти пӯстро ба нурҳои ултрабунафши офтоб танзимкунанда тайёр карда шуданд, ки дар байни онҳо бергаптен, меланен (Миср, Ҳиндустон) нисбатан муассиранд. Дар Русия таркибе бо номи аммибуриин омода карда шудааст, ки аз омехтаи изопемпиллинин ва бергаптен иборат аст дар шакли маҳлули 20%-т авкулӣ-асетонӣ ва ё ҳабҳои 0,02 г тавлид карда мешавад. Меланен, бергаптен ва аммибуриин, чун воситаи танзимкунандаи эҳсосоти пӯст бо нурҳои ултрабунафши офтоб, барои барқарор кардани мулавванияти пӯст ҳангоми табобати витилиго (песӣ) истифода мешавад. Бо маҳлули алкулии он мавзеъҳои садамадидай пӯст молиш дода мешавад ва дар як вақт ба худи бемор таркиби мазкур ба миқдори 1 – ҳаб рӯзе 1 – бор дода мешавад. Давраи табобат 2 – 3 ҳафта идома мейёбад. Баъд аз молиши мавзеъҳои зааридидай пӯст бо истифода аз айнаки дифой бо нурҳои ултрабунафш бо қӯмаки лампи квартиздор таҳти ашиъа қарор дода мешавад ва ё бемор офтоб меҳӯрад.

Тарзи истифода.

1. Аммибуриин ба миқдори 1 (0;0,2 г) – 2 ҳаб, рӯзе 3 – дафъа баъд аз таъом ҳӯрда мешавад. Дар як вақт маҳлули 0,3% он дар пӯст молида шуда, баъдан бо қӯмаки лампи квартизм таҳти ашиъа қарор дода мешавад.

2. Бергартен ва миланен тибқи тартиби боло, барои табобати витилиго, мӯйрезии пурра ва ё ҳалқа-ҳалқа, псориаз ва нерудермит истифода мешавад.

3. *Ҷӯшдодаи тухмҳои ажгон 1:10.* 2 қошуқи ошхӯрӣ тухми хурдкардашудай онро дар 1 истакон об дар оташи нарм дар давоми 30 дақиқа ҷӯшонда, сард сохта ва аз мал –

мал полонида ба миқдори 1 қошукى ошхүрӣ, рӯзе 3 – дафъа, баъд аз таъом бояд ошомид. Дар айни замон мавзеъҳои осебдидаи пӯстро бо ин чӯшдода тавассути томпуни пумбагӣ молиш дода, баъд аз он ба муддати 0,5 – 2,0 соат офтоб бояд хӯрд.

Тадбирҳои эҳтиёти:

Таркибҳои ажгон (бергаптен, аммибурин ва г-ҳо), ба доруҳои зудтаъсир шомил мешаванд. Онҳо барои бемориҳои чигар (хусусан бемории гепотити музмин ва сироз), гурда (нефроз, нефрит), болоравии фишори хун, сил ва ҳомила-дорӣ аксуlamал нишон медиҳад. Тахти таъсири кумаринҳои ажгон, эҳсосоти пӯст ба нурҳои ултрабунафш зиёд мегардад. Бинобарин ҳангоми гайри мӯътадил таҳти шуоъ қарор гирифтан мумкин аст сӯхтагии дараҷаи аввал ва дуввум ба вуқӯъ биёяд. Дар чунин ҳолат таҳти шуоъ қароргирӣ бояд фавран қатъ карда шавад. Дар сурати пайдо шудани ҳубоб-чаҳо ва обилаҳо пӯст бо равғани наботӣ ва ё воситаҳои зидди сухтагӣ (пропотсеум эмулсияи синтомитсин) равған-молӣ карда шавад.

БОДИЁН (РОЗИЁНА) — АНИС ОБЫКНОВЕННЫЙ — ANISUM VULGARE

Гиёҳи яксолаи алафӣ, қадаш то 60 см аз оилаи чатрдорҳо – *umbelliferae* мебошад. Як решай аслии борики сафедранг дорад. Соқааш рост, шийори хурддор, болои соқа сершоҳа аст. Баргҳои поёни соқа маҳбалиӣ, назди решагӣ дарози пурра, баргҳои соқа секулу, баргҳои нӯги шоҳа нишаста 3 – 5 ҳисса, бо ҳиссаҳои рост ва наштарӣ. Гулҳояш сафед ва ё гулобӣ, панҷузва буда дар чатри қутраш то 60 см ҷой гирифтааст. Меваи он байзашакл, қаҳварангӣ хокистарӣ, дутухма мебошад. Моҳҳои май-август гул мекунад. Меваи он дар август-сентябр мепазад. Бодиён дар бисёр қишварҳои дунё мерӯяд.

Тухми бодиён ба сифати маводи дорӯй истифода мешавад. Тухми он дар давраи пухтарасӣ ҷамъоварӣ мешавад. Тавассути корд ва ё дос қисмати рӯи заминии гиёҳро даравида даста баста, якчанд муддат дар ҷои ҷамъоварӣ хушк менамоянд. Баъд аз он кӯфта, бо роҳи бод додан онро тоза мекунанд. Мӯҳлати нигоҳдорӣ 3 – сол.

Таркиби қимиёйӣ. Бодиён дар таркиби самари худ 2,5 – 5% атри бодиён, ки ҳиссаи асосии он аз анетол (80-90%) иборат аст, ва метилхоликол то 9% ва ҳамчунин маводи сафеда 8 – 28% дорад. Бар илова дар таркиби равғани атр алдегиди бодиён ва кетон, ҳамчунин осиди бодиён мавҷуд аст (А.Д.Полуденый ва диг., 1979). Дар самари он стигмастерин ва кумаринҳо-бергаптен, умбеликренин, скополамин, лютин қашф шудааст.

Қисмати рӯи заминии бодиён 1,5% равғани атр, то 140 мг% витамин С, 120 мг% рутин, кверсетин, кампфенол ва ғайраҳо дорад (В.Петков ва диг. 1988).

Аҳамияти иқтисодӣ. Мева ва равғани атри бодиён дар саноёни ҳӯрокворӣ, қаннодӣ, ликюру шаробӣ, атторӣ ва дорусозӣ васеъ истифода мешавад. Баргҳо ва тухми он ба сифати адвия ба салодҳо, муҳталафоти ҳӯрок, супҳо, ҳӯришҳо, ҳӯрокҳои гӯштӣ ва моҳӣ, ҳамчунин ҳангоми дар намак хобонидани бодиринг, қарам ва дигар сабзичот ҳамроҳ карда мешавад.

Бодиён дар саноёни дорусозӣ ва атторӣ чун воситаи гуворо соҳтани бӯй ва маззаи таркибҳои дорӯй ва маҳсулоти гуногуни косметикий ба кор меравад.

Дар тиббӣ мардумии ҳалкҳои гуногун бодиён, хока ва усораи тухми он чун доруи зидди сурфа, балғамрон, табшикан, зиддиилтиҳобӣ, бодрон (дар сурати ҷамъ шудани бодҳо дар рӯда) ва мусҳил (дар сурати қабзи меъданӣ пиронсолон), чун пешброн ва зиддитаваррумӣ, барои бемориҳои гурда ва санги гурда ва масона, барои варамҳо ва бемории санги гурда, ҳамчунин барои зиёд шудани шири модарони кӯдакони ширхордор истифода мешавад (В.П. Махлаюк, 1967, Б.Г.Валинский ва дигар., 1983). Мардум

алаф ва тухми бодиёнро бар зидди бид, сос, мұрча, суск ва дигар ҳашарот истифода менамояд.

Дар тибби қадим дар бораи хосияти давоии бодиён Чолинус (Гален), Ибни Сино ва дигар пизишкони машхур маълумот додаанд. Назар ба тавсифи Ибни Сино бодиён инсидодхоро мекушояд, каме бастагӣ меорад, дардро таскин мебахшад, арак, ихроҷу бодхоро таҳлил мекунад. Барои варами руда ва боди дасту по муфид аст. Нафаскаширо ҳамвор мекунад, ташнагиро мешиканад, инсидоди чигарро фоида мебахшад, меъдаро қавӣ мекунад, инсидоди гурда, масона ва заҳдонро мекушояд. Пешобчудокуниро қавӣ мегардонад, заҳдонро аз резиши маводи сафеди луобӣ тоза мекунад. Бодиён ширро зиёд мекунад. Агар дуд ва буғи бодиёнро ба димоғ кашанд, дарди сар ва саргичаро таскин мебахшад. Агар бодиёнро соида ба равғани гули сурх (гули муҳаммадӣ) ҳамроҳ карда ба гӯш чаконанд, тарақҳои садамадидаро ва оқибатҳои садамаро шифо бахшида ба дарди гӯш дармон мешавад.

Бодиён, барои ларзай музмин муфид буда, аз таъсири заарноки бисёр заҳрҳо дифоъ мекунад. Ибни Сино мефармояд, ки бодиён ба микдори 0,5–0,2 г рӯзе 2–3 дафъа ба беморон дода шавад. Муҳаммад Ҳусайнӣ Шерозӣ бодиёнро барои табобати бемории саръ, фалаҷ, аз ҷумла фалачи асаби рӯй, мархулиё пешниҳод менамояд. Назар ба маълумоти пизишки пуртакриба ҷавидани бодиён ҳангоми дарди сар ва дарди нисфи сар муфид аст. Вай роҳҳои нафаскаширо тоза намуда, дарди сина, сурфа, диққи нафас, дилзаниро таскин бахшида ҳасташавиро рафъ мекунад. Усораи мураккаб иборат аз тухми бодиён ва решай малт барои табобати бемориҳои роҳҳои танаффус (зотуриё, бронхит ва ғайра), ҳусусан барои нафастангӣ, инсидоди чигар, сипурз, гурда, масона, истисқо, барои тавононии билқувва ба мақсади рафъ кардани оқибатҳои масмумшавӣ бо маводи саммӣ пешниҳод мешавад.

Дар тибби муосир самари бодиён дар Русия ва бист қишвари ҷаҳон истифода мешавад. Усораи самари бодиён ва

равгани бодиён чун воситай балғамрон, зидди сурфа, фарогир, мусхил, зидди илтиҳоб, ихтилоҷӣ ва зиёдкунандай амали муҳарриқаи тарашшуҳии дастгоҳи меъдаю руда истифода мешавад. Бодиён чун воситай балғамрон ва зидди таваррумӣ, барои табобати бемориҳои роҳҳои нафас ба монанди зотуриё, бронхит, варами ҳалқ, касабатуриё, сурфаи хушки атфол, диққи нафаси бронхитӣ, назлаи роҳҳои болоии танаффус ва сил пешниҳод мешавад.

Механизми таъсири давоии вай иборат аз он аст, ки баъд аз ҳӯрдани таркибҳои бодиён, равгани атри бодиён, бронхиолҳо тавассути моддаи оҳанӣ ва гизоӣ маҳота аз вучуди инсон таровиш меёбанд. Равгани атри бодиён онҳоро каме ангезиш дода, тарашшуҳи онҳоро зиёд менамояд. Дар роҳи алиминатсия асари ангезиш пайдо шуда, ба зиёд шудани тарашшуҳи онҳо, бозшавӣ ва суҳулати хориҷ кардани балғам меорад. Ин тавъам бо асари зидди илтиҳобӣ, ихтилоҷӣ ва зиддитаббӣ заминаи мусоидро барои сиҳат ёфтани беморон омода месозад. Дар гастроэнтология хока, усора ва ё чойи турши бодиён ва таркибҳои равгани атри бодиён, барои табобати ҳастрити гипоасидӣ, колити спастикӣ музмин, қабзи меъда, панкератити музмин истифода мешаванд. Бодиён ҷараёни ҳазмшавиро беҳ намуда, метеоризмро рафъ месозад. Дар тибби ҳиндӣ самари бодиён чун воситай пешброн ва бодрон истифода мешавад (Chapra et al., 1956). Равгани бодиён дар таркибҳои навшодиру бодиён, эликсири сина доҳил мешавад, ки чун давои балғамрон, зидди сурфа, барои табобати таварруми гишои маҳотаи роҳҳои танаффус (ҳангоми бронхит, варами ҳалқ, фарингит ва гайраҳо) истеъмол мегардад. Тухми бодиён дар таркиби чойҳои синай ва зидди сурфай (рақ – 54, 68) ва араковар (52), доҳил мешавад.

Тарзи истеъмол:

1. Усораи самари бодиён. 1 қошуқи чойхӯрӣ (5,0) хокай самари онро дар 1 – истакон оби ҷӯш дар оташи нарм 15 – дақиқа ҷӯшонда, аз мал – мал полонида, ба миқдори 2 – 3

кошуки ошхұрый рұзе 3 – 4 дафъа, 20 – 30 дақиқа пеш аз хұрок, чун давои балғамрон истеъмол бояд кард.

2. Равгани атри бодиён чун давои балғамрон, ихтило-чомез ва бодшиқан ба миқдори 2 – 5 қатра ҳамроҳ бо пораи қанд, рұзе 2-3 дафъа истеъмол карда мешавад.

ТАРБУЗ — АРБУЗ ОБЫКНОВЕННЫЙ — CITRULUS LANATUS

Гиёхи яксола, аз тоифаи кадуҳо – Cucurbitaceae Juss буда, соқай шоҳадори густурдаи дарозиаш 2-3 м дорад. Самири он байзашакл, баъзан устувонашакл буда 5-20 ва баъзан то 40 – 50 кг вазн дорад. 3 – навъи тарбуз: худрӯ, базрӣ ё оддӣ ва барои хұроки ҳайвонот дида мешавад. Бо роҳи селексион даҳҳо навъи нави тарбуз, ки хосияти хуби гизой ва молӣ доранд, ба даст оварда шудааст. Ватани тарбуз Африқои Ҷанубӣ маҳсуб мешавад. Дар нимбиёбони Калаҳарӣ вай ба таври худрӯ дида мешавад. Ҳоло тарбуз дар Ҳиндустон, ИМА, Чин, Чопон, кишварҳои Аврупои Ҷанубу Шарқӣ, Осиёи Марказӣ, Қазоқистон, Закавказе, Ҷануби Украина ва дар дигар мамлакатҳо базр карда мешавад. Дилаи тарбуз гулобӣ ва ё сурх мешавад. Мазаи ў ширинаст. Дараҷаи ширини тарбуз ба навъи он, меъёри пухтагӣ ва таҷаммуъи қанд дар он вобаста аст. Тарбуз дар Осиёи Марказӣ ҳанӯз то милод машхур буд. Дар Аврупои Фарбӣ асрҳои X1-ХП пайдо шуд.

Таркиби кимиёвӣ. Дилаи тарбуз 5 – 13% қанд (глюкоза, фруктоза, сахароза), сафеда 0,7%, ҳуҷайра 0,5 – 0,6%, пектин 0,5%, крахмал 0,1%, осиди органик 0,1, витаминҳо: С – 0,7 – 20 мг%, каротин 0,1- 0,7%, Б₁ – 0,03%, Б₆ – 0,06%, Прб-Вс. Дилаи тарбуз 169 мг% аминоосидҳои ивазнашаванда аз он ҷумла валин – 10, изолетсин – 20, лейтсин – 18, лизин – 64, литиноин – 6, треонин – 26, триптофан – 7, феналаланин – 16 ва аминоосидҳои ивазшаванда 58 мг% аз ҷумла аланин – 34, аргинин – 8, осиди аспаргин – 342, гистидин 8 – 10, глитсин –

29, осиди глутамин – 95, пролин – 20, серин – 23, тирозин – 12, цистин 2 мг-ро дорад. Макроэлементҳо мг%: калсиум - 14, менезиум - 224, патосим – 64, фосфор – 7, оҳан – 1 мг, садим – 16. Тухми тарбуз то 40 фоз равган, 35% моддаҳои сафеда, 0,1 – 0,3% алкалоидҳо, фитостерин, каротин ва дигар мавод дорад. Об дар дилаи тарбуз то 80% –ро ташкил медиҳад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Дилаи тарбузи пухтаро дар шакли тоза истеъмол менамоянд. Тарбузи саҳтпӯст дар ҷойҳои сард дуру дароз нигоҳдорӣ мешавад. Аз дилаи он мураббо, шарбати тарбуз ва асал тайёр мекунанд. Ба ин мақсад ба дилаи аз тухмҳо тоза карда шуда, ва ё шарбати он қанд (1:1), ҳамроҳ карда, дар оташи нарм то ҳосил шудани моддаи ғализи асалмонанд мечӯшонанд. Барои омода кардани мураббои тарбуз пучоқи он бо дилаи сафедаш аз пӯсти берунӣ тоза карда шуда ва ба шакли порчаҳои мураббаӣ (1:1 см) бурида мешавад, баъдан қанд (1:1), ҳамроҳ карда дар оташи нарм то ҳосил шудани шарбати ғализ мечӯшонанд

Дар тибби мардумӣ тарбуз, чун воситаи пархезӣ васеъ истифода мешавад, ки таъсири пешбронӣ, зиддисаммӣ, нерӯбахшӣ, хушҳалсозӣ дорад ва иштиҳоовар буда, қабзиятро рафъ месозад. Тарбузро, барои табобати бемориҳои сорӣ (сил, дошана, зарпарвин, исҳоли хунӣ, диарӣ, сории саммӣ ва ғ.), дарунӣ (қалбӣ, гурда ва ғ.), ҷарроҳӣ (қабл ва баъд аз ҷарроҳӣ), саратонӣ, ҳомиладорӣ ва дигар мариизиҳо таъин мекунанд. Тухмҳои соидашудаи тарбуз (1:10), барои табобати бемории сангӣ гурда ва сангҳои талҳадон, ҳамчунин барои герминтоzҳо (аскаридоz ва энтеробиоз) хӯрда мешавад. Шарбати моеъи тухмҳои тарбуз дар мавзеъҳои додгор ба сифати ороишӣ ба мақсади дур кардани додғоҳи қунҷитак, риҳинақ, қабудии пӯст ва додғоҳе, ки дар асари офтобсухтагӣ ва юғаний пайдо шудаанд, истифода мешавад. Пучоқи тарбузро ба порчаҳои (1,5x1,5 см), бурида дар соя ё дар фар ҳушк мекунанд. Пучоқҳои ҳушк кардашударо майда карда дар об (1:1), рехта дар оташи нарм 30 – дақиқа ҷӯшонида, сард сохта ба

миқдори 1 – 2 истакон рӯзе 2 – 3 дафъа пеш аз таъом барои дур кардани санги чигар ва санги масона меошоманд.

Дар тибби мусир тарбуз барои табобати бемориҳои дастгоҳи дилу уруқ, гурда, бемориҳои санги гурда, систит, пиоленефрит, санги масона, калити музмин, камхунӣ пешниҳод мешавад. Моддаҳои ишқории таркиби тарбуз барои табобати атсидозҳои муҳталиф, аз он ҷумла барои табобати атсидозе, ки дар натиҷаи масмум шудан бо таркибҳои пешброн, аз он ҷумла диакарб ба вучуд омада аст, муғид буда арзиши ўро ниҳоят баланд мебардорад. Дар шароити гарми Осиёи Марказӣ ҳӯрдани мунаzzами тарбуз, барои пешгирии бемории санги гурда воситаи хубе мебошад. Ҳӯрдани тарбуз дар давраи табобат гирифтан бо таркибҳои сулғаниламид, яке аз таъсироти заарарноки доруи мазкур – пайдо шудани сангҳоро дар роҳҳои пешбронрав рафъ месозад.

Дар таркиби дилаи тарбуз витаминҳо, оҳани органикӣ, мавҷуд аст, ки организм вайро осон ҳазм мекунад. Бино-барин тарбуз, хусусан, барои беморони камхунӣ, камоҳан муғид аст. Онҳо бояд дилаи тарбузро ба миқдори 1,0 – 1,5 рӯзе 4 – 5 дафъа бихӯранд. Дар ин сурат бемор ҳар дафъа то 1 г. оҳани органик, яъне миқдори 1 – дафъинаи доруро қабул менамояд. Ҳучайраи таркиби тарбуз, барои одамони қабзият дошта, муғид аст. Мавҷудияти осиди фолӣ ва витамини С аз пайдоиши атеросклероз ҷилавгирӣ менамояд.

Тадбири эҳтиётӣ.

Тарбуз ва дигар набототи боғчагӣ ва сабзичот, хосияти дар самар ва самари решагии худ ҷамъ намудани маводи кимиёйӣ (селитра, фосфор, патосим ва гайра) – ро, ки ба сифати гизо истифода мешавад, доранд. Баъд аз буриданӣ чунин тарбуз дар дилаи он мавзеъҳои зардронги аз 0,2 – 0,5 см то 2 см ва зиёда аз он, дида мешавад. Ҳӯрдани чунин тарбуз, ҳатто дар одамони тандуруст, истифроғ, дарди меъда ва исҳол меорад. Вай барои атфол ва беморони гирифтори бемории гурда, нефрити музмин, нефроз ва пиоленефрит хатарнок аст. Кори мӯтадили меъдаю рӯдай атфолро вайрон карда, истифроғ, исҳол ва дар баъзе ҳолатҳо

ташаннуц ва беобшавии организмро ба амал меорад. Дар беморони гурда фавран халаи гурда ва бад шудани ҳолати бемор ба амал меояд. Бинобарин бояд фурӯши сабзичот, меваҳо ва самарҳои решагии растаниҳо таҳти назорати ҷиддии беҳдошт қарор дода шавад.

АНГАНОРИ БАЗРӢ — АРТИШОК ПОСЕВНОЙ — *CYNARA SCOLYMUS L.*

Гиёҳи бисёрсолаи алафӣ аз тоифаи мураккабгулҳо – Compositae гисеке мебошад. 10 – 11 навъи он дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Африқо мерӯяд. Дар Крим ва Қафқоз ва дигар кишварҳо анганори базрӣ кишт карда мешавад, ки решави дарози дарунхолӣ дорад. Баргҳояш калони пармонанди парадор, баъзан хордор мешавад. Соқаи сабз ва сабзу хокистарии сергӯшти он баландиаш 1,5 - 2 см мешавад. Гулҳояш кабудранг, аргувонӣ ва ё сафед, ғилофаки гулҳояш калон, дарозиаш 7 – 10 см, тоқа – тоқа буда, лифофааш байзашакл ва ё қариб доирашакл мебошад. Самари он калон, дарозии тухми он 6 – 7 мм, рангаш хокистарии сиёҳтоб аст. (П.С. Чиков ва диг., 1976). Анганор ба Русия бо фармони Пётри –1 оварда шуд ва чун растани шифоӣ дар боғи тобистона ва боғчаҳои сабзикории ашрофи маҳаллӣ парвариш карда мешуд. (Б.М. Боровой, 1982). Дар кишварҳои аврупойӣ анганор дар асрҳои XV-XVI аз Итолиё оварда шуд. Дар ҳоли ҳозир анганор ба сифати растани хӯрокии ҳайвон ва гиёҳи зинатӣ парвариш карда мешавад. Аз тухмаш ҷавонаҳояш афзоиш мейёбад.

Таркиби кимиёйӣ. Дар таркиби хушагули он 2,5 – 3,0% сафеда, 7,0 – 15,0% углеводҳо, 3,0 – 11,0 мг% витамини С, 0,4 мг% каротин, витамини B_1 ва B_2 , намакҳои маъданӣ, хучайра ва инулин мавҷуд аст. Дар хушагул ва дигар ҷузъҳои анганор моддаи ниҳоят пурагзиш ва аз нигоҳи биологӣ фаъол – синарин, ки ба flavonoidҳо мансуб аст, дида мешавад. Дар баргҳои беруни лифофа равғани атр мавҷуд аст, ки ба

анганор мазаи хушгувор медиҳад. Тухми он наздик ба 30% равган дорад (Л.Я. Скляревский, 1975; Б.М. Боровой, 1982).

Ахамияти иқтисодӣ. Хушагул (филофа), баъзан навдаи наврас ва баргҳои онро дар ғизо истифода менамоянд. Филофи нопухтаи анганор мазаи чормагзи хомро дорад. Аз хушагулҳои тоза ва консервшуҷаи он саладҳо тайёр мекунанд. Онро дар шакли ҷӯшонда бо совусҳо истеъмол менамоянд. Дар Рим ва Юнони Қадим онро дар ғизо истеъмол менамуданд.

Дар тибби мардумӣ ҳӯшагули тоза, шарбати тозаи он, ҳамчунин оби гулҳо, баргҳо, решашо ва дигар ҷузъҳои он, чун давои пешброн, барои табобати бемориҳои гурда, бемориҳои музмини меъда ва рӯда, ҳусусан қабзият табобати ҷигар (зардпарвин, холестит ва ғайра), ҳамчунин, барои табобати бемории қанд истифода мешавад. Шарбати тозаи ин гиёҳ омехта бо асал барои табобати дарди даҳон, дарди даҳони кӯдакони ширмак ва кафидагии забони атфол (И.А. Дамиров ва диг., 1982) истифода мешавад.

Az тибби қадим маълум аст, ки дар бисёр кишварҳои Осиёи Марказӣ (Ҳиндустон, Эрон, Осиёи Миёна), анганори Испонӣ парвариш карда мешуд. Маҳз ҳамин навъи анганорро арабҳо то милод базр мекарданд. Анганор ба Эрону Осиёи Миёна аз Миср оварда шудааст, бинобарин бидуни шубҳа метавон гуфт, ки тамоми маълумоти пизишкони қадим дар бораи хосияти давоии анганор ба навъи испании он даҳл дорад.

Назар ба тавсифи Ибни Сино анганор истифроғ меоварад. Реша ва самғи он низ ҳамин таъсирро дорад. Анганор шаҳватро зиёд намуда, пешобро ронда сириштро нарм карда, луобро хориҷ менамояд. Баъзан вайро бо шароб истеъмол менамоянд, ки меъдаро мебандад. Анганор дар шакли марҳам, ба бемории рехтани мӯй кӯмак менамояд. Усораи он хосияти рондани пешоби бӯйнокро дорад. Агар бо вай сар шуста шавад шабушкҳоро мекушад. Анганор варамҳои саҳтро таҳлил мекунад. Шарбати вай сабӯсаки сарро дур карда, барои хориши саҳт муфид аст.

Дар тибби мусир тадқиқоти дорушиносӣ исбот намудааст, ки анганор, хусусан маҷмӯи глюкозидҳо, ки аз баргҳо ва решай ин гиёҳ ҳориҷ мешавад, таъсири гипотензивӣ дорад.

Таркиби давоии синарин таъсири пешбронӣ дошта, сатҳи холестеринро дар хун кам мекунад. Анганор хусусан ба пиронсолоне, ки ба атеросклероз мубталоанд, муфид аст.

Аз рӯи маълумоти Е.А.Скляревский (1975), беморони атеросклероз, ки рӯзе ба микдори 1,5 г синарин дар муддати 2 – моҳ истеъмол намудаанд, ҳолати онҳо беҳ гардида, мавҷудияти холестерин дар хуни онҳо кам шудааст.

БОДИРИНГИ ДАШТӢ — БЕШЕННЫЙ ОГУРЕЦ — ECBALLIUM ELATERIUM (L.) A. RICH

Гиёҳи бисёрсолаи сершоху барг, дарозиаш 0,5 – 1,5 м, аз тоифаи кадуҳо – Cucurbitaceae мебошад. Решай гафс, сафедранг, соқаи қӯтоҳи сернавда, чун баргҳояш шахшули саҳт дорад. Баргҳояш аз поён серочинг, хокистарии намадгун, дарозии думчаҳояш 5 – 15 см, сергӯшт, сафҳаи барги он 5 - 10 см, бара什 4 – 6 см мебошад. Гулбарги гулҳои кундалangi он 1-3 см дарозӣ дошта, патдори каме дурушт аст. Тоҷгули он зарди камранг буда ба қисмҳои байзашакли дарозрӯя тақсим шудааст. Самари он 3 – 6 см дарозӣ 1,5 – 3,0 см бар дошта, байзашакли дарозрӯя мебошад. Тухми он 4 мм дарозӣ дошта, дарозрӯя, сиёҳранги ҳамвор аст. (Флораи Тоҷикистон, 1988), моҳҳои июл – сентябр гул мекунад.

Ин гиёҳ дар боғҳои ботаникӣ парвариш ёфта, аз тухмаш афзоиш меёбад. Дар Осиёи Миёна минтаҳаҳои Аврупоии Русия, Қафқоз ва минтаҳаҳои Миёназамини қадим пахн шудааст.

Дар соҳилҳои баҳрҳо, обанборҳо, канори шаҳрҳо, де-вортҳо, паҳлӯи роҳҳо, дар полизҳо, чойҳои порупартой дида мешавад. Қисми рӯизаминии он чун воситай давоӣ истифода мешавад.

Таркиби кимиёвій. Дар қисми рұизаминии он тритерпеноидхо (кукурбитасини Е, В, Д), каротиноидхо, сте-роидхо (стегмастерин, элатерол, титрогидроэластерол), алкалоидхо (00,3%), кетосахара (1,92%), осидҳои органикӣ (00,18%), рутин, кверсетин, витамин С мавчуд аст.

Решай он кетосахара 3,13%, алкалоидхо 00,6%, осидҳои органикӣ 0,33%, тритерпеноидхо (кукурбитасин 1,4 – 1,7%, осидҳои аълои равғанӣ 0,15% ва гидролизатхо: оленовӣ, линолевӣ, линоленовӣ, стеариновӣ, пальмитиновӣ) ва дигар осидҳо, ҳамчунин таркибҳои азотдор – алантонин, витамин С ва гайраҳо дорад.

Дар таркиби шарбати он тритерпеноидхо: кукурбитасин, элатерин, элатерисин ва гайра, ферменти елатераз 0,07%, фенолҳо (гидрохинон, нитрохинол), лиг-нинҳо дида мешавад. (Захираҳои наботии Иттиҳоди Шӯравӣ чилди 11, 1986).

Дар тибби мардумӣ усора ва хокай қисми рұизаминии хушккардашудаи он, шарбати тоза, ҳамчунин ҷӯшонидаи решай бодиринги даштӣ, чун давой зидди варамҳо, мусхил, пешброн, исқотовар, зидди табларза, зидди гиҷа истифода мешавад. Бар илова шираи ин гиёҳ, барои табобати тарбод, яракон ва бавосир давост.

Дар тибби қадимаи Шарқ Абӯмансури Муваффак мизочи бодиринги даштиро гарми хушк меҳисобад. Назар ба ҳидояти ў хўрдани хокай алафҳои хушккардашудаи он ва шираи самари он, чун давои тозакунанда, балғарон, рақиқ-кунанда ва таскинбахш таъсир мерасонад. Хилтро рақиқ сохта, мунаzzам хориҷ менамояд, заҳрҳоро безарар карда, фалаҷи ҷузъӣ ва фалаҷро, тарбоди (шишрадиқулит) полиартритро даво буда, қулинчи рӯдаро рафъ сохта, танаффусро осон менамояд. Шираи он таъсири зиёд дошта диурезро пуркувват намуда, ҳайзро мекушояд. Омехтай шираи он бо ангубин ба навъи молидан дарди шадиди ҳалқро шифо мебахшад.

Назар ба тавсифи Абӯалӣ ибни Сино шираи баргҳо ва решашои бодиринги даштӣ ба яракон ва ашхосе, ки роҳи

танаффуси онҳо мариз аст, кӯмак менамояд. Хокай алафи хушкардаи он доғҳои сиёҳро рафъ сохта, рӯйро аз пигмент-ҳо тоза намуда, ба шукуфа ва мӯйхӯрак давост.

Марҳами решай он омехта бо орди ҷав ҳар гуна омоси музмини луобдорро таҳлил мекунад. Бодиринги даштӣ бемориҳои банду буғум ва ҷӯшонидай он дар шакли ҳуқна таваруми асаби суринро давост. Марҳами решай он омехта бо сирко никристро шифо мебахшад. Ба дарди музмини сар давост. Шираи ӯ дарди гӯшро даво мебахшад.

Ибни Сино бодиринги даштиро барои табобати истисқо доруи ачиб медонанд. Ба ҳайси доруи истифровар хокай бодиринги даштӣ ба миқдори 0,7 – 1,5 г тавсия мешавад.

Аз рӯи маълумоти Амирдавлати Амасиасӣ бодиринги даштӣ мӯйхӯрак, барас, ҷузом ва варамҳои нармро шифо мебахшад.

Дар тибби муосир бодиринги даштӣ дар Ҳиндустон чун давои мусхил ва пешброн истифода мешавад. Дар Юнон чун аналгетик, барои табобати саратон ба кор меравад. Корҳои таҷрибавӣ исбот камудаанд, ки таркибҳои соддай (хока, усора, шира) бодиринги даштӣ ва таркибҳои чун кукурбитатсин ва алантони таъсири зиддитаваррумӣ доранд (Захираҳои наботии Иттиҳоди Шӯравӣ - 1986). Ҳосияти зиддиварамӣ ва исҳоловарии ин гиёҳ ба ҳайси воситаи иловагӣ дар табобати маҷмӯъии омосҳои меъда ва рӯда, маҳсусан фоидабахш аст.

Тарзи истеъмол:

1. 1 қошуқи ошхӯрӣ алафи бодиринги даштиро дар 1 истакон оби ҷӯш ба муддати 20 – 30 дақиқа дам карда, соғ карда ба миқдори 1 – қошуқи ошхӯрӣ, рӯзе 3 – 4 дафъа, байд аз ҳӯрок, барои табобати омосҳои руда бояд ошомид. Ин усораро чун давои мусхил ба миқдори 0,5 истакон дар шаб метавон ошомид.

2. маҷмӯъи зидди омос:

Алафи бодиринги даштӣ- 40,0

Барги забонбарра- 40,0

Решаи мушхор- 20,0

1 – қошуки ошхүрй омехтаи гиёххой фавқро дар 1 – истакон оби гарм 20 – дақиқа дар оташи нарм чұш дода, сард сохта, соф карда ва ба миқдори 1 – қошуки ошхүрй рүзе 3 – бор бояд ошомид. Давраи табобат 20 – 24 рүз. Табобати такрорй баъд аз 10 – рүз.

Тадобири эхтиётй.

Бодиринги даштй таъсири исхоловар дошта қувваи (тонус) мушакхой заҳдонро зиёд менамояд. Бинобарин онро ҳангоми бемориҳои диспепсикй (вайроншавии кори меъдаю рӯда) ва дар давраи хомиладорй тавсия кардан мамнұй аст.

СУНБУЛ — ВАЛЕРИАНА ЛЕКАРСТВЕННАЯ — VALERIANA OFFICINALIS L.

Гиёхи бисёрсолаи алафй, қадаш то 2 м аз тоифай сунбулхо мебошад. Соқааш дандонадор, баргҳо гайрипар-монанд, гулхояш хурди камранг ва ё гулобии камранг буда дар хұшай гул чамъ шудаанд. Қисми зеризаминии гиёх бехрешаи бун күтохи ғафс дорои решачаҳои доирашакл мебошад. Моҳҳои июл – сентябр мепазад. Аз тухм таксир мешавад.

Сунбул навъҳои зиёд дошта бо шакли баргҳо ва нерӯи бехреша фарқ мекунад. Тамоми анвои он, барои истифода муфид аст. Дар ҷойҳои намнок, сохилҳои ҳавзҳо, бешзорҳо, дар күхҳо то иртифои 800 м аз сатҳи баҳр мерўяд.

Дар бисёр кишварҳо кишт карда мешавад. Ба сифати маводи доруи бехреша бо решачаҳои изофий истифода мешаванд. Баҳори барвақт, вақте ки ҳанұз қисми рӯизаминии он наасабзидааст, ё тирамоҳ ҳангоме, ки рангащ хокистарӣ мешавад, чамъоварӣ карда мешавад. Маводи чамъшударо дар оби сарди ҷорӣ шуста, баъд аз 2 – 3 рӯзи хушкшавӣ дар ҳарорати $35 - 40^{\circ}\text{C}$ тамоман хушк мекунанд. Мавод дар ҷои сарди хушк на бештар аз 3 – сол нигоҳдорӣ мешавад.

Таркиби кимиёвӣ. Решаи калон ва решаҳои он 0,3 – 3,5% равғани атр доранд, ки ҷузъи асосии он борнил – изовалерианат, осиди изовалерианий ва валерианий мебошад. Ҳамчунин дар таркиби он борнеол, пинен, камфен, терленеил мавҷуд аст. Дар решаҳо алкалоидҳои валерин, хатинин, актинидин ва осидҳои органикӣ – мӯрҷай, сиркӣ, себӣ, стеаринӣ, палмитиновӣ, ҳамчунин маводи даббогӣ, трите-рпеноидҳо, глюкозид, валерозит (М.Л. Ловкова ва диг... 1989) фитостеринҳо (патосим, менезиум, оҳан, селен, никел ва ғайра) дорад.

Равғани атр дар бунреша ва решаҳои борик ва осиди сунбул, танҳо дар бунрешаҳои қӯҳна мавҷуд аст.

Дар тиббӣ мардумии кишварҳои гуногун ҳока, ҷӯшдода ва дигар таркибҳои соддаи аз решаи сунбул ба даст омада, чун давой бемориҳои қалбу урук, таскинбаҳш, дардшикан, ихтилоҷӣ истифода мешавад. Вайро барои табобати дарди дил, бемориҳои гуногуни асаб ҳистешуш, сардард, сарь, ихтилоҷ, қулинчи рӯда ва гурда таъян менамоянд. Ҷӯшдодаи сунбулро, чун воситаи зидди гиҷаи тасмашакл истифода менамоянд (Н.Г.Ковалёва, 1972; В.И.Завражнов ва диг. 1975).

Дар тиббӣ қадими Шарқ навъҳои гуногуни ин гиёҳро, чун давои балғамрон (ихтилоҷомез), таҳлилкунанда, зидди-илтиҳобӣ, қалб ва пешброн истифода мекарданд. Оби сунбулро, барои табобати қалб, варами шуш (пиневмания, бронхит ва ғайра) яракон, қабзият, табобати меъда ва рӯда тавсия мекарданд. Вайро чун воситаи ихтилоҷомез, барои дарди чигар, гурда ва хусусан қулинчи руда ва ихтилоҷҳо васеъ истифода мекарданд. (Абумансур асри – X, Муҳаммад Закариёи Розӣ асри – X, Ибни Сино асри X1). Ҷӯшондаи сунбул, чун воситаи пешброн барои сангӣ гурда ва сангӣ масона ошомида мешуд. Сунбулро барои қатъшавии ҳунравии зиёд аз заҳдон истифода менамуданд. Ҷӯшдода ва шулаи решаҳои он дар шакли молидан, барои табобати мӯйхурак ва резиши мӯйҳо истифода карда мешуд. Усораи баргҳои сунбул ҳамчунин шулаи хокистари он дар шакли

молидан бар зидди сабўсаки мўй истифода мегардид. Ҷўшондаи сунбул, барои варами бинӣ ва гайморит ба бинӣ чаконида мешуд. Пизишкони қадим маълум карданд, ки табиати сунбул дар дараҷаи аввал гарм ва хушк мебошад.

Дар тиббии муосир ба субут расидааст, ки таркибҳои сунбул ҳаяҷони системаи асаби марказиро кам карда, чун давои ихтилоҷомез, таскинбахш, зиддиихтилоҷӣ васеъкунандай уруқ ва дардшикан амал намуда, таъсири доруҳои хобоварро зиёд менамояд. Чун воситаи таскинбахш ва ихтилоҷомез ҳангоми ҳаяҷони асаб, бехобӣ, неврози системаи қалбу уруқ ҳангоми ихтилоҷӣ дастгоҳи меъдаю рӯда (М.Д. Машковский, 1987) истифода мешавад. Амали ихтилоҷомези таркибҳои сунбул бо мавҷудияти осиди изо-сунбулий ва сунбулий дар таркиби он марбут аст. Сунбул аксаран бо дигар давоҳои таскинбахш, ихтилоҷомез, нейротронӣ ва қалбӣ омехта карда мешавад.

Тарзи истифода.

1. Усораи сунбул, 1 қошуқи ошхӯрӣ решай онро (15,0 – 20,0 г) дар 200 мл оби гарм дар оташи нарм 15 дақиқа ҷўшонида, сард соҳта, полонида ва ба миқдори 1 – қошуқи ошхӯрӣ, рӯзе 2 – 3 дафъа ҳангоми ҳаяҷони асаб, ё бемории гипертонии дараҷаи сабук бояд ошомид. Чун давоӣ таскинбахш ва хобовар шаб пеш аз хоб ошомида мешавад.

2. Усораи сунбул дар алкули 70% - а аз ҳисоби 1:5 тайёр карда шуда, дар шишаҳо ба миқдори 30 мм ҷо карда мешавад. Ба хурди калонсолон 20 – 30 қатра рӯзе 2-3 дафъа пеш аз ҳӯрок, барои табобати ихтилоҷӣ рӯда ва ё чун давоӣ таскинбахш дода мешавад.

3. Шираи сунбул дар шакли ҳабби пардапӯш 0,02 г шираи хушки сунбулро доро мебошад. Ба миқдори 1-2 ҳаб, чун давоӣ таскинбахш ва ихтилоҷомез ошомида мешавад.

4. Маҷмӯи таскинбахш:

Решаҳо ва бехрешаи сунбул 20,0

Баргҳои наънои фил-фил 40,0

Баргҳои себаргаи обӣ 40,0

Чалғузай розак 20,0

1-2 қошуқ маводи мазкурро дар 2 – истакон оби чүш чун чой 3 – дақика дам карда, полонида ба миқдори 2-3 қошуки ошхүрӣ, рӯзе 2 – 3 дафъа, чун давои таскинбахш бояд ошомид.

Усораи сунбул ба таркиби давоҳои машҳури қалбӣ, ихтилоҷомез ва таскинбахш, чун валокардин, валокормид, валоседан, корвалол ва гайра доҳил мешавад.

Тадобири эҳтиёти.

Таркибҳои сунбулий, ки хосияти ихтилоҷомези содативӣ доранд, фишори хунро паст мекунад. Баъд аз ошомидани сунбул беморони гипотоник (фишори хунашон паст), эҳсоси мондашавӣ ва хоболудӣ намуда дар организми онҳо нооромии дарунӣ ба вучуд меояд. Баъзехо сабаби воқеии ин ҳолатро нафаҳмида миқдори истемоли ин доруро зиёд намуда, ҳолати хешро боз ҳам бадтар месозанд. Бисёр дида шудааст, ки беморон тамоман беҳол шуда ва ҳатто ба ҳолати сакта гирифттор мешаванд. Бинобарин беморони фишори хунашон паст (гипотаникҳо) бояд аз истеъмоли доруҳо ва таркибҳои сунбулий худдорӣ намоянд. Беморони гирифттори ишими миёкарт низ доруҳои сунбулиро эҳтиёткорона истифода намоянд, чунки ин метавонад сатҳи лаҳташавии хунро баланд бардорад.

НАҲӮДИ БАЗ҆РӢ — ГОРОХ ПОСЕВНОЙ — PISUM SATIVUM L.

ВА НАҲӮДИ ГУСФАНДӢ — БАРАННЫЙ ГОРОХ ВА Ё НУТ — CICER L.

Наҳуди базрӣ гиёҳи яқсолаи алафӣ аз тоифаи растаниҳои лубиёй мебошад. Leguminosae Juss. Қадаш 50 – 100 см, баргҳояш пардори байзашакли эллиптикӣ аст. Гулҳояш сафеду гулобӣ, тоқа – тоқа ва ба навъи шапаракгул мебошад. Дар моҳҳои май – июн гул мекунад. Самари он-лубиёй, дарозрӯя, ҳамвор, каме дамида мебошад. Тухми он гулобӣ,

зардранг, сурхранг, каме хокистарӣ, ҳамвор ё ожангдор мешавад.

Дар Осиёи Миёна ва Эрон нахӯд аз давраҳои қадим машхур аст ва чун гиёҳи гизоӣ ва ҳӯроқи чорво қишиф карда мешавад.

Нут – гиёҳи яксола буда баландиаш то 80 см мерасад. Соқаи бақувват, шоҳадор ва рост дорад. Баргҳо ғайри пармонанд, гулҳояш одатан сафед ва сурхи бунафш мешаванд. Филофааш қӯтоҳи дамида 1-3 тухмақдор. Тухмҳо доирашакл каме кунҷдори нешдор.

Нут яке аз гиёҳи қадимист, ки дар Юнон, Рим, Миср ва Осиёи Миёна қишиф мешавад.

Наздик ба 30 навъи он дар қисмати Шарқии Миёна-замин қадим машхур буд. Дар Русия ва қишварҳои атрофи он 20 – навъи он мерӯяд.

Таркиби қимиёвӣ. Маводи фоиданоки таркиби нахуди пухтарасида қарори зайл аст: сафеда 23%, алюминооксидҳои ивазнашаванд 8,3% (валин 1,1%, изолейсин 13,3%, летсин 1,6%, лизин 1,66%, метионин 0,25%, треонин 0,93%, триптофан 0,226%), аминоосидҳои ивазнашаванд 13,62%, липидҳо 2%, қандҳо 3,00, галактозҳо 0,87%, глюкозаҳо 0,95%, фруктоҳаҳо 1,27%, гемиселузозаҳо 4,4%, ҳучайраҳо 5,7%, краҳмал 46,5%, пектин 3%.

Витаминҳо ба ҳисоби мг%: битакаратин, 01, Е- 9,1, Б₁ – 16, Б₂ – 0,81, Б₆ – 0,27, Б₁₂ – 2,2. Витаминҳо аз ҳисоби мг%: холин 200,0, биотин 19,0, фолитсин 16,0. Дар таркиби нахуди мухашшар витаминҳо камтар ба назар мерасад. Макроэлементҳо мг%: патосим 873, калсиум – 115, силисиум - 83, менизиум – 107, садим – 33, гугирдҳо – 190, фусфур 329, клур – 137. Макроэлементҳо мкг%: алюминиям – 1180, бурюм – 670, ванади – 150, оҳан – 1400, ёд – 5,1, кобал – 13,1, марганес – 1150, мис – 750, молибден – 84,2, никел – 246, арзиз – 16,2, селена – 13,1, стронси – 80, синк – 180, сиркони – 11,2, мавҷуд аст. Аз таркиби нахӯди мухашшар арзиз, борюм, оҳан, никел, селен ва дигар микроэлементҳо дур мешаванд.

Маводи фиданок дар нут ба ҳисоби %, сафеда 20,1%, линидҳо 4,32%, осиди ҷарбӯ 3,52%, дисахарида 3,11%, наасчи сулули 3,7%, крахмал 43,2%. Дар таркиби нут наздик ба 20 аминоосид, аз он ҷумла 2,15% глютамин ва 23,19% аспарагин мавҷуд аст. Макроэлементҳо ба ҳисоби мг%: патосим 968%, калсиум силисиум – 92%, менизиум - 126%, гугирд 193%, фусфур - 446% ва ғайра. Микроэлементҳо ба ҳисоби мкг%: арзиз – 700, бурюм – 750, оҳан - 9670%, молибден - 660%, селен – 28,5%, синк - 2010%.

Аз рӯи мавҷудияти селен нут дар байни тамоми растаниҳои лубиёй ҷои аввалро мегирад

Аҳамияти иқтисодӣ. Нахӯдро дар ҳӯрок, дар шакли ҷӯшондашуда истеъмол менамоянд. Аз он консарвҳои гуногун тайёр мекунанд. Нахӯди хомро дар шакли тоза ва дар шакли консервшуда истеъмол менамоянд. Онро бо солодҳои гуногун ва ҳӯрокҳои гӯштӣ ҳамроҳ мекунанд. Қисми рӯизаминии он барои ҷорво ҳӯроки беҳтарин аст.

Нут дар шакли ҷӯшондашуда дар ҳӯрок истифода мешавад. Онро барои тайёр кардани қаҳваи сунъӣ истифода менамоянд (Т.П. Вавилов ва диг., 1986). Сокинони буими Осиёи Миёна нути қаблан таркардашуда ва ё ҷӯшондаро ба биринҷ (палов) ва дар таъомҳои аввал ҳамроҳ мекунанд. Нахуди дар деги тафсондашуда (бидуни равған), бирён шуда дар шакли танҳо ва ё омехта бо гандум, кунцид, тухми қадуи бирёншуда хушӯраки дӯстдоштаи тоҷикон аст.

Дар тиббӣ мардумӣ нахуди хом дар шакли тоза ва ҷӯшондашуда, усораи баргҳо ва пӯсти донаи нахӯд, чун давои пешброн, барои табобати бемории сангӣ гурда истифода мешавад. Шираи шоҳаҳо ва пӯсти нахӯди базрӣ, барои табобати бемории пӯст, дерматит ва табобати пӯст истифода мешавад. Шулаи нахӯди хом танҳо ва ё омехта бо сафедии тухм барои ҳориш, ҷароҳати чирқдор, риҳинак, гармича, барои дур кардани додғҳо ва ҳунравииҳо истифода мешавад. Шулаи орди нахӯд, низ ба ҳамин мақсад истифода мешавад. Нахӯди бирёншуда дар тибби мардумии тоҷик, ба

калонсолон ба мақсади мұльтадил сохтани амали дастгоҳи ҳозима ва пешгирии қабзият пешниҳод мешавад.

Дар тибби қадим рочеъ ба хосияти шифобахшии нахуд ҳанұз Ҳипократ навишта буд: Назар ба суханҳои ӯ нахұд гизой бақувват буда, чун пешброн амал намуда, шахватро зиёд мекунад. Аз рӯи маълумоти Ибни Сино нахұд сафед, сурх, сиёх, бояй ва ваҳшӣ мешавад. Мизочи нахұд гарм ва хушк мебошад. Нахұди сиёх бокувваттар аст. Ҷүшидаи нахұд ба истисқо ва яракон давост. Нахұд қабзияти ҹигар ва сипурзро мекушояд. Ҷүшдодаи нахуди сиёх бо равгани турби ваҳшӣ ва ҷаъфарӣ санги масона ва санги гурдаро хурд мекунад. Усорай нахуд ба наҳор ҳұрда шавад, нуучи шадидро ба вучуд оварда, овозро тоза мекунад. Нахұд дар шакли марҳам ва ё ҳұрдан хунравихоро қатъ карда, ранги рӯйро тоза намуда, варамҳои гарму сахтро таҳлил мекунад. Нахұд, барои табобати риҳинакҳои намдори сар ва усорай он барои дарди дандон, варамҳои гарму сахти вораҳо давост. Равгани нахұд ба резиши мўй, орди нахұд ба захмҳои заарнок ва захмҳои саратон ва ба хоришаку қутурҳо давост.

Назар ба маълумоти Мұхаммад Ҳусайн Шерозӣ нахұд пурқувваат буда, хуни хуб тавлид менамояд, вучудро нарм мекунад. Ҳусусан барои шуш муфид буда иштиҳоовар аст. Танро фарбәх сохта, бодҳои барои меъда душворро дар рӯда тавлид мекунад. Хосиятҳои манфии нахұдро бо истеъмоли бодиён, зира дар баъзе ҳолатҳо сирко бо асал рафъ кардан лозим аст. Баъд аз хурдани нахұд ошомидани оби сард зарар дорад.

Аз рӯи маълумоти тибби тибет нахұд хушмазза буда, таъсири сардкунӣ дошта, хуб ҳалшаванда аст ва хосияти қувватдихӣ дошта, хунравиро қатъ менамояд ва исҳолро рафъ мекунад. (П.А. Бадмаев, 1987). Нахұди чиной сурфа, диққи нафасро боз дошта, бавосирро давост. Сангҳои масонаро хориҷ мекунад.

Тибби мүосир тасбит намудааст, ки дар таркиби нахӯди базрӣ ва нут ҳамроҳ бо витаминҳо, намакҳои маъданӣ ва ҳуҷайраҳо, таркибҳои калони аминоосидҳои ивазнашаванд зиёданд, ки бо таркиби кимиёвӣ ва физиологии худ ба сафедаи аз ҳайвонот ҳосил шуда бисёр наздиканд. Бинобарин ашёи дар асоси он омода кардашуда, барои камхунӣ, логарӣ, қабзият ва дигар бемориҳои узвҳои дарунӣ муфид аст. Дар таркиби нут микдори кофии селен 28 мк% дида мешавад, ки амали зидди осидшавӣ дошта ва аз пайдоиши баъзе шаклҳои варамҳо ва захмҳо пешгирий менамояд.

Тадобири эҳтиёти.

Нахӯд ва нут дар одамони одат накарда бодҳо ва кур – қури рӯдаҳоро ба вучуд меорад. Бинобарин ҳӯрдани бодиён, ё зира, ё ҳамроҳ кардани онҳо бо ҳӯрок ҳосияти манфии нахӯдро ислоҳ мекунад.

КОКУТИЙ — ДУШИЦА ОБЫКНОВЕННАЯ — ORIGANUM VULGARE L.

Гиёҳи бисёрсолаи алафӣ аз тоифаи лабгулҳо буда, 30 – 80 см баландӣ дорад. Соқаи рости чорпара, сершоҳа дошта, шоҳаҳояш дар рӯи замин паҳншуда мебошад. Баргҳо байзашакли дарозрӯя, нӯгтез, 2 – 4 см. дарозӣ доранд. Гулҳояш хурди аргувонӣ бо ҷилои гулобӣ ва бунафш, сергул ва дар кулок ҷамъшуда мебошад. Самари ў хушӯк, сепара аз ҷор донаи дарозиаш 0,5 мм иборат аст. Дар тамоми минтақаҳои қисматҳои Аврупоии Русия ва кишварҳои ҳамчавори он мерӯяд. Моҳҳои июл – август гул мекунад. Гиёҳ ва гулҳояш хушбӯ буда мазааш ширину тез аст.

Алафи кокутӣ ба сифати маводи доруӣ истифода мешавад. Дар айёми гулкуниҷ ҷамъоварӣ шуда дар ҳавои озод, соя ва ё хушкунакҳо хушӯк карда мешавад. Дар ҷойҳои ҳавояш тоза нигоҳ дошта мешавад.

Дар Тоҷикистон кокутии майдагулак (пудинаи даштӣ, субинак, кокутӣ), мерӯяд. Асосан ҷойҳои сабзиши он

кӯҳдоманҳои рост ($20 - 50^{\circ}$), заминҳои лалмӣ, мавзеъҳои сералаф, нимсаҳроҳо бешаҳои камдараҳт, марғзорҳои субалпӣ ва баъзан дар холигоҳҳои криофилий мебошад. Дар минтақаи нимсаҳро кокутии майдагул ҳамроҳ бо дигар алафҳо мерӯяд. Вай дар мавзеъҳое мерӯяд, ки дарахтон набошанд.

Кокутии майдагул дар Помирю Олой ва Тёншони Фарбӣ паҳн шудааст, ки минтақаҳои кӯҳдоман (1000 м дар сатҳи баҳр), миёнакӯҳ (2000-2600 м дар сатҳи баҳр) қисман баландкӯҳ (3000-3600 м. дар сатҳи баҳр) ишғол менамояд. Майдони умумии кокутизорҳои майдагул дар минтақаҳои кӯҳӣ ва наздиқӯҳии Тоҷикистон беш аз 140 ҳаз. га-ро ишғол намуда, захираи маводи хушки он 6490 тоннаро ташкил медиҳад. Дар сурати зарурат метавон кокутиро 2 – бор ҷамъоварӣ намуд, чунки дар охири тобистон вай дубора месабзад ва мумкин аст барои ҷамъоварии мавод истифода шавад. (Ю.Н.Нуралиев ва диг. 1986).

Таркиби қимиёвӣ. Алафи кокутӣ дорои равғани атр 0,12 – 1,2%, сесквiterпенҳои третсикли то 12,5%, алкулҳои озод то 15%, гераниласетот 2,5% ва осиди аскарбин (дар баргҳо 665%, дар гулҳо 166 мг%, дар соқа 58 мг%) мебошад. Таркиби атри кокутӣ то 44% тимол ва карвокрол дорад. Алафи он маводи даббоғӣ ва тухми он то 28% ҷарбу дорад.

Равғани атр дар қисми рӯизамиинии кокутии майдагул дар давраи гулқунӣ (дарави аввал 2,2 – 2,5% ва дар давраи самароварӣ 2,73%) - ро аз ҳаҷми маводи хушк ташкил медиҳад. Маводе, ки баъд аз давраи 2-юм ҷамъоварӣ мешавад 1,45 – 1,50% равғани атр дорад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Баргҳо, гулҳо, навдаҳо, соқаҳои кокутӣ, чун маводи хушбӯ ва гуворо ҳангоми дар сирко ҳобонидани бодиинг, занбурӯғ ва чун адвия дар супҳо ва ҳӯрокҳои гӯштӣ, ҳамчунин дар омода карданӣ оби ҷав, шаробҳо, усора, ликёрҳо, квосҳо, нӯшобаҳо истифода мешавад. Дар ноҳияи кӯҳсори Тоҷикистон барги кокутии майдагулро ба сифати ҳӯриш дар супҳо ва саладҳо истифода мекунанд. Алафи майдашудаи кокутиро дар меваҳои хушк,

биринч, албаса, барои рафъи бид ва дигар ҳашарот мепошанд. Вай ба таркиби чойи арақовар дохил мешавад.

Дар тибби мардумӣ усораи кокутиро, барои зиёд кардани иштиҳо ва беҳ кардани ҳозима, барои табобати варами пардаи луобии роҳи болоии танаффус ва ҳаяҷони баланди асаб истеъмол мекунанд. (В.Флоря, 1976). Усора, ҷӯшондаи кокутиро, барои компресси думалҳо, шабушак ва барои табобати рахит, ширинча, ширинчаи атфол истифода менамоянд. (А.Ф. Гаммерман ва диг. 1984).

Дар тибби мардумии тоҷик шираи обии кокутии майдагул, барои табобати холесистити шадид ва музмин, ҳастрити музмин, колит (захми рудаи фағс), бронхити шадид ва музмин, зотуриё, санги масона чун воситаи сафирон ва нумуяи тарашшуҳи меъда истифода мешавад.

Шираи обӣ, аз он ҷумла чойи алафи кокутии майдагул, барои табобати даҳондард, варами ҳалқ, варами буни дандон ва анжин васеъ истифода мешавад.

Дар тибби қадим кокутӣ, чун доруи балғамовар, ширарон, лактогенӣ, зиддитаваррумӣ ва хушбӯй истифода мешуд. Назар ба қавли Ибни Сино «Кокутӣ моеи часпакро аз сина ва шуш хориҷ мекунад. Агар гӯсфандон ин растаниро бихӯранд, дар шири онҳо хун пайдо мешавад». Ба гуфтаи Муҳаммад Ҳусайнӣ Шерозӣ (асри XVIII) «ошомидани ҷӯшонидай кокутӣ ва ё чойи вай моддаҳои ғализро аз сина ва шуш берун карда, иштиҳоро зиёд мекунад, дилбаҳамоиро рафъ месозад. Ҳамчунин рӯҳияи бади ғамангезро дур мекунад». Ҷӯшдода ва усораи ў ба қулинҷ даво буда, чун воситаи қавии арақовар амал менамояд ва ба таҳлили санги гурда ва санги масона мусоидат мекунад.

Дар тибби муосир. Кокутӣ маводи расмии доруии Русия ва давлатҳои ҳамсояи он Австрия, Донмарк, Норвеж, Лоҳистон, Фаронса ва Чехиё ба ҳисоб меравад. Дар Олмон кокутӣ, чун давои зиддисурфа ҳангоми сурфаи ихтилоҷӣ, чун давои таскинбахш ва зиддиихтилоҷӣ ва чун воситаи иштиҳоовар истифода мешавад. Дар Фаронса усораи кокутӣ воситаи хуби нумуяи тарашшуҳи қалб ба ҳисоб меравад. Вай

чун воситай зиддихтилочӣ ва шифобаҳши захмҳо истифода мешавад. Дар Булғористон қокутӣ, барои ихтилочи меъда ва рӯда, ҳаяҷони асаб, табобати чигар, меъда ва хайз пешниҳод мешавад. (Д.Йорданов ва диг., 1968).

Назар ба маълумоти Ковалёв М.Г. (1971), қокутӣ давои муассир барои табобати бемориҳои гипертонӣ, атеросклероз, гурда ва чигар, саръ мебошад. Муаллиф тарзи зерини табобати саръро пешниҳод менамояд: 10 г. қокутиро дар 300 мл оби ҷӯшдода 15 – дақиқа пеш аз ҳӯрок бояд ошомид. Аз тарафи мо исбот карда шудааст, ки шираи оби қокутии оддӣ ва қокутии майдагул дар таносуби 1:10 ба миқдори 2 ва 5 мл.кг-и ҳаҷм нумуяни фаъоли тараашшухи меъдаро ба амал оварда, таҷаммӯи умумӣ ва озоди осиди намакро ҳамчунин пепсиниро дар таркиби шираи меъда баланд мебардорад. Аввалин бор таъсири сафронии ҳар ду навъи қокутӣ (бо миқдори 2 – 5 мл-кг ҳаҷм), ки дар давоми 2 – соати аввали ҳӯрдани он нисбатан хубтар ошкор мегардад, исбот шудааст. Тавъам бо зиёд шудани сафрои тараашшухӣ таҳти таъсири ҳарду навъи қокутӣ камшавии миқдори холистерин дар таркиби сафро ба мушоҳида мерасад. Шираи обии қокутии майдагул ва оддӣ ба миқдори 2 ва 5 мл.кг ҳаҷм амали тараашшухи чигарро бех месозад.

Тарзи истеъмол:

1. 1-2 қошуқи ошхӯрӣ алафи қокутиро дар 2 – истакон оби ҷӯшида реҳта дар зарфи сарпӯшдор 20 – 30 дақиқа дам карда, полонида ба миқдори 2 – 3 қошуқи ошхӯрӣ, рӯзе 3 – 4 дафъа, 10 – 15 дақиқа пеш аз ҳӯрок, чун давои сафрон бояд ошомид.

2. Барои ван, 300 г қокутиро дар оташи нарм дар 3л об ба давоми 20 – 30 дақиқа ҷӯшонида, баъд аз полонидан, об ҳамроҳ карда ван гирифта шавад.

Тадобири эҳтиётӣ.

Ҳангоми ҳомиладорӣ, шакли гиператсиди ҳастрити музмин, заҳми меъда ва рӯдаи дувоздаҳа, ҳамчунин ҳангоми

бемориҳои гипатонӣ ҳӯрдани алафи сабз ва усораи кокутӣ мамнӯъ аст.

ХАРБУЗАИ ОДДӢ — ДЫНЯ ОБЫКНОВЕННАЯ — CUCUMIS MELO L.

Гиёҳи яксола, аз тоифаи кадуҳо - Cucurbitaceae. Соқааш гирди парадор, баргҳояш қалони думчадароз. Мевааш сертуҳм, гирд, доирашакл ё дарозшакл. Вазни меваи он марбут ба навъи он аз 80 г. (ҳандалак), то 30 кг мешавад. Осиёи Миёна ва Осиёи Сагир ватани харбуза ҳисобида мешавад. Тақрибан 15 навъи харбуза машҳур аст, ки дар байни онҳо харбузai оддӣ, ё ғизой нисбатан пахншуда мебошад. Селексионерҳо беш аз 100 навъи харбузаро ҳосил қадаанд, ки байни худ бо суръати пухтан, ҳосилнокӣ, хуштаъмӣ фарқ мекунанд. Харбуза дар Осиёи Миёна, Закавказия, Ҳиндустон, Эрон, Афғонистон, Ҷопон, Амрико. Итолиё, Фаронса ва дар дигар кишварҳо мерӯяд.

Таркибӣ кимиёвӣ. Меваи харбуза дар таркиби худ аз нигоҳи%: қанд – 16 – 18 (сахарозҳо 5,9, фруктозҳо 2 – 4, глюкозҳо 1 - 2) ҳуҷайраҳо 0,2 – 0,9, гемиселюлоза 0,2, крахмал 0,1, маводи пектинӣ 0,5, осиди органикӣ (лимуин, туршакӣ, себӣ) 0,1 – 0,15 витаминҳо аз нигоҳи мг%: С-60, бетокаротин – 0,4, Е – 0,1, Б₆ – 20, Б₁₅ – 0,3, Б₁ – 20-40, Б₂ – 0,04 ва Бс – дорад. Макроэлементҳо аз нигоҳи мг%: патосим – 118, калсиум – 16, магнезиум – 13, фосфор – 12, гугирд – 10, клур – 50; микроэлементҳо аз нигоҳи мкг: марганетс – 35, оҳан – 1000, нукра – 47, фтор – 20, синк – 90 мавҷуд аст.

Аҳамияти иқтисодӣ. Харбуза дар шакли тоза ва хушк ҳӯрда мешавад. Дилаи аз пӯст тоза кардаи онро дар офтоб хушк карда, ба шакли мураббаъ болои ҳам гузошта (аз 1 то 6 кг) дар ҷои хушк нигоҳ медоранд. Ба андозаи зарурат онро бо корд бурида, ва чун ширинӣ истифода мебаранд. Аз дила ва пӯсти тозакардашудаи он (танҳо қисми сахти берунӣ

партофта мешавад), мураббои гафс, мармелад ва шарбатҳо тайёр карда мешавад.

Дар тибби мардумӣ харбузаро ба ҳӯрди беморони логар ва камхун медиҳанд. Харбуза хусусан, барои ашхоси ба бемории чигар мубтало ва қабзият дошта, муфид аст. Баъди ҳӯрдани харбуза ошомидани оби сард, мосту ҷолоб манъ аст. Ҳамроҳ ҳӯрдани он бо нӯшокиҳои алқулӣ низ мучиби ихтилиси меъда мешавад. Агар пӯсти он бо қабати дилааш дар шаб, ба рӯй гузошта ва наворпеч карда шавад, какмак, рихинак ва додғҳои пигментиро мебарарад. Тухми харбуза дар шакли эмулсион, барои табобати рихинак ва дур кардани какмак истифода мешавад.

Тухми харбузаро дар ҳован куфта болои ӯ ба тадриҷ оби ҷӯшидаи сардшуда рехта, бо қошуқ омехта карда, шайъи ҳосилишударо соғ карда ба миқдори 0,5 истакон рузе 2 – 3 дафъа пеш аз таъом, барои табобати сангি гурда бояд ҳӯрд.

Дар тибби қадим мизоҷи харбузаро сард ва рутаб гуфтаанд. Меваи харбузаро ба васоити тозакунанда мансуб донистаанд. Мавзеъҳои додғори пӯст, дастгоҳи меъдаю рӯда ва системаи пешобро тоза мекунад. Ибни Сино ишора мекунад, ки харбуза сангрезаҳоро аз гурда ва масона ҳориҷ мекунад. Ӯ барои истифодаи беруни ҳамираро (марҳам), ки аз орди гандум ва дилаи харбуза иборат аст, тавсия мекунад. Ҳамира дар офтоб ҳушк кардашуда ва ба мавзеи иллатнок (какмак, рихинак), гузошта мешавад.

Аз рӯи маълумоти Абумансур (қарни X), ҳосияти харбуза аз дараҷаи пухтагӣ ва ширинии он марбут аст. Харбузай ширин ва пухта гарм ва тар буда, харбузай хом ва бемаза сард ва тарастан. Бинобарин харбузай хом барои беморони гирифтори меъда ва ҳастрити шадид тавсия карда намешавад. Ӯ харбузаро воситаи муассир, барои табобати сангি гурда медонад. Ӯ ҳӯрдани харбузаро дар меъдаи холӣ тавсия намедиҳад. Ҳурдани харбуза баъд аз ҳӯрдани хурок беҳтару безарартар аст, чунки харбузай хурдашуда метавонад бо дигар ҳурок омехта шавад.

Назар ба тавсиғи Мұхаммад Ҳусайні Шерозӣ (қарни ХУШ), харбуза зуд ҳазм шуда, димоғ ва тамоми баданро тар месозад. Баданро фарбөх мекунад ба истисқо ва яракон даво буда, арақ ва пешобро ронда ба хориҷ шудани сангҳо аз гурда ва масона мусоидат мекунад.

Дар тибби муосир харбузаро чун маводи серғизо, тақвиятбахш, пешброн ва мұсхил тавсия мекунанд. Вай хусусан, барои табобати бемориҳои ҷигар ва қабзияти пирсолон муфид аст. Харбуза бо доштани витаминҳои С ва Рр барои пешгирии атеросклероз ва каортину оҳан, барои ашхоси гирифтори камхунӣ муфид аст.

Тадобири эҳтиёти.

Харбуза барои диабети қанд, захми меъда ва рӯда гайри қобили истеъмол аст. Харбузаро бо маводи алкулӣ ва асал ҳамроҳ ҳӯрдан ва ё аз болои он оби сард ошомидан манъ аст. Ҳангоми ҳамроҳ ҳӯрдани харбуза бо маводи дар боло зикршуда боди шикам, қулинчи рӯда ва исҳоли шадид пайдо мешавад. Харбуза ҳамчунин, барои модарони ширдех зарар дорад. Дар сурати харбуза ҳӯрдани онҳо кори меъдаю рӯдаи тифл метавонад ихтилол ёбад.

ТИМИШКИ БЕХОР — ЕЖЕВИКА ОБЫКНОВЕННАЯ — RUBUS CAESIUS L.

Буттаи бехаш бисёрсола ва навдаҳои рӯизаминиаш 2 – сола, хорпӯш, баландиаш 50 – 70 см, аз тоифаи настаранҳо – Rosaceae мебошад. Тимишқ чун гиёҳи мевадор ва доруӣ аз замонҳои қадим машҳур аст. Гулҳояш дучинса, сафед, баъзан гулобӣ, калон – калон дар болои соқа ҷо гирифтааст. Аз моҳи июн то тирамоҳ гул мекунад. Меваи он мураккаб, донакҳояш сиёҳ ва ё сурхранг буда, пӯшиши кабуд дорад ва аз мағзи мева ҷудонашавандааст. Мевааш аз июл то октябр мепазад. Дар Русия беш аз 700 навъи он, дар давлатҳои ҳамҳудуди он 42 асосан дар Қафқоз, Ҷануби Украина ва Осиёи Миёна мерӯяд. Бо роҳи селексион беш аз 30 навъи он

ба даст омадааст. Тимишки кабуд дар байни навъҳои худрӯи он аз ҳама паҳншуда мебошад.

Дар Тоҷикистон дар соҳили дарёҳо, рӯдхонаҳо, наҳрҳо, дараҳо, байни ҷангалҳо ва бутазорҳо мерӯяд. Дар Осиёи Миёна, тимишки хунин низ мерӯяд. Меваҳои пухта, барг ва решай он ба сифати маводи доруӣ истифода мешавад. Мевааш баъди пухтан, баргҳо дар вақти гул кардан ва решай он тирамоҳ ҷамъоварӣ карда мешавад.

Таркиби қимиёвӣ: меваи тимишқ ба ҳисоби%: қанд – 4-8 (глюкоза – 2,88 – 3,84, қанди мева 3,12 – 3,24), маводи пектинӣ 0,4 – 1,6, осидҳои органик 0,8 – 2,2, наасчи сулулӣ 2 – 4, маводи танинӣ – қариб – 14, витаминҳо ба ҳисоби мг%: С – 15 – 19, Р₁ – 1,6, Б₁ – 0,033, А – 0,30, Рр – 0,4, М ва К дорад. Ҳамчунин дар таркиби тимишқ flavonҳо, осидҳои органик, намаки калсийон, менизиюм, манганиз ва гайраҳо мавҷуд аст.

Аҳамияти иқтисодӣ. Меваи тозаи тимишқ хурда мешавад. Аз он мураббо, шарбат, компот, шира, чим тайёр мекунанд. Тимишқро дар саноеи шаробу ликюр ва қаннодӣ истифода мебаранд. Шарбати тоза ва шираи тимишқ дар тавлидоти обҳои мевагии бидуни алкулӣ (обҳои гоздор ва нӯшокиҳои гуногун) истифода мешавад. Тимишқ таъсири ташнагишиканӣ дорад, бинобарин нӯшокиҳои тимишқӣ аз нуқтаи назари дорушиносӣ бештар биологӣ, буда, хусусан дар шароити гарми Осиёи Миёна муфид аст.

Дар тибби муосир меваи тоза, усораи меваҳои хушкардашудаи он, мураббо ва шираи он бо чой, чун маводи ташнагишикан, рӯҳбахш ва беҳқунандай ҳолати бемор ва ҳамчунин давоӣ: арақовар, пешобовар, мусҳил, тақвиятбахш ва таскинбахш истифода мешавад. Чой бо тимишқ аксар ба беморони гирифтوري бемориҳои систити шадид ва музмин, заҳми меъда ва рудаи дувоздаҳа интероколити музмин, чигар (холесистити шадид ва музмин, систит, пиелит, сангӣ гурда), сорӣ-илтиҳобӣ (грипп, анчин, зотуриё, истоматит, исҳоли хунӣ, ҳасбай батнӣ ва гайра), ки ҳарорати баланд ва масмумияти зиёд доранд, тавсия карда мешавад. Меваи

тимишқ ба сабаби надоштани таъсири фаръӣ, хусусан, барои атфол ниҳоят муфид аст. Шираи баргҳо ва решои тимишқ дар шакли усора ва ё чой аз тарафи мардум барои табобати бемориҳои захми ҳастрити музмин, сангигурда васеъ истифода мешавад. Онҳо барои табобати истоматит (варами пардаи луобии даҳон), анчин, варами ҳалқ ба навъи гар-гара кардан ва маз-мазаи мавзеъи дард истифода мешавад.

Тарзи тайёр кардан. Ба 1 – қошуқи ошхурӣ (10-20г) хурдкардаи баргҳо ва ё решоҳои тимишқ 200 мл (1 истакон) оби гарм рехта дар оташи оҳиста 15 – 30 дақика чӯшонида, ба миқдори 1 – 2 қошуқи ошхурӣ рӯзе 2 – 4 дағъа пеш аз хӯрок бихӯранд ва ё барои гар-гараи ҳалқ истифода кунанд.

Мураббо ва шираи меваи тимишқ, чун маводи парҳезӣ ва дорӯй ҳӯрда мешавад, ки дар шароити хона ба таври зайл тайёр карда мешавад.

Мутаносибан барои мураббо: 1 кило меваи тимишқи пухта, 800г шакар, 1 истакон об. Меваи пухтаро бо об шуста болои он шакар пошида ва дар чойи сард 10 – 12 соат нигоҳ бояд дошт. Баъдан 30 – 40 дақика дар оташи нарм ҷӯш дода, дар бонка андохта 2 – соат дар оби ҷӯш нигоҳ дошта шавад. Баъдан дар чои сард нигоҳдорӣ шавад.

Мутаносибан барои шарбат: 1 кг. меваи тимишқ, 500 г. шакар. Баъд аз тоза кардан шираи тимишқро гирифта бо он шакарро ҳамроҳ карда дар оташи нарм 15 – 20 дақика ҷӯшонида, дар шишаҳо рехта, даҳони онҳоро баста дар чои сард нигоҳ бояд дошт.

Дар тибби қадим. Мева, барг ва решоҳои тимишқ, чун давои зиддитаваррумӣ, дармонбахши захмҳо, зиддисамӣ ва барои табобати бемориҳои гуногун истифода мегардад.

Назар ба тавсифи Ибни Сино мизоҷи меваи тимишқ сард ва хушк аст. Табиби бузург навовари доруиро аз баргҳои тимишқ, барои табобати табхол, таваррумҳои сурҳбод, захм ва ҷароҳатҳои пӯст тавсия кардааст. Ба ақидаи ӯ ҷавидани баргҳои тимишқ ласаро қавӣ соҳта, алаф ва гулҳои он барои табобати захми рӯда, заъфи меъда муфид буда, сангҳоро мешиканад.

Дар тиббӣ мусир усораи меваи тимишк чун маводи нимвитамин, барои беҳ намудани кори рӯда ва чун доруи мусхил ва арақовар истифода мешавад.

ЗАНҖАБИЛ — ИМБИРЬ ЛЕКАРСТВЕННЫЙ — ZINGIBER OFFICINALE ROSCOL

Гиёхи бисёрсолаи алафӣ буда, то 2м баландӣ дорад. Ватани занҷабил Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, Чин ва Ҳиндустони Фарбӣ мебошад. Дар Амрикои Ҷанубӣ, Африқои Фарбӣ парвариш карда мешавад. Ба Русия ва дигар кишварҳои Аврупой аз Ҳиндустон, Чин, Ветнам, Бразилия ва дигар кишварҳо оварда мешавад. Занҷабил дар Аврупо, чун маводи давой тақрибан ду ҳазор сол пеш маълум буд. Решаи аслии он, ки ба паҳлӯҳо паҳншуда мебошад, чун мавод истифода мешавад. Решаҳои аслии онро ҷамъ карда, шуста, реза карда, хушк мекунанд. Решаи аслии хушккардашуда ва ордкардашудаи занҷабил ранги сурҳи қаҳвай, бӯйи атр дошта, хушбӯ буда маззаи сӯзон дорад. Занҷабил марбут ба тарзи тайёр кардани он ду шакл дорад:

1. Сиёҳ. Решаҳоро шуста, хушк карда, vale тоза накарда, ё ки қисман аз қабати талҳи болоӣ тоза мекунанд. Баъди шикастан ранги сурҳи қаҳвай мегирад.

2. Сафед. Аз қабати болоии решаи аслӣ тоза карда шудааст. Баъзан ба маҳлули оҳаки кулул сафед карда мешавад. (Я.Кибала, 1986). Дар шакли хурдкарданашуда (порча – порча, хурдкардашуда), ва ё ордкардашуда фурӯҳта мешавад.

Ба Осиёи Миёна, Эрон, Афғонистон, аз замонҳои қадим аз Ҳиндӯ Чин тавассути роҳи абрешим оварда мешуд.

Таркиби кимиёвӣ. Занҷабил 0,6 – 1,0% равғани атр дорад, ки аз сесквитерпенҳои ва алкулҳо сесквитерпенӣ, борнеол, синеол ва евгенол иборат аст. Бӯйи хуши занҷабил асосан ба мавҷудияти равғани атри занҷабил дар он ва мазаи сӯзoni он ба самғи гинегерол, ки аз омехтаи гинегеролҳои муҳталиф ва гингерон иборат мебошад, марбут аст. Решаи

аслии занчабил 3,7% равгани атр, наздик ба 1% маводи даббоғй, 33% крахмал, флавоноидҳо дорад. (Д.А.Муравёва ва диг., 1974). Занчабил аз (макропатосим, калсиюм, менизиюм ва гайраҳо), микроунсурҳо (мис, никел, ковалт, селен ва гайраҳо) ғанӣ аст.

Аҳамияти иқтисодӣ. Занчабил адвияи анъанавии қадимтарин аст, ки дар саноати хӯрокворӣ, атторӣ, шаробу аракпазӣ васеъ истифода мешавад. Дар шакли ордкардашуда дар тайёр кардани бисквит, шириниҳои гуногун (конфетҳо, мармеладҳо, желе, пудингҳо меваҳои шакарзада), ҳангоми консерв кардани сабзичот (бодиинг, помидор ва гайраҳо), истифода мешавад. Занчабил ба ғизоҳои гӯштӣ, шӯрбоҳои мевагӣ, совусҳо, хӯроки гӯшти шикор, моҳихо, ғизоҳои моҳигӣ мазай нозук медиҳад.

Дар истеҳсоли панирҳо, консервҳои гӯштӣ, моҳӣ ва мева истифода мешавад. (А.Шидо, 1988). Дар Бритониё обичави занчабил маҳсусан машҳур аст. (Я.Кибала., 1986).

Дар тибби мардуми бисёре аз мамолики Шарқ ва Фарб ҳангоми баста будани иштиҳо, ихтилоли ҳозима, метеоризм, ҳастрити музмин колит (варами рӯда), никрис ва ревматизм (варами мафосил истифода мешавад). Ҷӯшонидаи решай аслии занчабил ба навъи гар-гара кардан, барои табобати анчин, устаматит ва захмҳои чиркдор истифода мешавад.

Дар тибби қадимаи Шарқ дар бораи хосияти давоии занчабил Диоскорит, Чолинус, Ибни Мискавайх, Ибни Сино ва бисёр табибони машҳур таълифоте доранд.

Назар ба тавсифи Абумансури Муваффақ мизоҷи занчабил гарм ва хушк мебошад. Тарёки санцидашудаи зидди заҳри мор ба ҳисоб меравад. Метеоризм ва боди рударо рафъ мекунад, барои меъдаю руда муфид буда, ҳазми таъомро сухулат мебахшад. Назар ба қавли Абӯалӣ ибни Сино бодҳоро мuloим карда, таҳлил мекунад, меъдаро нарм соҳта ба ҷараёни ҳазми таъом мусоидат мекунад, ҳофизаро қавӣ, шаҳватро зиёд ва ба заҳри дарандагон давост. Занчабили ваҳшӣ (*Zingiber Zerimber Rosc*) ва ё зурумбар шахсро хушҳол соҳта, дилро қавӣ мекунад, истифроғро боз медорад.

Занчабил ба таркиби беш аз чил доруи мураккаб ба монанди тарёкҳои машҳур «Форуғ», «Митридат», «Бузургдору» ва марҳам, шӯла, ҳаб, шарбат, равғанҳои гуногун шомил гардидааст, ки аз тарафи пизишкони маъруфи қадим, таҳия карда шудаанд ва барои табобати масмумият, бемориҳои меъда, рӯда, чигар, сангӣ гурда, фалач, фасиалис, тарбод, дарди мафосил ва дигар бемориҳо истифода мешавад.

Назар ба маълумоти Муҳаммад Ҳусайнӣ Шерозӣ занчабил вучудро нарм сохта, ҳофизаро қавӣ мекунад, қабзияти чигарро мекушояд. Вайро аснои бемории фалаҷ, ярақоне, ки аз қабзият пайдо шудааст, бемориҳои кирми меъда, қатра – қатра омадани пешоб, ишкамравӣ истеъмол менамоянд. Компресси занчабил, барои омосҳо, варамҳо, сармоҳӯрдагиҳо истифода мешавад.

Дар тибби тибет омехтаи занчабил бо анор, камол, ангат, барои табобати дил пешниҳод мешавад. Омехтаи занчабил бо кардамон, ҷавзи ҳиндӣ ва заъфарон, барои бемориҳои шадиди таварруммии чигар, меъда ва руда муфид аст (Чуд-ши).

Дар тиби қадими Куриё занчабил, чун доруи дардшикан зидди саксака (ҳикча), зидди истифроғ, зидди сурфа ва таскинбахш васеъ истифода мешуд. (Чхве, Тюсэсон., 1987).

Нусхаҳои қадими кушушвии зерин нисбатан маъруф буданд:

1. Беморони мубталои бронхит дар аснои хуручи сурфа, чӯшонидай занчабил 18,75г бо шираи қанди аз галлатот ҳосилшуда 0,9 г, дар оби ҷӯш дам карда, сард сохта меҳӯранд.

2. Барои табобати ҳастрити шадид, бастагии иштиҳо ва истифроғ 7,5г занчабил ва 0,36г. сиркои (3-6%) –ро дам карда ҳӯрдан муфид аст.

3. Барои табобати стоматит ғар – ғараи даҳон бо шарбати занчабил ва пошидани хокай занчабил таъсири муфид мерасонад.

4. Барои дарди шадиди шикам занчабили хушкардашудаи хушк (3,75г) бо омехтаи обҷӯши биринҷ ҳӯрда шавад.

5. Барои бехобии пиронсолон ошомидани занҷабили хурдкардашуда (11,25г), бо оби гарм муфид аст.

Дар тибби мусор усораи занҷабил дар таркиби доруҳои моёни меъда ва иштиҳоовар дохил мешавад. Акнун таъсири муфиди занҷабил ба тровфиқ ва амали мутурӣ – тараашшуҳии меъда илман исбот карда шудааст.

Дорусозони Коушушӣ (Чхве, Тхесон., 1987), дар таҷриба таъйид намуданд, ки шираи занҷабил ба истифроғ даво буда, фаъолият ва пересталтикаи дастгоҳи меъдаю рӯдаро поён оварда, таъсири таскинбахшӣ мерасонад. Таҳти таъсири занҷабил фишори хун паст шуда, танаффус мӯътадил мегардад. Аз нигоҳи он, ки шираи занҷабил аз истифроғи апоморфинӣ ҷилавгирий менамояд, натиҷа гирифтани мумкин аст, ки асари зиддиистроғӣ ва ихтилоҷии ин доруи қадимӣ ба таъсири ҷобиронаи он ба марказҳои марбутаи мағзи дароз ва баъзе шӯъбаҳои дигари қишири мағзи сар марбут аст.

Дар тибби Чиной решай занҷабил, чун давои зидди саммӣ, ирқунисо, зидди спастӣ ва иштиҳоовар истифода мешуд. Занҷабил дар омехтагӣ бо дигар гиёҳҳои шифобаҳш, барои табобати дарди мафосил, дикқи нафаси бронхит, глукома, дарди аъсоб тавсия карда мешавад. Решай аслии онро, чун давои зидди шамолхӯрдагӣ, зиддиуфунӣ, барои табобати сурфа ва зуком, бронхит ва чун зидди истифроғ истеъмол мекунанд. (Ф.И.Ибрагимов ва диг. 1960).

Дар тибби Куриё занҷабил, чун доруи меъда ва зидди истифроғ ва ҳамчунин, барои табобати дардҳои меъда, истифроғ, беиштиҳоӣ ва ҳамчунин ихтилоли амали меъда, қабзияти калонсолон ва қӯдакон истифода мешавад. Усораи занҷабил (1:10), барои табобати шаклҳои алоҳидай неродерматит ба мавзеи дард 2 – 3 дафъа молида мешавад. (Чхве, Тхесон 1987).

Тарзи истеъмол. 1 қошуқи ошхӯрӣ хурдкардашудаи решай аслии занҷабилро дар 1 истакон оби ҷӯш рехта дар оташи нарм 30 дақиқа ҷӯшонда аз мил – мил полонида, ба

болои он 200,0 мл оби чӯшонидашуда рехта мешавад. Шайъи ҳосилшуда ба миқдори 1 – 2 қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 2 – 3 дафъа пеш аз таъом ошомида мешавад.

Тадобири эҳтиётий.

Хӯрдани занҷабил, барои занони ҳомиладор ва ҳамчунин барои шахсоне, ки фишори хунашон паст аст, манъ аст.

ДОРЧИНИ ЧИНОЙ — КОРИЦА КИТАЙСКАЯ — *CINNAMOMUM CASSIA BLUME*

Дараҳти ҳамешасабзи баландиаш то 15 м, аз тоифаи дараҳтони гор - Lauraceae аст. Баргҳояш паҳни байзашакл, канорҳояш яклухт, пӯстдор, гулҳояш хурди чамъшуда дар гулточи кулокшакл, тиравангӯ сафед, бо гулбаргҳои алоҳидаи содда. Меваовар аст. Пӯсти он ранги занғзада дошта, бӯйи хуши маҳсуси тез дорад. Мазааш ширин, гуворо ва каме гас мебошад. Асосан пӯсти шоҳаҳои ҳафтсола, баъзан дусолаашро мегиранд. Қисми зиёди қабати берунӣ (эпидермис), баъд аз хушк кардан гирифта мешавад ва такроран аз пасмондаҳои эпидермис тоза карда мешавад. Дорчини тайёр шакли чубча ва ё ним лулаи дарозиаш 45 см, бара什 2 – 5 см, заҳомат 1 – 3 ммро дорад. Дорчини дар шакли калон–калон хурдкардашуда ва ё ордкардашуда фурӯҳта мешавад. Орди пӯсти дорчини ранги зарди қаҳвагӣ дорад.

Дорчини чиной дар Ҷануби Чин ва кишварҳои дар ҷазираи Ҳинду Чин воқеъ буда, парвариш мейбад. Навъи наздик ва бештар машҳури он дорчини сарандебӣ: *C. ctelanicum nees* мебошад. Вай буттаи баландиаш то 10 м. буда ба ҷуз аз ҷазираҳои Шри–ланка (Сарандеб), ҳамчунин дар Ҷануби Ҳиндустон, Мадагаскар, Мартиник, Жамайк, Гвинея ва Бразил парвариш карда мешавад (Я.Кибала, 1986). Пӯсти он аз буттаҳо ва шоҳаҳои бурида ҷамъоварӣ карда мешавад. Пӯсти онро бо корди мисӣ мебуранд. Баъдан қабати болои он (эпидермис), тарошида дур карда мешавад,

баъд аз ин пӯст ба шакли лулачаҳо печонда шуда, дар офтоб хушк карда мешавад. Бӯйи хуши дорчини сарандебӣ ниҳоят нозук ва гуворо аст. Бинобарин он арзиши баланд дорад. (Д.А. Муравьевева ва диг., 1974).

Дорчини чиной аз давраҳои қадим аз Чин тавассути роҳи абрешим ба Осиёи Миёна, Эрон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ интиқол меёфт.

Таркиби кимиёвӣ. Дар таркиби пӯсти дорчини чиной 1 – 2% равгани атр, ки асосан аз алдегиди осиди пӯст (наздики 90%) иборат аст, мебошад. Бар илова дорчини маводи даббоғӣ, фитонсидҳо ва маводи маъданӣ дорад. Дорчини сарандебӣ то 1% равгани атр дорад, ки аз 65 – 75% алдегиди осиди пӯст, феландрем, эвгенол (наздики 10%), маводи даббоғӣ, маннит, маводи самғӣ ва ду оксалати содиом иборат аст.

Аҳамияти иқтисодӣ. Бӯйи хуши гуворо ва мазаи ширини дорчинӣ истифодаи васеъи онро, барои омода намудани хӯрокҳои гуногун таъмин менамояд. Вайро ба супҳои мевагӣ, кукуҳо, шарбатҳо, киселҳо, пудингҳо, рулебҳои мевагӣ, нонҳои ширини мевадор, бисквитҳо, нӯшокиҳои ширӣ, ликюрҳо, шаробҳо, хӯрокҳои гӯштдор ва моҳӣ, совусҳо, туршиҳо ва ҳатто қаҳва ҳамроҳ менамоянд. (А.Шедов ва диг., 1988).

Дар тиббии мардумӣ вайро, барои беҳ шудани ҳозима, барои табобати ҳастрити музмин ва дарди музмини рӯда, камхунӣ, никрис, дарди мафосил ва азалот, сил, бронхити музмин ва варамҳо истифода менамоянд. Шӯлаи аз дорчин тайёркардашуда ва дар маҳлули рақиқи сирко ва ё равғани наботӣ ҳалкардашуда, барои дур кардани доги кунҷитак, доғҳои сӯҳтагӣ аз он ҷумла доғҳои юғанӣ истифода мешавад. Ҷӯшдодаи ғализи соғ кардашудаи дорчин дар асали баҳорӣ ба таносуби 1:1 ҳалшуда, барои табобати заҳмҳои ҳазол истифода мешавад.

Дар тиббии қадимаи Шарқ дорчин доруи табобатии парҳезӣ ба ҳисоб меравад. Маълумоти аввалин дар бораи вай дар китоби императори Чин Шен-Нунг Кваи, ки

такрибан 2800 қабл аз мелод ҳаёт ба сар бурдааст, дода шудааст. Дар бораи сифат ва хосияти давоии дорчини чиной олимоне чун Диоскорид, Җолинус, Павел, Ибни Мискавайх ва дигарон маълумот додаанд.

Назар ба маълумоти Диоскорид дорчини ҷавони ҳокистаргуни сурханг ва гӯшти ҷӯби он борик ва ҳамвор, навъи беҳтарин аст. Ҳамин навъи дорчин тунду сӯзон ва каме шӯри ширин мебошад. Аломати сифати баланди дорчин он аст, ки вай тамоми бӯйҳои дигарро пахш карда ва дар ҳузури дорчин ягон бӯйи дигар эҳсос карда намешавад. Навъи аз ҳама бадтари дорчин онест, ки ранги сафед ва ё ҷӯби пурчин дорад. Ба гуфтаи Диоскорид ҳама гуна дорчин гармиовар, мусхил буда, уфунатро рафъ мекунад. Ҳама гуна неруи зиштро тамоман ракиқ карда ва ҷазбу ислоҳ мекунад ва тамоил ба сӯи уфунатро рафъ месозад.

Ибни Мискавайх (777-857) навиштааст, ки дорчини беҳтарин онест, ки ранги сурхи тоза, чун ранги марҷон дошта, заҳим бошад, забонро сӯзонад. Мазай гас ва бӯйи ҳуши шароб дошта бошад.

Назар ба маълумоти Абумансури Муваффақ мизочи дорчин гарми ҳушк буда, таъсири ҳушккунӣ, ракиқсозӣ дошта, биноиро беҳ месозад, мағз, дил ва меъдаро тақвият мебахшад. Барои табобати варамҳои тар ва сарди меъда ва ҷигар муассир буда, назлаи мағзро кам карда, беҳшавии заҳми газидагии морро суръат бахшида, бастагии пешобро мекушояд, бӯйи бади пешоб ва аракро дур мекунад. Ҳайзро тақвият мебахшад, рӯдаи ростро таҳрик менамояд. Позаҳри ин амали дорчин бодиён мебошад.

Ба қавли Ибни Сино дорчин ҳушҳол намуда ба зуком, сурфа даво буда, синаро аз моеъҳои бад тоза мекунад. Қабзияти ҷигарро барҳам зада, онро ва меъдаро неру мебахшад. Онро аз оби дар он буда ҳушк карда ба истисқо муфид аст. Истеъмоли орди он ба лаки ҷашм ва торикшавии ҷашм даво буда, рутубати ғализи ҷашмро рафъ мекунад. Дорчинро ба доғҳои кунҷитак, ҳунмурдагӣ мемоланд. Ва омехта бо сирко, барои ҷӯши ширӣ истифода мешавад. Вай

барои судоъ ва захмҳо муфид аст. Аз неши газандагон ва ҳашарот кӯмак мекунад, пешобро, ҳайзро, ҷанинро меронад. Равғани дорчин, барои ларзаи дасту по давои ациб аст. Мағзро тоза карда, вазнинии саро дур карда, дарди гӯшро таскин мебахшад. Ба навъи молидан ба пӯст, ба ларза ва дарди поёни шикам муфид аст. Ибни Сино дорчини сарандебӣ ва меваи дарахти ардаҷро ба сифати бадали дорчини чиной пешниҳод менамояд.

Ибни Сино дар китоби панҷуми «Ал-қонун-фӣ-тибб» беш аз 30 доруи мураккаб аз он ҷумла тарёкҳо, катаҳо, ҳабҳо, кулчаҳоро меорад, ки дар таркиби онҳо дорчин ҳамроҳ карда шудааст ва дар қадим, ҷун доруи позаҳр, зиддисаммӣ, захмшифобаҳшӣ, зиддиилтиҳобӣ, табшикан, муқаввӣ, барои табобати бемориҳои дарунӣ, масмумиятҳо, газидагии морҳои заҳрдор, заҳри морҳо, захмҳои музмин, бемориҳои ҷигар, хун, ихтилоли дастгоҳи танаффус ва қалбу уруқ ва дигар ҳолатҳои беморӣ истифода мешавад.

Ба қавли Муҳаммад Ҳусайнӣ Шерозӣ дорчин хушҳол мекунад, рӯҳия ва биноиро беҳ соҳта, бодҳо ва шайъҳои сардро таҳлил карда, ҷун пешброн амал намуда ба бемориҳои сармоҳӯрдагӣ муфид аст. Барои меъда даво буда, сина ва ҳалқро аз хилти часпак тоза намуда, овозро равшан соҳта, қабзияти ҷигарро мекушояд, барои истисқо ва захмҳои чирқдор муфид аст. Агар пешонӣ ва шақиқа бо дорчин молида шавад, дарди сарро таскин мебахшад. Компресси дорчин ба ларзаи узвҳои алоҳида (дасту по, азлот) кӯмак мерасонад.

Истифодаи дорчини чиной дар тибби тибетӣ қадре маҳдуд аст. Манбаҳои ҳиндutiбетӣ шаҳодат медиҳанд, ки вай асосан, барои табобати бемориҳои сарди меъда ва ҷигар истифода мешудааст. (Т.А.Асей ва диг., 1989).

Дар тибби муосир истифодаи маҳдуд дорад, бештар, ҷун адвия истифода мешавад. Дар тибби чиной шарбати пӯсти дорчини чиной ҷун давои зиддимикробӣ ва зиддивирусӣ, ҳамчунин ба сифати неруи муҳаррикаи ҳозима истифода мешавад. Бар илова дорчин, барои табобати

шамолхұрдагй истифода мешавад. Пұсти ордкардашудаи онро дар шакли құшдода, ордак ва ҳаб ба миқдори 0,6 – 2,0 г истифода менамоянд (Ф.Б.Иброхимов ва диг., 1960).

Аз рўи маълумоти дорушиносони Ветном дорчини чиной ҳозимаро фаъол сохта, гардиши хун ва танаффусро таҳрик намуда, таҳлили заҳдон ва ҳаракати кирммонанди рӯдаро қавй месозад. Таъсири зиддиуфунй, микробкушй ва зидди бемориҳои занбурұғй дорад. Чун воситай муқаввй, барои беҳтар кардани ҳозима ҳангоми барқароршавии сустি заҳдон баъд аз таваллуд, ҳангоми метраррагия ба миқдори 0,5 – 5,0 г. рўзе хокай он истеъмол карда мешавад. (А.Д. Туров ва диг., 1987).

Дорчини сарандебй дар ҳумунотй, чун давой зидди истифоф, хусусан ҳангоми дил баҳамхұрдагй, ки дар ҳолати ҳаракат (дар тайёра, киштй, утумубил, корусел,) ҳамчунин ҳангоми оруғ ба вучуд меояд, истифода мешавад. (Г.Келер, 1989).

Тарзи истеъмол. 2 – қошуқи чойхұрй (10 г.) дорчини хурдкардашуда дар 200 мл оби құшида рехта дар оташи нарм 30 дақиқа құшонда, соф карда ва ба миқдори 1-2 қошуқи ошхұрй рўзе 3 дафъа пеш аз ҳұрок барои табобати ҳастрити тавъям бо туршии паст хурда мешавад.

Тадобири эҳтиётй.

Дорчин ҳангоми баланд будани туршии меъда, ҳангоми ҳомиладорй ва бавосир таъсири акс дорад.

ДАРАХТИ FOP — ЛАВР БЛАГОРОДНЫЙ — LAURUS NOBILIS L.

Дарахти ҳамешасабзи бисёрсола аз тоифаи гор – *Louraceae* баландиаш баъзан то 40 м. мерасад.

Ватани гор соҳилҳои дарёи Мадитарона ба ҳисоб меравад. Дар мифологияи Юнон дарахти гор ба Аполон, ки бадани худро бо шоҳаҳои гор зинат медод, баҳшида шудааст. Точи ифтихор, ки аз шоҳаҳои гор тайёр карда мешуд,

ҳамеша сумбули фирӯзӣ ва шараф ба ҳисоб мерафт. (Л.А. Склярёвский, 1975).

Дар давраҳои ниҳоят қадим кеше ба миён омада то рӯзҳои мо бокӣ мондааст. Аполон – Худои антиқӣ – Офтоб ва меъёри зебоии мард – ҳамеша бо тоҷи ифтихор аз ҷавонаҳои ғор дар сар тасвир меёфт. Дар гузашта бо чунин тоҷи ифтихор императорони Рим ғолибонро тоҷгузорӣ мекарданд. Дар рӯзҳои мо тоҷи ифтихор ҳамчунин чун ҷоизаи сумбулии ғолибони мусобиқоти спортӣ хидмат мекунад. (Я.Кабала, 1976).

Гори начиб – дарахти ҳамешасабзи баландиаш 8 - 10 м. баргҳо паси ҳам, дарозрӯя, наштарпаҳн, думчакӯтоҳ, пӯстгафс, канораҳо мавҷдор, урён бо бӯйи гуворо, дарозиаш 10 см бар – 3 см, гулҳояш ду ҷинса сабзу зард, то шукуфтан дар гулҳонаи дойрашакл ҷамъ шуда, гунчааш ҷорбарга мебошад. Мевааш сиёҳу қабуд, байзашакл, донааш то 2 см 1 – дона дорад. Моҳҳои март – май гул мекунад. Мевааш моҳҳои сентябр – октябр мепазад. (А.И. Дамиров ва диг., 1983).

Гор асосан дар минтақаҳои субтропикии Гурҷистон парвариш мейбад, ҳамчунин дар байзе минтақаҳои Крим, қишивари Краснодар ва Озарбойҷон мерӯяд. Баргҳои онро тирамоҳ ва ё баҳор ҷамъ ва дар соя ҳушк мекунанд.

Таркиби қимиёвӣ. Баргҳои гор 1,4 – 1,0% равғани атри ғор, ки 50% онро синеол ташкил медиҳад, дорад. Бар илова вай пинен, терпенол, феландре, гераниол, минанаол, эвгенол, метин эвгенол, таркибҳои сесквитерпениӣ, ҳамчунин осиди сунбул, копрун ва атри онҳоро дорад. Меваи он, то 0,7% равғани атр ва 24-26% ҷарбу дорад, ки бӯйи ҳуш ва ранги зарду сабз мебошад. Вай равғани меваи дарахти гор номида мешавад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Баргҳои ҳушккардашудаи гор, чун адвия истифода шуда, ба ҳӯрокҳои аввал ва дуввум консервҳои моҳӣ, сабзичот ва гӯштӣ ҳамроҳ карда мешавад. Баргҳои гор дар сурати бисёр ҷӯшонидан маззаи талҳ пайдо мекунад, бинобарин онро 10 – 15 дақиқа пеш аз пухтани ҳӯрок тайёр мекунанд. Файр аз ин барги гор ба ҳӯрокҳои

турш, хўришҳои хомай, туршиҳо ва сабзичоти намакзада (карам, занбурӯғ ва гайраҳо), ҳамроҳ карда мешавад. Одатан баргҳои босифатро бидуни думчаҳо истифода мебаранд.

Дар тибби мардумӣ равғани гор, барои табобати холестити музмин ва бемориҳои санги сафродон (ба миқдори 10 – 15 қатра маҳлут бо шир, чурғот ва ё чой рӯзе 2 – 3 дафъа), ошомида мешавад. Шираи обии баргҳои гор, барои табобати бемории қанд истифода мешавад.

Тарзи истифода. 1 – 2 қошуқи ошхӯрӣ баргҳои хурдкардашудаи гор (20-40 дона) дар ду истакон оби гарм 15 дақиқа дар оташи нарм чӯш дода, полонида, ба миқдори 1 – қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 3 – 4 дафъа, 15 – 20 дақиқа пеш аз хӯрок бояд ошомид. Усораи алқулии баргҳои гор ба миқдори 20 – 30 қатра, рӯзе 3 – 4 дафъа 15 – 20 дақиқа пеш аз хӯрок ошомида мешавад. Равғани гор, ҳамчунин баргҳои хурдкардашудаи он маҳлут бо карра, барои табобати ревматисм, фалаҷ, сармоҳӯрдагӣ, ҷараб, омосҳо ва чун давои зидди ихтилоҷ истифода мешавад. (В.Т. Махлаюқ, 1967).

Мардум бо роҳи хобондани баргҳои гор дар равғани наботӣ (равғани пахта, офтобпараст ва гайра), тибқи нусхай зайл равғани горро дар 200 г. равған маҳлут карда дар давоми 3 – 6 шабонарӯз хобонида баъдан полонида, барои табобати фалаҷ бо навъи молидан истифода мекунанд. (А.И.Попов, 1969).

Дар тибби қадим баргҳо, пӯст, реша, мева, донаи мева ва равғани тозаи гор ба сифати дору истифода мешуд. Ба қавли Ибни Сино тамоми аҷзои гор саҳт гарм ва хушккунданда аст. Гор барои табобати зафъи аъсоб, фалаҷи умумӣ, фалаҷи асаби рӯй, омоси ҷигар ва сипурз, кулинҷ, дарди мағосил давои хуб мебошад ва равғани он беҳолиро мебарад. Гор ва равғани гор дарди сарро дур карда, ба дардҳои сарди гӯш давост. Гор ба дарди ҷигар муфид аст.

Пӯсти гор деворҳои меъдаро заъиф карда, истифроғ меорад. Равғани гор низ истифровар, пешборон ва ҳайзовар мебошад. Ҷӯшонидаи баргҳои он ба навъи вони нишаста, барои бемориҳои масона ва заҳдон муфид аст. Як

дафъа, барои иқмоз то 6 г-ми онро дар асал ва ё сиканҷабин (сиркои асал 1:1), махлут карда, меошоманд. Агар 5,92г онро ошоманд, сангҳоро хурд мекунад. Донаи он низ сангҳоро хурд мекунад. Барги тозаи гор ба навъи наворбандӣ ба ҷои газидай говзанбур ва занбӯр муфид аст. Ба қавли пизишкони қадим гор позаҳри ҳамагуна заҳрҳост.

Дар тибби муосир равғани гор, ки бо роҳи фишурдани донаҳои он ҳосил мешавад, дар марҳамҳо, мазҳои молиданин ревмотисм ҳамроҳ карда мешавад.

ЗАФИРИ БАЗРӢ — ЛЕН ПОСЕВНОЙ — LINUM USITATISSIMUM L.

Гиёҳи якослаи алафӣ аз тоифаи зазирҳо Linaceae S.F/ Gray дорои соқаи рости шоҳадор буда, баландиаш 30 – 120 см мебошад. Баргҳояш наштарӣ ва се раг дорад. Гулҳояш обӣ, кабуд, баъзан сафед ва голобӣ мешавад. Моҳҳои июн – август гул мекунад. Самари он моҳҳои июл – сентябр мепазад. Самари он ҷаъбачаи дойрашакл буда, дар дохилаш то даҳ дона тухми шаффофи зарди қаҳваранг дорад. Беш аз 300 навъи зазир мавҷуд аст, ки дар тамоми дунё паҳн шудааст. Зазир беш аз нуҳ ҳазор сол машҳур аст. Вай дар Ҳиндустон ва Чини Қадим машҳур буд. Дар Осиёи Миёна зазир назар ба бозёфтҳои бостоншиносӣ ҷандин қарн пеш аз милод базр карда мешуд. Зазир ба ҳудуди Русия аз тарафи скифҳо аз Осиё бурда шуд. Санъати саноати зазирпарварӣ дар Русия дар асри XIX пайдо шуд. (П.С.Чиков ва диг., 1976). Дар айни замон зазир дар кишварҳои гуногун, чун гиёҳи равғандор ва нахӣ парвариш карда мешавад. Ба ғайр аз зазири базрӣ, боз зазири дарозпоя (дарознаҳ) ва зазири ҷингила мавҷуд аст. Зазири дарозпоя серравған аст, vale камнаҳ мебошад.

Таркиби кимиёвӣ. Тухми зазир 30 – 40% равған, аз ҷумла 35 – 45% глисеридҳои осиди зазир, 25 – 35% осиди липолевӣ, 15 – 20% осиди олеин ва ба миқдори кам (8-9%) глитсериди осиди палиетин ва стеарин дорад (В.П.Попов ва диг., 1984). Тухми он то 12% маводи луобӣ, 10-33% самғӣ,

осидҳои органикӣ, ферментҳо, витамини А, стеринҳо, қанд дорад. Гиёҳи он гликозиди линимарин, ки тавассути ферменти липаз дар осиди симин таҷзия мешавад, асетон ва глюкоза дорад. Микдори зиёди он то (1,5%) дар шохчаҳои загир дида мешавад. Дар пардаи тухми он линокофеин ва линосимарин (М.М. Брэзин, 1984), таркибҳои молекулӣ, ки дар аснои ҳидлуриз линокафеин медиҳал, кашф карда шудааст. Тамоми аҷзои загир глюкозиди линимарин дорад, ки бо амали ҳуд бо пилокарпин ва карбохолин монанд аст. Бинобар ин тухми загир фаъолияти дастгоҳи ҳозимаро таҳrik мекунад. (П.П.Рлишенко, 1982). Соқаи загир 20 – 28% нахи загир дорад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Загир аҳамияти зиёди иқтисодӣ ва давой дорад. Равғани загир ғизои пуарзиши хуроқӣ мебошад. Аз қисмати рӯизаминии ин гиёҳ катон омода мешавад, ки барои суфраи рӯимизӣ, малофа ва рӯболиш, рӯфаршӣ, карбос, порчаҳои техникий ва қофаз тайёр мекунанд. Равғани загир, барои тавлидоти равғанҳои алиф, лакҳо, рангҳо, линолеум (мушамаи заҳим), ҷармҳои сунъӣ, собуни сабз ва алқули собунӣ истифода мешавад. Ва қунҷорай загир беҳтарин ҳӯроқи чорво ба ҳисоб меравад.

Дар тибби мардумӣ тухм ва равғани загир чун маводи давой истифода мешавад. Тухми загир чун давой балғамовар ва зиддисурфа дар аснои бемории зотуриё, бронхити шадид ва музмин тавсия карда мешавад. Равған ва тухми загир, чун маводи мусҳил ҳангоми қабзият ва дарди музмини рӯдаи ғафс истеъмол мегардад. Ба ин мақсад 2 – қошуқи чойхӯрӣ тухми онро ҳурд карда дар 1 – истакон оби ҷӯшида маҳлут мекунанд. Ба микдори 100 – 150 мл, рӯзе 2 – 3 дафъа истеъмол мекунанд. Ҷӯшдодаи тухми он, барои табобати систит, сангиг масона ошомида мешавад. Равғани загир дар тибби мардуми тоҷик, барои табобати сил, холесистити музмин, дарди музмини рӯдаи ғафс ва бавосир истифода мешавад. Шӯлаи тухми загир ва равғани загир, барои табобати заҳмҳо, сӯҳтагиҳо, варармҳои хунин, тарақҳои пӯст истифода мешавад. Тухми хушки гармкардашудаи загирро дар кисса

ва ё парчаи нарм пецида ба навъи компресс шаб ба мавзеи дардманди мафсал аснои бемории полеартрит, ё артрит, дар камар ҳангоми бемории радикулит ва ба азлот аснои бемории миозит гузоштан муфид аст.

Дар тиббии қадими Шарқ. Тухми загир, чун давои таҳлилкунанда, тозакунанда ва нармкунанда истифода мешуд. Тухми загир дар гузашта ба сабаби мизочи гарм ва хушки худ васеъ истифода мешуд. Пӯшидан либоси аз порчай загирӣ омода карда шуда, ба одамони мизочашон гарм ва ҳамчунин дар ҳавои хушк ва гарми тобистон тавсия мегардид.

Назар ба қавли Абӯалӣ ибни Сино тухми бирёнкардашудаи загир ба сурфаи луобдор, захми масона ва гурда муфид аст. Кашидан дуди тухми загир зукомро мебарад. ҷӯшдодаи тухми загир, агар ҳамроҳ бо равғани гулоб танқия карда шавад, ба захми рӯда фоида меоварад. Ба гуфтаи Ибни Сино истифодаи тухми загир бо суди табиӣ ва анҷир доруи беҳтарин барои доги кунҷитак ба «ба ҷӯши ширӣ» бар пӯсти бадан мебошад. Тухми загир агар ба микдори баробари чилигули базрӣ ҳамроҳ карда шавад ва бо асал сиришта нохунҳоро аз чин андохтан, кафидан, пӯст андохтан нигоҳ медорад. Тухми загир аз берун ва ё аз дарун варамҳои гармро нарм мекунад, ва ҳамроҳ бо оби хокистардор омосҳои пӯшти гӯш ва варамҳои саҳтро нарм месозад. Агар тухми он бо мум ва асал омехта карда шавад, аз ихтилоҷ ва хусусан қаҷшавии нохунҳо наҷот медиҳад.

Ба қавли Муҳаммад Ҳусайнӣ Шерозӣ се дирҳам (8,9г) тухми загир, агар ҳӯрда шавад, синаро пок карда, моддаҳоро мепазонад, варамҳои ҷигар ва дигар узвҳоро таҳлил мекунад. Тухми бирёнкардашудаи загир хунпартоиро манъ карда, қавӣ мекунад ва ба сурфаи шадид муфид аст. Истеъмоли ним мисқол тухми загир ба муддати дароз, барои дарди рӯда даво буда, чун доруи пешбовар, арақовар амал карда, шири модаронро зиёд мекунад, вучудро нарм соҳта ба захми гурда ва масона давост. Компресси тухми загир ба варамҳои саҳт ва захми сар муфид аст. Агар хокай тухми

загири бирёнкардашуда ба болои захм ё ҷароҳат пошида шавад, захмро хушк карда дарду сӯзишро таскин мебахшад. Ҷуоби тухми загир ба ҷашм чаконда ва дар аснои илтиҳоб молида мешавад. Пизишкони қадим ҳӯрдани 1 – дафъаинай тухми загирро ба микдори аз 3 (8,8г), то 4 (11,8г) дирҳам тавсия додаанд. Либоси аз матоёни загири тайёршуда барои хоришак ва арақоварии зиёд муғид аст.

Дар тибби мусор аз тухми загир доруҳои чун луоби тухми загир, равғани загир, валинетол ҳосил меқунанд. Ҷуоби тухми онро таври зайл тайёр меқунанд: 1 ҳисса тухми загирро дар 2 – ҳисса оби гарми ҷӯшондашуда рехта, 15 дақиқа такон дода полонида, баъд аз сардшавӣ, ба микдори 3 – 4 қошуқи ошхӯрӣ, 20 – 30 дақиқа пеш аз ҳӯрок меошоманд. Барои беҳ шудани мазаи он мумкин аст 0,5 – 1,0 қошуқи ошхӯрӣ шира ва ё оби мева ҳамроҳ кард. Ҷуоби тухми загир зуд вайрон мешавад, бинобарин онро бояд ҳар рӯз омода кард. Ҷуоби онро чун доруи фарогир ва зиддитаваррумӣ ва дифой ҳангоми бемории захми меъдаю руда истифода менамоянд. Барои табобати дарди музмини рӯдай гафс рӯзе 2 – дафъа бояд ошомид. Ҳангоми масмумият луоби тухми загир дар тиб аксаран ба маҳбулҳо ва шарбатҳое, ки мазаи ноҳуш доранд ва мавзеи дардро таҳрик меқунанд, ҳамроҳ карда мешавад.

Ҳосияти фарогирандагии луоб, таъсири сӯзиши доруҳоро кам карда, мазаи ноҳуш ва бӯи ногувори онҳоро дур месозад. Равғани загир, чун маводи парҳезӣ ва табобатӣ, барои ҷилавгирий ва табобати бемориҳои марбут ба ҷазбу рафъи маводи равғаниӣ, ҳусусан атресклероз васеъ истифода мешавад. Вай бо осидҳои равғани ғайримушаба, ки ҳосияти гипохолестеринӣ доранд, бой мебошад. Осидҳои равғани ғайримушаба – линеловии линолевӣ ҳамчунин арахиdonoviro, ки танҳо дар бофтаҳои ҳайвонот дида мешавад, дар айни замон шартан бо номи «Витамин А» - муттаҳид меқунанд. Бар илова равғани загир, чун давои сабуки мусҳил (ба микдори 1-2 қошуқи ошхӯрӣ шабона), барои табобати

қабзияти музмин хұрда мешавад. Ҳамчунин барои табобати сұхтагүй, тараққои пұст истифода мешавад.

Таркиби линетол, ки аз равғани загир ҳосил мешавад, аз омехтай атрәои этилии осидхой равғани гайримушаба – линеловий (15%), оленовий (15%), менолиневий (57%) ва осиди равғани гайримушаба (13%) иборат аст. Линетол ба табодули линидій фаъолона дохил шуда ба кам шуданы холистерин дар хүн мусоидат менамояд, бинобарин барои табобат ва қилавгирии атересклероз васеъ истифода мешавад.

Ба миқдори 1,0-1,5 қошуки ошхұрый, рұзе 1 бор пеш аз хұрок ошомида мешавад. Мұддати табобат 30-50 шабонарұз. Линетол, барои табобати сұхтагүй ва қароҳати ашъай истифода мешавад.

САНГДАВАКИ МАВЗУН — ЛАПЧАТКА ПРЯМОСТОЯЧАЯ — POTENTILLA ERECTA (L.) RAEUSCH

Номи тоифа – *Potentilla* аз калимаи лотинӣ «potentia» «неру» ва ё «қудрат»-пайдо шуда, ҳосиятхой доруии гиёхро, ки неру ва энергияи организми зиёд мекунад, тавсиф менамояд. Дар ҷаҳон қариб 320, дар Русия ва давлатҳои ҳамчавор 150, дар Осиёи Миёна 51, дар Тоҷикистон 34 («Набототи Тоҷикистон»), навъи он мерӯяд. Сангдавак гиёҳи бисёрсолаи алағист, решай аслии он захим ва уфукӣ буда, соқаҳои ӯ рости сершоҳаи баландиашон 10-15 см дошта, аз тоифаи гулҳои сурх - Rosaceae мебошад. Баргҳояш нишаста, 3-5 ангушта дорои баргаҳои дарозшакли меҳӣ мебошад. Гулҳояш зард, дорои мила ва истилҳои зиёд. Моҳҳои май- июл гул мекунад. Дар канори бешаҳо, марғзорҳо, бешазорҳо, ботлоқҳо, ҷарогоҳҳо ва канори роҳҳо мерӯяд. Дар Тоҷикистон сангдаваки печон, сангдаваки дарвозӣ, сангдаваки осиёй, сангдаваки шарқӣ бештар пахншуда мебошад.

Решаҳо ва решай аслии сангдавак, чун маводи доруӣ истифода мешавад. Тирамоҳ ҷамъоварӣ мешавад. Маводи ҷамъушуда дар хушкунакҳо, дар ҳарорати 50-60°C дар болои бомҳо ва ё дар офтоб хушк карда мешавад. Замони истифода 4 сол.

Таркиби кимиёвӣ. Решаҳо ва решай аслии сангдавак 30-35% маводи даббогии омехта бо танинҳои таҷаммуъӣ ва полифенолҳои озод, аз он ҷумла флороглютсин ва пирокатехин доранд. Катехинҳои зеринро: эпикатехин, катехин, атри кресталий, торпентол, осидҳои хиной, эллагӣ, ҳамчунин флобафенҳо, лейкоанписинаидҳо, самғҳо; шилмҳо, равгани атр дорад. Баргҳои сангдавак flavоноидҳо чун келмнеферол ва астрагилин дорад. (А.И.Шветер ва диг., 1979).

Дар тибби мардуми Тоҷикистон ҷӯшдодаи решашо ва решай аслии сангдаваки печон, дарвозӣ, осиёй ва ғайраҳо бо номи эргой, чун маводи муқаввиқунанда истифода мешавад. Шӯбонҳо эргойро барои табобати ҳайвоноти заъифшуда ва бемор истифода мебаранд. Сангдавак барои боло шудан ба баландҳои дорои иртифои зиёд, хусусан муғид аст. Ҷӯшдодаи баргҳо ва решашои сангдаваки мавзун ва ғозшаклро дар аснои бемории исҳол, метеоризм, заъфи руда, бемориҳои ҷигар ва хунравии заҳдон меошоманд. Ҷӯшдода ва шираи онро барои табобати мавзеъи заҳм ва ҷароҳатҳо ба навъи гар-гар, барои табобати ончин ва истоматит истифода мекунанд. (В.И.Завражнов ва диг., 1975).

Алафи сангдаваки мавзун, барои табобати илтиҳоб ва заҳми меъдаю рӯдаҳо, элефизен, сили риё, исҳол ва сурфа давои муассир мебошад. (А.И.Попов, 1969).

Назар ба маълумоти В.П.Махлаюк (1967), ҷӯшдодаи решашои он хосияти гаси сафроовар, балгамовар, зидди-таваррумӣ, микробкушӣ, хунманъқунӣ, таскинбахш, илтиёмбахшӣ дорад. Бинобарин ҷӯшдодаи он барои табобати исҳоли музмин, исҳоли хунин, заҳми меъда, хунравиҳои гуногуни дарунӣ, қайи зиёд, зардӣ, бемориҳои ҷигар ва никрис давост.

Дар тибби мардуми Булғористон сангдаваки мавзун барои табобати бемории қанд, молериё, зардӣ, диққи нафаси

бронхит, ниқрис, ревмотисм, хунравӣ ва дарди сар истифода мешавад. (Д.Памуков ва диг.,1981).

Дар тибби қадими Шарқ реша, барг ва шираи сангдаваки печон, чун маводи дорӯй истифода гардидааст. Ба қавли Ибни Сино решай сангдаваки печон, барои захми рӯдаҳо, исҳол ва бавосир давост. Шираи решай он, барои дарди чигар, зардӣ, дарди риё ва табларза муфид аст. Шираи он маҳлут бо намак ва асал ошомида мешавад. Усораи баргҳои он дар ҳолати бехӯйӣ ҷанд рӯз ошомида мешавад. Назар ба қавли ӯ ҷӯшдодаи сангдавак ба навъи ошомидан ва наворбандӣ ба дарди мағосил, таварруми асабӣ ирқунисо ва истиққои тухмдон давост. Шира, усораи баргҳо ва ҷӯшдодаи решайҳои он, барои хунравии берунӣ (аз бинӣ, захмҳо, мақъад ва гайра), захмҳои маълул, ҷароҳатҳои чиркдор, гер-пис, таварруми зоиш, нохунхурак, дарди дандон ва дарди ҳалқ давост. Решай сангдавак ба таркиби тарёки бузурги «Форуқ» - дохил мешавад, ки дар тибби қадим чун позаҳри истифодааш васеъ, ҳамчунин барои табобати бемориҳои чигар, дил, шуш, меъда (захм, ҳастрит), гурда (бемории санг гурда) ва дигар узвҳои дарунӣ вадеъ истифода мешуд.

Дар тибби муосир. Ҷӯшдодаи решай аслии сангдаваки мавзун, чун доруи фарогири зиддитаварумӣ, зиддииҳтилоҷӣ, таскинбахш, хунманъкунанда ва пешобовар истифода мешавад. Барои табобати энтероколити музмин, ахилии меъда, захми меъда ва рӯдаи дувоздаҳа, хунравихо (руда, заҳдон ва гайра), bemorии санг гурда, систит, простатит, bemoriҳои товули меъда, исҳол ва исҳоли хунин давост. Ба навъи гар-гаро кардан, компресс ва доғ кардани мавзеъи дард, барои табобати анчин, хуншории милк, захмҳою ҷароҳатҳои хуншор, тарақҳо ва обилаҳои пӯст, бавосир, экземо, зарбхӯрдагиҳо ва варамҳои хунӣ истифода мешавад.

Тарзи истифода: 1. 1 қошуки ошхӯрӣ решай аслии сангдавак дар 1 истакон (200 г) оби гарм дар давоми 30-дақика ҷӯшонида, полонида ба миқдори 1-2 қошуки ошхӯрӣ, рӯзе 3-4 дафъа пеш аз таъом ошомида шавад.

Усораи он барои мавзеъи дард ба навъи гар-гара кардан ҳангоми анчин, стоматит ва гингивит истифода мешавад.

Тадобири эҳтиётӣ.

Сангдавак сатҳи лаҳташавии хунро зиёд мекунад, бинобарин ошомидани вай барои беморони гирифтори трунб, сактаи қалб, бемориҳои ишемии қалб мамнӯъ аст.

ЮНЧАИ БАЗРӢ — ЛЮЦЕРНА ПОСЕВНАЯ — MEDICADO SATIVA L.

Гиёҳи бисёрсолаи алафии хӯрокай чорво мебошад. Соқаҳои зиёди рост ё хобида дорад. Баргҳои сершоҳа ба ранги сабзи равшан ва ё сабзи тира. Ҳуқагули панҷдандонадори сабз ва ғулбаргҳои тез дорад. Ҳуқагули он парвонашакл буда гули он хунсо мебошад.

Самари он донагии муҳталифшакл буда, шумораи тухмҳо гуногун аст. Тухми юнча аз пардаи гафс ва ҷанин иборат аст. Юнча, чун рустании хӯрокай дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон базр карда мешавад. Дар ҳолати ваҳшигӣ дар даштҳо, канори роҳҳо ва наҳрҳо дар киштзорҳои ғалла мепӯяд.

Таркиби кимиёвӣ. Алафи юнча 21% сафеда, то 4,7% линид (фосфолинидҳо ва голактолинидҳо), аминосидҳо, углеводҳо (глюкоза, қанд, фруктоза), равғани атр, ки аз симол, пентадекан, фурфулол ва ғайра, хлорофил, крахмал, маводи пектинӣ, каротонойдҳо, стероидҳо (Бетоситостерин, спиностерин, степмастерин) осидҳои тритерпеновӣ, органикӣ (лимӯй, себӣ, малоновӣ ва ғайра), карбонӣ, фелокарбонӣ, flavonoidҳо (тритсин ва F), изофлавонҳо, витаминҳо С, B₂, E, биотин, D₂, D₃, куместролҳо, антоманҳо, макро – (фусфур ва калсиюм) ва микроунсурҳо (мис, оҳан, куболт ва ғайра) дорад.

Гулҳои он антосианҳо, сианидин, ва лейсианидон дорад (Захираҳои наботӣ 1987).

Аҳамияти иқтисодӣ. Юнча гиёҳи аз ҳама машхури хӯрокӣ ва асаловар мебошад. Вай дар шакли хӯроки сабз, хушк тарабори туршондашуда ва орди сафедаю витаминдори алаф истифода мешавад. Юнча заминро ҳосилхез мекунад. Тоҷикон аз давраҳои қадим баҳори барвакӯт юнчай ҷавонро ба навъи солоди алафӣ, ҳамчунин бо самбуса истеъмол менамоянд. Дар Фаронса, барои ҳосил кардани каротин ва хлорофин, чун маводи ҳом истифода менамоянд. (Захираҳои наботӣ 1987).

Дар тибби мардумӣ ба он ақидаанд, ки хӯрдани юнча ба тоза кардани рӯда ва хун мусоидат мекунад. Бинобарин салод аз навдаҳои ҷавони юнҷ, ҳамчунин маҳсулоти гуно-гуни таббоҳӣ (самбӯса, патинота ва ғайра), барои тадобири эҳтиётии баҳорӣ, қабзиятҳо ва дигар бемориҳои марбут ба камбуди витаминҳо, ҳуҷайраҳо, намакҳои маъданӣ, ҳамчунин маҷмӯи дигар маводи биологӣ истифода менамоянд. Дар тибби мардумии Олмон ҷои юнҷ ва усораи алафҳои ҳушкардаи он барои бемории қанд ва ихтиололи амали гадаи тируит истифода мешавад.

Дар тибби муносир. Бо вучуди он ки таркиби кимиёвии юнча ғанӣ бошад ҳам, ин гиёҳ то ҳанӯз аз нигоҳи дорушиносӣ ҳаматарафа тадқиқ карда нашудааст. Танҳо маълумоти алоҳида дар бораи ҳосияти пешбронӣ, илтиёмӣ, зиддитаваррумӣ, зидди микробӣ ва зиддиқандии юнча ва дар бораи таъсири шарбат ва орди он нисбат ба баъзе омосҳои шаклан нави пӯст, мавҷуд аст (Захираҳои наботӣ 1987). Аз рӯи баъзе маълумотҳо ҷӯшондаи юнчай розакшаклро барои сарангзании колпiti трихомонат истифода мекунанд (В.И. Завражнов ва диг. 1975).

Дар адабиёт оид ба масъалаҳои саммӣ будани юнча тамоман маълумоте вучуд надорад. Бинобарин масмумшавӣ бо юнҷ ҳамасола дар соҳаи ҷорводорӣ зарари зиёд мера-сонад. Ҷорводорони ботаҷриба ҳуб медонанд, ки юнчай ҷавон ба ҳайвоноти хонагӣ, ҳусусан ҳатарнок аст. Бо сабабҳои номаълум саммияти юнҷ баъд аз борон ва ё ҳангоми шабнамрезӣ баланд мешавад.

Соли 1979 мо шохиди ходисае будем. Аввали сентябр дар деҳи баландкӯҳи Сағирдашт борони сел борид. Ҷӯпонҳо қарор доданд, ки ҳайвонотро аз киштзори юнчи навруста гузаронанд. Ҳангоми пеш ронда бурдан ҳайвонот юнчро ҳӯрданд. Баъди 30-40 дақиқа ба гӯсфандон нишонаҳои масмумият: нооромии шадид, боди шикам, ихтилоҷи клиникӣ ва муриш зоҳир гардид. Дар давоми якуним - ду соат 86 гӯсфанд ва буз забҳ карда шуд. Ҳангоми кушодани бадани онҳо, моёи аситии хунолуд мавзъҳои зиёди хуншор қариб дар тамоми узвҳои доҳилӣ, хусусан дар ғадуди ширий ба назар расид, шири онҳо тамоман хунолуд шуда буд.

Ходисаи ба мушоҳида расидаи масмумияти шадиди чорво гувоҳи он аст, ки юнчи ҷавон лаҳташавии хунро суст карда, нуфузпазирӣ ирқи шаъшуши виљоиро зиёд мекунад. Аз эҳтимол дур нест, ки сабаби ин дар таркиби юнчи ҷавон мавҷуд будани ким-қадом моддаи фаъол ва қавии гепарин-монанд, ё ким-қадом таркиби ферментмонанд мебошад, ки ба асаби лаҳтабастани хун таъсир мерасонад.

Тадобири эҳтиётӣ.

Ҳӯрдани юнча ба беморони гирифтори заҳми меъда ва рудаи дувоздаҳа ва бавосир ва ҳамчунин дар даврони ҳайз ва барои шахсоне, ки бемории онҳо ба паст шудани ҷараёни лаҳташавии хун марбут аст, хатарнок аст. Ҳӯрдани юнча дар давраи ҷарроҳӣ ва баъд аз зоиш низ метавонад ба пайдоиши хунравӣ сабаб шавад.

МАРЗГӮШ — МАЙОРАН САДОВЫЙ — MAJORANA HORTENSIS MOENCH.

Гиёҳи якосла, ё дусолаи хушбӯйи алафӣ, аз тоифаи лабгулҳо мебошад, губоцветных – Ladiatae. Баландии соқаи он то 50 см мерасад, сершоҳа, баргҳояш байзашакли канорҳояш пурра. Ранги гулҳояш сафед ва ё гулобӣ мешавад. Моҳҳои июл-август гул мекунад.

Ба қавли Абурайҳони Берунӣ марзгӯш, ҳанӯз дар ниҳои аввали қарни VII –мелодӣ аз Юнон оварда шуд, ва бори

аввал шоҳ Анушервон ба ин гиёҳ номи порсӣ дод: Барои Анушервон аз Рум ниҳоли майоранро оварданд ва ба он об рехтанд, то замоне, ки он сабз шуд. Баъдан ўро ба шоҳ нишон доданд ва шоҳ баргҳои онро ба гӯши муш ташбех карда, ба порсӣ марзгӯш номид. (марз дар забони паҳлавӣ – муш). Ватани марзгӯш Африқои Шимолӣ мебошад. Марзгӯш дар бисёр кишварҳои Аврупой ва Осиёй, чун сабзичот ва гиёҳи адвия кишт карда мешавад. Қисми болои соқа бо баргҳо ва гулҳояш истифода мешавад. Алафи марзгушро дар даврони гулкунӣ, соле 2-3 дафъа ҷамъ карда ва дар соя хушк мекунанд.

Таркиби кимиёвӣ. Алафи марзгуш то 3,5% равғани атр (А.Шедов ва диг. 1988). 4 – 5% танинҳо 130 мг% рутин, то 45 мг% витамини С, Б₁, 6 мг% каротин ва маводи самғӣ дорад. Дар таркиби равғани атри он терпинен, кинен, сабинен, терпеноол, борнеол ва фенолҳо доҳил мешаванд. (Л.Г.Дудченко ва диг. 1987). Равғани атри марзгӯш бӯи кардамон дорад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Қисми рӯи заминии ин гиёҳ, чун сабзичот истифода мешавад. Чун адвия ба саладҳои гуногун, хуроқаҳои сабзичотӣ, гӯштӣ, моҳӣ ва тухмӣ ҳамроҳ карда мешавад. Барои хушбӯи кардани сирко, равғани наботӣ истифода мешавад. Ба консервҳои гуногун ва ҳасибҳо ҳамроҳ мекунанд, ки ба онҳо бӯи маҳсус ва маззаи каме тунд медиҳад. (С.Лужанский 1987). Марзгӯш гиёҳи асаловари хуб аст.

Дар тибби мардумӣ. Ҷӯшдода ва ҷойи марзгӯш, барои табобати ҳастрит, ихтилочи меъда, дикқи нафасу бронхит, бронхити музмин, зуком давои хуб аст. Компресс ва вони усораи марзгӯшро барои табобати мавзеъи сӯзиши пӯст ва нейрдерматит истифода мекунанд.

Дар тибби қадими Шарқ роҷеъ ба хосияти давоии алаф ва равғани марзгӯш ҳанӯз Диоскорид маълумот дода буд. Аз рӯи маълумоти ў мизочи марзгӯш гарм ва хушк мебошад. Олим ин даворо хусусан, барои мағз муфид медонад. Ў

тавсия мекунад, ки ба мақсади рафъ кардани вазнинии сар, хотирпарешонӣ, илтиҳоб ва варами мағз, усора ва ё равғани марзгӯш ба бинӣ чаконда шавад.

Ба қавли Абумансури Муваффақ (қарни X) усораи обӣ ва равғани (бо роҳи чӯшондан ҳосил карда мешавад) алафи марзгӯш, барои меъда ва ҷигар муфид буда, ба чудо шудани сафро мусоидат намуда, омосҳои гармро таҳлил менамояд. Агар усораи обӣ ва равғани онро бо орди ҷав махлут карда ин маҳрам ба мавзеи илтиҳоби модарзод дар пӯст ва ё ҷашми сармохурда гузошта шавад, шифо мебахшад.

Ба гуфтаи Ибни Сино марзгуш, чун доруи таҳлилкунанда, мусхил, ракиқкунанда амал мекунад. Равғани марзгӯш таъсири гармкунанда дорад. Ҳӯрдани марзгӯш қабзияти мағзро мекушояд, барои дарди нисфи сар ва сардард, дарди гӯш муфид аст. Барои дарди гӯш ва қабзияти гӯш пунба дар равғани марзгӯш тар карда дар гӯш гузошта мешавад.

Ҷӯшдодаи марзгуш, барои истисқо, қабзияти пешоб, дарди рӯдаҳо муфид аст. Ба қавли табиби бузург равғани марзгӯш рақиқ намуда, ва ҳангоми мунқабиз шудани (иҳтиҷоҷӣ) даҳанаи бачадон давост. Марҳами марзгӯш (аз алафи хурдкардашуда ё равғани он), барои табобати омосҳои илтиҳобӣ тавсия мешавад. Аз равғани он барои фалаҷи гардан ва барои шаклҳои дигари он наворбандии дардӣ мекунанд. Омехтаи марзгӯши хушк бо асал, барои табобати варамҳои хунӣ, лакаҳои қабуди зери ҷашм ва дигар мавзеъҳои бадан истифода мешавад.

Дар тиббӣ мусор алафи марзгӯшро барои табобати дастгоҳи меъда ва рӯда ҳамчун давои пешброн ва оромкунандай системаи марказии асаб тавсия мекунанд. Марзгӯш, барои беморони дарди меъда ва гурда давои парҳезӣ ба шумор мeraвад. Усораи алафи марзгӯш (1 қошуқи ошӯрӣ дар 2 истакон оби гарм), барои ахилии меъда, истифроғ ва иҳтиололи ҳайз тавсия мешавад. Барои табобати бронхити музмин вайро чун доруи зиддитаваррумӣ ва балғамовар истифода менамоянд.

К.Кант (1913) алафи марзгүшро чун давои шираовар ва мусхил истифода намуд. Вай истифодай алафи марзгүшро ба мақсади мұтадил сохтани фаъолияти меъда ва марҳаму компресси онро барои савдо ва қубо тавсия намудааст.

Тарзи истифода

1. 2. Кошуқи ошхүрій алафи хушку хурдкардашудаи марзгүшро дар 2 истакон (400 мл) оби чүшдода 20-30 дақиқа дам карда, баъдан полонида ба микдори 2 қошуқи ошхүрій рүзе 3-4 дафъа пеш аз хүрокхурій барои табобати дарди ними сар, вазнинии сар ва сардард бояд ошомид. Усораи онро барои рафғи пешобрәвӣ, шаб дар хоб пешоб кардан ва ихтили ҳайз бояд ошомид.

2. Марҳами алафи тоза ва алафи хушки хурдкардашудаи марзгүш бо асал ва ё равғани наботй махлут карда ба болои варамҳои хүнй ва ё доғҳои кабуд гузашта, зимод кунанд, беҳ шавад. Ин дар шакли часпонидан (анпликатсия) ба мавзеи дард ва ё наворпечи малмал барои табобати кашиши аъсоб, паридани азлот, фалачи гардан ва навъҳои дигари фалаҷ истифода карда мешавад.

3. 2 ва ё 5 г равғани атри марзгүшро ба 100 г равғани набот махлут сохта ба мавзеи дардноки мағосил, азлот ва фалачи дасту по молида шавад. Баъдан шабона навори гармибахш баста, ё баъд аз часпониши марҳам бемор массаж карда шавад.

4. 4-5 қошуқи ошхүрій алафи хурдкардашудаи марзгуш, ё шулаи алафи тозаи онро дар 1,5 истакон равғани набот рехта, дар оташи оҳиста 15-20 дақиқа чўш дода, полонида ва ба навъи гарм мавзеи варамҳои хүнй, доғҳои кабуд ва фалаҷҳо табобат карда мешавад.

ПАНИРАКИ ҶАНГАЛӢ — МАЛЬВА ЛЕСНАЯ — MALVA SILVESTRIS L.

Бо номи гули сурхи ҷангалий машхур аст. Панираки ҷангалий гиёҳи яқсола, ё бисёрсола буда, баландиаш то 1м

мерасад. Соқаи он зибри рах-рахи рост мебошад. Баргҳояш паси ҳам, думчадор, панҷгӯша, доирашакл аст. Гулҳояш калон-калони сурхранг буда дар зери бағали баргҳо ба шакли гулдастаҳо диде мешавад. Меваи он ба навъи тухмӣ зиёди чудо-чудо мебошад. Аз моҳи июл то сентябр гул мекунад.

Дар бисёр аз кишварҳои Аврупой, Осиёи Миёна, Қафқоз ва кишварҳои дигар мерӯяд. Дар заминҳои лалмӣ, вайронроҳо, канори роҳҳо, полезҳо ва буттазорҳо мерӯяд. Дар Осиёи Миёна чун алафи ҳарза дар байни пунбазор, боғҳо, соҳилҳои наҳрҳо ва ҷӯйҳо мерӯяд. (С.С.Саҳобиддинов, 1948).

Баргҳо ва гулҳои он чун маводи дорӯй истифода мешавад. Гулҳояш замони фунчашавӣ, ҳангоме ки ранги сурҳ ба худ мегиранд, ҷамъоварӣ карда мешаванд. Баргҳояш, низ дар оғози гулкушӣ ҷамъоварӣ мешавад. Маводи ҷамъовардашуда дар соя дар ҳавои озод ва ё дар манзили таҳвия намуда, ҳушк карда мешавад. Замони истифода 2 сол.

Дар рӯи замин 400 навъ ва дар Тоҷикистон 8 навъи он мерӯяд.

Номи тоҷикӣ он «тугмачагул» аз ду вожа-тугмачатугма, суффикси «ча» ва «гул», яне гулҳои ба тугмаи хурд монанд, иборат аст. Ҷунин ном гирифтани гиёҳ, албатта ба меваи он, ки ба тугма монанд аст, марбут аст. Номи дуввуми он, низ аз вожаи тоҷикӣ «панир» ва суффикси «ак», реза бармеояд, ки маънояш панир аст.

Таркиби қимиёвӣ. Гулҳо ва баргҳои панирак луоб, осиди аскорбин, каротин, маводи даббоғӣ, гликозиди антосианӣ-панирак дорад. Маводи охирӣ аснои ҳидролиз ба қанд ва клуриди панирак, маҳлулҳои турш, ки ранги сурҳи қаҳвай ва маҳлулҳои қалёй, ки ранги бунафш ва обӣ доранд, чудо мешавад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Ҷавона ва баргҳои он дар солодҳо, винегретҳо, супҳо, соусҳо ва адвияи гуногун истифода мешавад. Орди баргҳои ҳушккардаи он ба супҳо, солодҳо, соусҳо, ҳамроҳ карда мешавад. Аз гулҳои он ранги физой барои ранг

кардани нүшокиҳои беалкул, ҳамчунин барои ранг кардани пашм ба рангҳои обӣ, хокистарӣ, бунафш, ҳосил карда мешавад. Гиёҳи хуби асаловар ба шумор меравад. (Н.М.Грисюк ва диг. 1986).

Дар тибби мардумӣ барг, гул, мева, тухм ва алафи он ба сифати маводи давой истифода мешавад. Дар тибби мардумии тоҷик усораи баргҳои он барои табобати ҳастрити музмин ва энтероколити таранчишии музмин, ҳусусан исҳоли алиментарӣ зиёд истифода мешавад. Ҷӯшдодаи тухми он барои қабзият ва ҷӯшдодаи меваи он чун давои зидди сурфа ва балғамовар ошомида мешавад. Ҷӯшдодаи тухми он (1:30, 1:60) барои табобати бавосир ва тарақҳои мақъад ба навъи танқия кардан ва вон гирифтани истифода мешавад. Усораи баргҳо ва алафи он, низ ба ҳамин мақсад тавсия мешавад. Барои табобати хориши пӯст, икземо (зардзахм), боди сурх усораи барги панирак марҳамбандӣ, компресс - тарбандӣ карда шуда, вон гирифта мешавад.

Дар пизишкий мардуми рус усораи гулҳои панираки ҷангалий барои табобати сурфай хушки сангин, варами ҳалқ, гирифтани садо ба навъи ошомидан, гар-гара кардан тавсия карда мешавад. (М.Н.Носаль ва диг. 1981).

Дар тибби мардуми Булғористон чойи гулҳо ва баргҳои панираки ҷангалий барои табобати бемориҳои илтиҳобии узвҳои танаффус, таваррум ва дарди меъда, руда, ҷигар, метеоризм ва исҳол, ҳамчунин таварруми масона ва дастгоҳи он, инчунин барои табобати конюктивит истифода мешавад. (Д.Йорданов ва диг. 1968).

Дар тибби қадими Шарқ гул, барг, алаф, мева ва решай он чун маводи доруӣ истифода шудааст. Мизочи он дар дараҷаи аввал сард ва мартуб дониста шудааст. Шира, равған ва шароби аъзои ин гиёҳ чун давои ракиққунанда, нармкунанда, зиддитаваррумӣ, балғамовар, илтиёмбахш, пешборон ва танзимкунандай амали дастгоҳи ҳозима истифода мегардад. (Абумансур а.Х, Ибни Сино, а. XI ва диг.).

Усораи гулҳо ва ё алафи он барои табобати диққи нафас (чун нармкунандай сина) бронхити музмин, сурфаи шадид, ҳастрити музмин, захми рӯдаи калон, қабзияти чигар (бастагии сафро) пешоби хунолуд, захмҳо (чароҳатҳо, ҳарошҳои пӯст, носурҳо) ва ё абса (варами чиркин)-и гурда ва масона тавсия шудааст. Барои табобати захми рӯдаи калон ва захми гурда чӯшдодаи меваи онро бехад муғид донистаанд.

Усораи баргҳо ва гулҳои панирак чун давои муқаввии тараҷҷуҳи шири модарони тифли ширхӯрдор ва рафъкундандаи хушкӣ ва дуруштии сина истифода шудааст.

Шираи баргҳо, гулҳо ва алафи он, ё маҳлути орди он бо равғани наботӣ барои ончин, фарингит, ринит, герпис, боди сурхи захмҳои чиркдор, карбункул, сӯҳтагӣ, бавосир, ҳамчунин мавзеъи газидаи ҳашароти заҳрдор (занбӯр, каждум, рутейл) ва ҳайвонот давост. Усораи баргҳо ва гулҳои панирак барои табобати бавосир ва тарақҳои мақъад ба навъи вон ва ё рӯзе 2-3 дафъа танқия кардан истифода мегардид.

Дар тибби муосири баъзе кишварҳо, инчунин ҳумупотӣ усораи гулҳо ва баргҳои панирак чун давои зидди таваррумӣ, балгамовар, фарогир ва нармкунанда истифода мешавад. Аз рӯи баъзе маълумот таркибҳои панирак давои мусаккин буда, балғамро рақиқ меқунад, (Д.Йорданов ва диг., 1968) ва амали дастгоҳи меъдаю рударо танзим менамояд. Усораи гулҳо ва баргҳои он барои табобати бемориҳои таваррумӣ, узвҳои танаффус хусусан, барои сурфаи шадид, гирифтагии садо, таварруми ҳалқум ва ғадуд истеъмол мешавад. Барои табобати бавосир ба навъи танқия ва дοғқунӣ ва барои табобати сӯҳтагӣ ва захмҳо ба навъи марҳамбандӣ истифода мешавад.

Гулҳо ва баргҳои панирак ба таркиби адвияи мусҳил ва косметикӣ доҳил мешавад (барои тақвияти мӯйҳо) ба навъи дοғқунӣ, компресс ва вон усораи алафи навъҳои гуногуни панирак, чун давои мусҳил ва зиддитаваррумӣ истифода мешавад.

Истифодаи васеъи панирак дар тибби қадими Шарқ ва истифодаи тамоман маҳудуи он дар тибби муосир гувоҳӣ он аст, ки ҳанӯз хосиятҳои давоии ин гиёҳи дар ҳама ҷо дастрас пурра омӯхта нашудааст.

Тарзи истифода. 1 қошуки ошхӯрӣ гул ва баргҳои хурдкардашудаи паниракро чун чой дар 1 истакон оби гарм ба муддати 40-50 дақиқа дам карда, полонида ва ба микдори 1 қошуки ошхӯрӣ, рӯзе 3 бор баъд аз ҳӯрок, барои табобати зотуршуши бронхит, бронхит, қасабатуриё ошомида мешавад. Барои табобати анчин ва фарангит, ҳалқ бо усораи гарми он гар-гара карда шавад. Барои табобати бавосир ва тарақҳои мақъад ба навъи танқия истифода мешавад. 100,0 г алафи хурдкардаи онро дар 1 л оби гарм 20 дақиқа дар оташи оҳиста ҷӯшонида ба мал-мал полонида дар вони пуроби гарм рехта ба муддати 15-20 дақиқа барои табобати бронхити музмин, дарди мағосил ва дарди устухон вон қабул карда, шавад. Барои табобати бавосир вони нишаста бо истифодаи тоси 8-10 л истифода карда мешавад.

Тадобири эҳтиётӣ.

Таркибҳои доруии панирак, барои занҳои ҳомила музир аст.

РУНОС — МАРЕНА КРАСИЛЬНАЯ — RUBIA TINCTORUM L.

Гиёҳи бисёрсолаи алафӣ аз тоифаи рӯяниҳо Rubiaceae мебошад. Якчанд соқа дорад. Соқаҳояш ба рӯи замин паҳншуда ва ё ба ҳам часпида, хорҳояш ба ақиб даврҳӯрда, печида шакли буттаро гирифта, баъзан то 2 м дароз мешаванд. Решаи асосиаш ниҳоят маҳкам буда дар умқ ба дигар решоҳо тақсим шуда дар қисми болӣ ба решаи аслии чандсараи дарахтмонанд табдил меёбад. Баргҳояш яклухтканора наштаршакли байзӣ ва дар ғадаҳои соқаҳо то 4-6 донагӣ мешаванд. Гулҳояш хурд ба ранги сабзу зард дар якчанд гултоҷҳои кулокшакл дар охири шоҳаҳо. Мевай он обдор, устухонӣ

аввал сурхранг, баъдан ба ранги сиёҳ. Моҳҳои июн-сентябр гул мекунад. Меваи он моҳҳои сентябр-ноябр мепазад.

Бо роҳи базркунӣ дар умқи 2-3 см ҳамчунин тавассути шинонданни буттаҳои решадор паҳн мешавад. Меъёри кишт 15-20 кг/га. Бари ҷӯяҳо 60-70 см. Дар боғчаҳо, назди ҳавлиҳо ва бӯстонҳо беҳтар аст, ки буттаҳои решадори 6-8 см он баҳори барвақт дар умқи 8-10 см шинонда шавад. Ҳосилнокии он то 3 сантнер аз 1 гектор мерасад. (А.И.Задорожный ва диг., 1988). Баъд аз ду соли шинондан ҳосил меорад.

Наздик ба 60 навъи ваҳшии руносҳо дар атрофи Мадитарона, Шарқи Наздик ва Шарқи Миёна, Ҳимолойи ғарбӣ, Африқои Шарқӣ ва Ҷанубӣ, минтақаҳои тропикии Амрико ва Мексико паҳн шудааст. Дар минтақаҳои кӯҳӣ ва назди кӯҳии Тоҷикистон ба ғайр аз руноси рангдех, боз руноси тибетӣ, Камаровӣ, баргдароз, Шугнонӣ, чатролӣ ва нармгул мерӯяд. (Набототи Тоҷикистон, IX, 1988).

Руноси рангдех дар боғҳо, соҳилҳои наҳрҳо ва ҷӯйҳо, обравҳо, канори ҳисорҳо, регзорҳо, доманакӯҳҳо дар иртифои 600-1600 м аз сатҳи баҳр мерӯяд.

Таркиби кимиёвӣ. Дар решоҳои рунос 5-6% маводи рангдех мавҷуд аст, ки асосан осиди литили оксиантрахи-новӣ ва антрогликозидҳо мебошад. Ализарин ё осиди руберитин (0,1%) люсидин, примверозид, нардаминақантол, иберитсин, галиозин, рубиадин, пурпурин, эритророзин таркибҳои антроглюкозидҳо мебошад. Бар илова дар решоҳои рунос осидҳои органикӣ (лимуй, себӣ ва шаробӣ), қанд, пектин, ҳучайра ва сафеда дида мешавад. Гулҳои он рутин ва гиперозид (Н.Стоянов, 1973), ҳамчунин 0,069% витамини С – дорад. Баргҳои он рутин (Н.Стоянов, 1973) ва 3,23% турин аскарбин (А.Ф.Гаммерман, 1970) ва осори алкалоидҳо дорад. Дар ҷавонаҳои он то 7% глюкозиди асперузид (А.Д.Турова диг., 1983) дида мешавад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Решоҳои рунос рангдехи қадимтарин дониста мешавад. То пайдо шудани рангдиҳандаҳои анилинӣ (нимай дуввуми қарни IX) ва дигар рангдиҳандагони сунъӣ рунос барои ранг кардани пашм, матоъҳои

пунбай, қоғазҳо васеъ истифода мешуд. Устоҳои қадимӣ марбут ба тарзи рангдиҳӣ ва таркибҳои ранг, ашёи гуногун, аз он чумла қоғазҳоро ба ранги сурх ва аргувонӣ ранг мекарданд. Дар ҳоли ҳозир решаҳои рунос, барои ҳосил кардани рангҳои қавӣ, ки дар истехсоли қолинҳо ба кор меравад, истифода мешавад.

Ба қавли Абурайҳони Берунӣ (қарнҳои X-XI) дар гузашта рунос аз Осиёи Миёна ба Ҳиндустон бурда мешуд. Шираи меваи расидai онро барои ранг кардани шароб, ҳамчунин ба сифати сиёҳӣ истифода мебурданд. Ба гуфтаи ин олим решай руноси қубодиёнӣ (ноҳияи Қубодиёни Тоҷикистон кунунӣ) пурарзиш ба ҳисоб мерафт, ки назди ҳиндуҳо қимати зиёд дошт.

Решаҳои рунос ба сифати маводи доруӣ истифода мешавад, ки баҳори барвакӯт, моҳи март ва нимаи апрел ва ё дар охири рушдёбӣ – аз аввали август то оғози сардӣ ҷамъ оварда мешавад. Дар боғҳо ва токзорҳо ҳар сол аз моҳи феврал то апрел дар аснои нарм кардани ҷӯяҳо ва дар моҳи окторбир ҷамъоварӣ мешавад. Решаҳои ҷаъмшударо аз соқаҳо ҷудо карда дар оби сарди ҷорӣ мешуянд, баъдан онҳоро бо қабатҳои нозуқ дар айвонҳо, болои бомҳо ва ё дар хушкунакҳо дар ҳарорати $45\text{--}50^{\circ}\text{C}$ хушк мекунанд. Решаҳои хушкшударо дар борҷомаҳо ба миқдори 30 кг рехта, дар анборҳои барҳаво, болои рафҳо нигоҳ медоранд. Мӯҳлати нигоҳдорӣ 2 сол.

Дар тибби мардумӣ ҷӯшдодаи решаҳои рунос аз қадим, барои табобати бемории санги сафро ва санги гурда истифода мешуд. Бар илова дар тибби мардуми тоҷик ҷӯшдодаи решай онро барои беҳ шудани иштиҳо, дур соҳтани қабзият ва ҳамроҳ бо асал (1-2 қошуқи ошхӯрӣ дар 200 г оби ҷӯшдода), барои табобати зардӣ, хориши пӯсти беморони мубталои дарди музмини ҷигар истифода менамоянд. Пизишкон ин доруро барои табобати никрис, фалаҷи ҷузъӣ истифода мебаранд. Ҷӯшдодаи решай он ҳамроҳ бо сирко (такрибан 4-8%), барои табобати заҳмҳои чирқдор ва барас истифода мешавад.

Бо эҳтимоли қавӣ гуфтан мумкин аст, ки барои табобати витилиго (барас) зери таъсири маҳлули сиркоии рунос, танҳо дигаргуншавии сатҳӣ ва муваққатии доғҳои сафеди пӯст ба вуқӯъ меояду бас.

Дар тибби мардуми Булгористон рунос ба чуз аз табобати бемориҳои сангӣ гурда, барои табобати рахит, таварруми сипурз ва ҳайзи новақт истифода мешавад (Д.Йорданов ва диг. 1968).

Дар тибби Шарқи қадим. Дар бораи хусусияти давоии рунос олимоне, чун Гипократ, Диоскорид, Чолинус, Муҳаммад, Абумансури Муваффақ, Ибни Сино ва дигарон асарҳо навиштаанд. Таҳлили асарҳои онҳо нишон медиҳад, ки реша, алаф ва тухми рунос, чун давои мӯътадили поккунанда истифодаи васеъ дошт. Ба қавли Ибни Сино рунос, агар ошомида шавад, ба дараҷае пешобро меронад, ки баъзан бемор хун мемезад. Агар рунос ба маҳбал дохил карда шавад, ҳайз оварда, ҷаниро хориҷ менамояд. Агар рунос омехта бо асал шириన карда ҳӯрда шавад, барои табобати асаби сурин ва фалаҷ даво аст.

Ба микдори 1 дирҳам (2,96г) рунос ҳамроҳ бо 2 дирҳам (5,92 г) ривоси чинойӣ, барои табобати зарбҳӯрдагӣ ошомида шавад, муфид аст. Ҳамчунин вай ҷигар ва сипурзро пок карда, қабзияти онҳоро мекушояд. Ҳамроҳ бо сирко ба ҷои мӯйрехтагӣ, барас (пес) ва дигар доғҳо гузашта мешавад. Ба гуфти олим вай ҳаргуна доғҳоро пок мекунад.

Ривос омехта бо заъфарон, сунбул, тухми бодиёни ваҳилӣ, заъфарии қӯҳӣ дарднок, анисан, тухми ривоси чинойӣ, дорчини сарандебӣ ва дигар гиёҳҳо ба таркиби беш аз 10 доруи қадимӣ дохил мешавад, ки барои табобати бемориҳои музмини ҷигар, истиқсо, қабзияти ҷигар ва сипурз ошомида мешавад. Ҳамчунин ба таркиби доруҳои мураккаб, ки барои таҳлили сангӣ гурда давост, дохил мешавад.

Дар тибби муосир. Ҷӯшдодаи решай рунос, усораи хушки он, ҳамчунин доруи мураккаби системал, чун давоӣ пешоброн, зиддитаваррумӣ ва ихтилоҷӣ истифода мешавад.

Таркибҳои рунос, барои батадриҷ нарм кардан ва таҳриб кардани сангҳои фосфатӣ ва оксалатии гурда ва масона мусоидат мекунад. Механизми таъсири давоии рунос аз он иборат аст, ки маводи рангкунандай таркиби он қабл аз ҳама туршии руберитринӣ дар таҷаммуъ бо туршии шаробӣ, лимӯй ва себӣ ба таҳлил ва хориҷ кардани намаки фосфор, калсium ва менизиом тавассути роҳи пешоб мусоидат мекунад. Эҳтимол меравад, ки осидҳои муштақ ва осид-метилантрахинонҳои (ализарӣ, глназин, пурпурин), таркиби рунос бо фосфати калсiumи дар таркиби сангҳои гурда буда, робитаи химиявӣ пайдо карда ба таҳлилу таҳриби онҳо ва ҳал шудани онҳо мусоидат мекунад. Дар айни замон таркибҳои рунос кашиши азлоти дастгоҳи пешбронро зиёд намуда, ҷараёни таваррумро кам мекунад. Ҳамаи ин дар маҷмуъ барои хориҷ кардани регҳо ва сангчаҳо аз масона ва мезной мусоидат менамояд.

Механизми фаъолияти давоии рунос, барои баровардани санги гурда то ҳанӯз бо тадқиқоти маҳсус фаро гирифта нашудааст. Вале мавҷудияти миқдори зиёди намаки калсium, фосфор ва менизиомро дар таркиби сангҳои сафро ба назар гирифта бидуни шубҳа метавон гуфт, ки маводи рангии таркиби рунос тавассути ҳалтаи сафро ва системаи сафророн ҳаракат намуда, бо намакҳои туршӣ-фосфории таркиби сангҳои сафро ва ҳамчунин холестерин ба рокисун даромада ба таҳлил ва хориҷшудани онҳо ба рӯда мусоидат мекунад.

Аз рӯи маълумоти тибби мардумӣ ва тибби қадими анъанавии Шарқ ҷӯшдодаи решави рунос зардӣ ва хориши пӯстро, ки дар аснои он сар мезанад, кам мекунад, Механизми зоҳир шудани ин таъсири пуарзиши шифоии рунос ба ақидаи мо ба он марбут аст, ки ин мавод ба эҳтимоли қавӣ табодули холестерин, билирубин ва туршиҳои сафроиро, ки дар аснои бемории зардӣ (гепатити шадид ва музмин) ихтилол ёфтаанд, муътадил гардонида, ҷорӣ шудани сафроро ба роҳҳои сафро беҳ намуда ҷараёни таваррумро кам карда ва бо ин ҷараёнҳои ихтилолёфтai табодули ва

гемодинамикии дар аснои бемории чигар ба вучуд омадаро танзим менамояд.

Аз рӯи маълумоти гиёҳпизишкони ветномӣ чӯшдодаи руноси дилбаргӣ (R.Cardifoliz L) дорои таъсири фаъоли хунқатъунӣ ва бактриостатистӣ (1:1000) нисбат ба стафилококҳои заррин мебошад. Дар амалияи клиникӣ ҳамин навъи рунос чун давой пешброн, хунқатъкунанда (ҳангоми ҳайзи фаровон ва бемор), дар аснои эндометрит, ҳамчунин зарбхурдагӣ, зардӣ истифода мешавад. Ва решоҳои хурдкардашудаи он ба микдори 10-15 г дар 1 шабонарӯз ба навъи чӯшдода, чун давои балғамрон тавсия мешавад (Чхвэ Тхэсон, 1987).

Тарзи истифода: 1. чӯшдодаи решоҳои руноси рангӣ. 1-қошуки чойнушӣ решоӣ хурдкардаи руносро дар 1 истакон об рехта 3 дақиқа чӯш дода, полонида ба микдори 1 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 дафъа баъд аз хӯрок барои табобати санги гурда бояд ошомид. Давраи табобат баъд аз 3-5 ҳафта тақрор карда шавад.

Усораи руноси рангӣ дар шакли ҳабҳои 0,25 г тавлид карда мешавад. Ба микдори 1-2 ҳаб рӯзе 3 дафъа дар 1/2 истакан об ҳал карда ошомида шавад. Давраи табобат 20-30 рӯз.

Систенал дар шишаҳои кучак ба микдори 10 мл дар Чехия тавлид карда мешавад. Таркиби комплексӣ буда, аз усораи решоӣ рунос-0,0932 г, салисилати менизиюм 0,14 г, равғани атр 5,75 г, алкули этилий 0,8 г ва равғани зайдун то 10 г иборат аст. Ба микдори 3-4 қатра дар қанд чаконда 30 дақиқа пеш аз хӯрок дар муддати 20-30 рӯз, барои табобати санги гурда хӯрда мешавад. Барои беморони мубталои қулинҷ 10 қатра, рӯзе 3 дафъа, барои рафъи қулинҷ 20 қатра ба 1 дафъа тавсия карда мешавад. Систенал таъсири ихтилоҷомез, пешбронӣ дошта, ба хориҷ намудани конкретментҳои хурд мусоидат мекунад. (М.Д.Машковский, 1984).

Тадобири эҳтиётӣ.

Чӯшдодаи пешаи рунос, усораи хушӯк, системол ва дигар доруҳои дар таркибашон шираи рунос дошта дар

мавзеи дард, таъсири барангезиш дорад. Бинобарин беморони мубталои захми меъда ё ҳастрити гиперастит аз ин дорухо эҳтиёт намоянд ва дар сурати зарурати саҳт онҳоро танҳо баъд аз хўрок ё ҳамроҳ бо алмагел истеъмол намоянд. Беморони мубталои гломерулонефрити шадид ва музмин бояд аз хўрдани доруҳои рунос худдорӣ намоянд, чунки ин дорухо ҳангоми аз гурда гузаштсан, метавонанд таъсири барангезиш ва дафъатан бад шудани ҳолати bemoronro ба вуҷуд биоранд. Ҳатоҳои ҷоҳилонаи пизишкони мардумӣ дар он аст, ки онҳо ба сабаби маҳдудияти илмии худ хўрдани руносро бидуни ба назар гирифтани хосиятҳои манғии он тавсия менамоянд. Бинобарин дар ҳолатҳое, ки bemoroni мубталои санги сафро ва санги гурда ба bemorии захми меъда гирифторанд, хўрдани рунос дарди саҳт ва хиддатро ба бор меорад. Дар сурати тавъям будани bemorии санги гурда ё санги сафро бо нефрити музмин хўрдани рунос оқибатҳои вазнинтарро ба бор меорад. Доруҳои таҳлил-кунанда ва хориҷкунандаи санги сафро ва санги гурда дар сурате тавсия карда мешаванд, ки агар конкретментҳо то 0,5 см абъод дошта бошанд. Дар сурати мавҷудияти сангҳои калон ва зиёд bemoronro ба таври оперативӣ табобат мекунанд. Пизишкони мардумӣ одатан bemoronro бидуни дар назар гирифтани абъод ва микдори сангҳо табобат менамоянд. Бинобарин ҳолатҳое дида мешаванд, ки дар ҷараёни табобат бо рунос сангҳои калон аз сафророн ва ё гурда ба сӯи мезной ҳаракат намуда, пеши роҳи сафроро мегирад, ки дар натиҷа аворизи хатарнок, барои ҳаёти bemor – лаҳташавии сафро ва роҳи гузар наёфтани он ба амал меояд, ки натиҷаи он масмум шудани организм аст. Ҳаёти чунин bemoronro танҳо амалиёти ҷарроҳии муосир начот дода метавонад.

ГУЛИ ҚОСИДӢ — ОДУВАНЧИК ЛЕКАРСТВЕННЫЙ — TARAXACUM OFFICINALE WIGG.

Гиёхи яксолай алафай, дорой шираи ширмонанд аз тоифаи мураккабгулҳо - Compositae. Баландиаш 2-5 см мебошад. Тирреша дорад. Номи лотинии он аз вожаи юононии – tatassein гирифта шуда, маънояш «таскинбахш» - мебошад. Номи русии он «одуванчик» марбут ба он аст, ки шамол тухми онро ба осонӣ мебарад. Гули қосидӣ гиёхи аз ҳама паҳншуда, содда ва пурдошт мебошад. Дар ҳама ҷо – дар водихо, кӯҳҳо, дар боғҳо, ҷангалиҳо, буттазорҳо, атрофи ҳонаҳо, канори роҳҳо дига мешавад. Ҳам дар соя ва ҳам дар офтоббрӯя хуб сабзиш мекунад. Баргҳояш бисёр, дар решай асли ҷамъшуда, баражна, дарозрӯяи наштаршакл, канораҳояш дандонадор мебошад. Думчай гули он аз баргҳояш дарозтар буда, дарунҳолӣ, як гултоҷ дорад. Тамоми гулҳо дар гулхона, забончадор, кокулҷадори рангаш зарди заррин аст. Гулхона пӯши дуқабатай сабзранг дорад. Шаб ҳангоми сардӣ, пеш аз борон гулҳои худро мепӯшонад. Бо ин ҷангиги гули худро аз сардӣ ва рутубат ҳифз мекунад. Тухми он дарозшакл буда, кокули пурпашм дошта, думчай дароз дорад, ки ба парашут монанд буда, баъд аз пухтани тухмҳо қушода мешавад. Ҳар гули он то 200 дона тухми парашутдор дорад. Тамоми аъзои он шираи ширмонанд дорад. Моҳҳои апрел-май баъзан то охири тирамоҳ гул мекунад.

Дар Тоҷикистон, Афғонистон, Эрон ҳанӯз баҳори барвақт баргҳои тозаи он (то гулкушӣ) ба сифати сабзичо-ти баҳорӣ истифода мешавад.

Дар Фаронса, Австрия, Олмон, Ҳоланд, Ҷопон, Ҳинд ва Амрико гули қосидӣ, чун гиёҳи полизӣ кишт карда мешавад. Дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон аз баргҳои наврустай ӯ барои ҳӯрокиҳои гуштӣ ва моҳӣ саладҳо ва адвия омода мекунанд. Ҳамчунин суп, оши туршак ва аз решай бирён-кардаи он бадали қаҳва омода мекунанд.

Таркиби қимиёвӣ: Решаҳои гули қосидӣ талҳӣ – траксадин 10-15%, инулин 20-30%, қанд-15%, стеринҳо (ботеситостерин, сигмастерин), каротиноидҳо, равғани ҷарбу, каучук 22-3%, туршиҳои органикӣ, оҳан, калсиюм, манганез, фосфор дорад. Баргҳо ва гултоҷи он талҳӣ, витамин С

то 50 мг%, витамин Б₁₂, холин, асргин, лактусерол, сапонин-хо дорад. Дар гарди гули он бурюм, магнезиум, стронси, мис, никел, молибден, кобалт дида мешавад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Аз баргҳои наврустай гули қосидӣ саладҳо ва адвияҳо барои ҳӯрокҳои гӯштӣ ва моҳӣ омода карда, суп ва ош мепазанд. Гулғунчаҳои онро туршӣ андоҳта, барои ҷавҳари намак, винегрет ва дигар ҳӯрокҳо аз решаш бирёнкардашудаи он қаҳвабадал омода мекунанд. Барои дур кардани талхии он баргҳоро қаблан 20-30 дақиқа дар оби сарди шӯр нигоҳ медоранд. (А. Кощеев, 1980).

Дар тибби мардумӣ гули қосидӣ аз замонҳои қадим барои табобати табларза, барои иштиҳо ва беҳ соҳтани ҳозима, қабзият, метеоризм, зардӣ, гепатит, холесистит, ревмотизм, диабети қанд, бемории гипертонӣ, бемориҳои таваррумии системаи пешоб ва сангигурда, сил истифода мегардид. Шираи он, шӯлаи решаш ва ё баргҳои он ба навъи тарбандӣ, барои табобати экзем, заҳм, фурункул, панаритсин, сӯхтагӣ ва барои дур кардани загилҳо истифода бурда мешуд. Панаритсий, карбункул ва загили навоғозёфттаро ба таври зайл табобат мекунанд:

Баргҳои тозаи гулқосидро каме дар ҳован, ё болои таҳтача қӯбida ба шакли кулула карда, онро дар якчанд қабати баргҳои калони гулқосид ва гиёҳи дигар печонида ба муддати 4-8 дақиқа дар оташи оҳиста мегузоранд, баъдан марҳами гарми буғдорро дар мавзеъи осебдида барои 4-6 соат наворбандӣ мекунанд.

Гулқосид барои беморони заъиф ва камхун муфид аст. Гулқосиди ҷавон доруи асосии табобати баҳорӣ мебошад, чунки таъсири зиёди поксозӣ дорад. Мурраббои гулҳои гулқосид аз рӯи шакли зоҳирӣ, бӯй ва тамъ асалро ба ёд меорад. Субҳ соатҳои 6-7, ҳанӯз вақте ки гулточи он бо шираи пурарзиши ҳушбӯ пур аст, гулҳои он ҷамъ карда мешавад. Баъдан бо таносуби 1:10 (100г гул дар 900 мл об ҳамроҳ карда мешавад). 2-3 ҳиссачаи лимуи аз пӯст тозакардашударо ҳамроҳ карда дар оташи оҳиста 40-50

дақиқа өткіншілдік дода, баъдан тавассути мал-мал полонида ба он 1 кг қанд ҳамроҳ карда 60-80 дақиқа мечүшонанд.

Дар тибби қадим баргхой навруста, реша, шира ва тухми гулқосид ба сифати маводи дорой истифода мегарди. Ба қавли Ибни Сино гулқосид таъсири балғамронй ва бандкушой дорад. Шираи он барои истилло даво буда, қабзияти чигарро мекушояд. Шираи ширмонанди он лаки чашмро дур мекунад. Ин гиёх, чун позаҳр амал мекунад. Ба мавзеи газидаи қаждум аз ин гиёх наворбандй мекунанд. Решай он, чун моддаи часпанда амал карда бандхой заъифшударо таҳқим бахшида, аз заъиф шудани меъда ва чигар чилавгирй менамояд. Назар ба маълумоти Мұхаммад Ҳусайнни Шерозй (асри XVIII), гулқосид мизочро таҳқим бахшида, меъдаро қавй мегардонад. Хосиятхой он асосан бо хосияти коснй мувофиқ аст, vale вай зиёдтар таъсир мерасонад. Гулқосид хунпартоиро қатъ мекунад, шири модаронро зиёд месозад. Решай гулқосидро соида ба ҷои газидаи ҳашарот ва ҳайвоноти заҳрдор марҳам мекунанд. Ва шираи ширмонанди он, барои рафъ кардани обилаҳои хушк, загил, дур кардани өтши сурат, доги кунчитак ва доғҳои пўст истифода мешавад.

Дар тибби мусир решаҳои тирамоҳ чамъкардашуда ва хушккардашудаи гулқосид, чун воситаи иштиҳоовар, қабзиятбаранда ва сафрон истифода мешавад. Решаҳои онро аз қисми рӯизамиинй чудо карда, тоза карда ва дар оби чорй мешүянд. Пеш аз хушккунй, решаҳоро то қатъ шудани шираи ширмонанди онҳо пажмурда мекунанд. Онро дар манзилҳои гарми таҳвияшуда, ё дар ҳавои озод, дар хушккунакҳо, дар болои зерширвонй хушк мекунанд. Маводи омодашударо дар бонкаҳо нигоҳ медоранд. Мұхлати нигоҳдорй 7-8 сол. Шарбати гулқосид, барои омода кардани ҳаб истифода мешавад. (М.Д.Машковский, 1987).

Тарзи истифода. 1-қошук өшхўрӣ барг ва гулҳои гулқосидро дар 1 истакон оби өтшилдода, 20 дақиқа дам дода, полонида ба микдори 2-3 қошук өшхўрӣ, рӯзе 3 дафъа, 30 дақиқа пеш аз ҳўрок (чун давои сафрон) ошомида шавад. 2

– қошуки ошхүрй решаҳои хушкардаи онро дар 1 истакон об дар оташи оҳиста 30 дақиқа ҷӯш дода, сард сохта, ба миқдори 2-3 қошуки ошхүрй, рӯзе 3 дафъа 30 дақиқа пеш аз хўрок ошомида шавад.

Тадобири эҳтиётӣ.

Гулқосиди доҳил ва атрофи шаҳрҳоро набояд чамъоварӣ кард, чунки онҳо сурби аз газҳои утомобилҳо ва аз таркиби фазулоти саноеъ хориҷшударо ба худ ҷазбу чамъ меқунад.

ҶАҲФАРӢ — ПЕТРУШКА КУДРЯВАЯ — PETROSELINUM CRISPUM (MILL.) A.W. HILL.

Гиёҳи як, ду сола аз тоифаи чатрдорҳо – Umbel - liferae. Баландиаш 50-80 см. Решаш гафс, дарунхолӣ, рост, баргҳояш сабзи тира, шаффоф. Баргҳои назди решагӣ ва поёни соқа думчадароз, байзашакли сегӯша. Баргҳои болои соқа себуршидор. Гулҳояш хурд, сафед, чамъшуда дар чатр. Мевааш 2,5-3,0 мм байзашакл, хокистарии тира. Моҳҳои июн-июл гул меқунад. Ватанаши атрофи Мадитарона. Дар Аврупо, Осиё, Амрико, Австралиё, Русия ва давлатҳои ҳамчавор кишт карда мешавад. Дар ҳама ҷо чун гиёҳи сабзичотӣ ва адвия базр карда мешавад. Ҷаҳфарӣ дорои буйи маҳсуси хуб мебошад.

Таркиби кимиёвӣ. Дар таркиби он равғани атр (дар баргҳои он 00,8 дар таркиби решаш 2,6%) мавҷуд аст. Равғани атри ҷаҳфарӣ аз пинен ва аниол (кофури ҷаҳфарӣ), фенол глюкозиди анигенин иборат аст. Қисми болои гиёҳ витаминоҳои зериро ба миқдори мг%: А-1,7, Е-1,8, С-150, Б₁-00,5, Б₂-0,5, Б₆-0,18, Б₁₅-0,5, ниатсин-0,7 дар бар мегирад. Биотин – 0,40 мк%, фолиатсин – 110 мкт% мавҷуд аст. Ҷаҳфарӣ flavonoidҳо ва макроунсурҳо дошта, хусусан дар вай колсиюм оҳан, фосфор, зиёд аст. Мевай он 2,7% равғани атр ва наздик ба 20% равғани чарбу дорад. Гулҳои он flavonoidҳои кверсетин ва кимферол дорад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Ҷаъфарӣ чун гиёҳи равгани атрӣ, ғизой ва давоӣ кишт карда мешавад. Вайро чун адвияҷот дар ошпазхонаҳо, саноеи консарвбарорӣ ва сабзичотхушккунӣ дар шакли тоза ва хушккардашуда дар супҳо, салодҳо, ҳӯрокиҳои гӯштӣ ва муҳалафоти ҳӯрок истифода менамоянд.

Дар тиббӣ мардумӣ алафи тоза, реша ва тухми ҷаъфарӣ ба сифати давои иштиҳоовар ва бодрон истифода мешавад. (В.И.Завражнов ва диг., 1975). Ҷаъфарӣ барои табобати бемории сангӣ сафро ва сангӣ гурда, варамҳои дил, ихтилоли низоми ҳайз, простатит доруи маъмулӣ ба ҳисоб меравад. (С.Я.Соколов ва диг., 1985). Шираи тоза ва шӯлаи аҷзои рӯизамиинии он барои табобати ҷои зарбҳӯрдагӣ, омосҳо, заҳри ҳашарот, барои дур кардани доғҳои қунҷитак ва доғҳои пигментӣ истифода мешавад.

Дар тиббӣ қадим аспони аробаро бо ҷаъфарӣ парвариш мекарданд, то ки пурӯзвват ва пурдошт шаванд (Юнони қадим) Абумансур (қарни X) ҳӯрдани ҷаъфариро барои ҳориҷ кардани сангҳо аз гурда ва масона, барои табобати истисқо ва табларзи балғамдор муфид меҳисобад. Ба қавли Ибни Сино ҷаъфарӣ сурфа, тангии нафасро даво буда, барои ҷигар ва сипурз, муфид аст. Пешоб ва ҳайзро меронад, барои занони ҳомила музир аст. Ҷаъфарии қӯҳӣ сангҳоро хурд мекунад. Ибни Сино бо иқтибос аз гузаштагони худ менависад: «Баъзеҳо тасбит менамоянд, ки ҷаъфарӣ шаҳхватро зиёд мекунад; мегӯянд, ки ҳатто ҳӯрдани онро барои занони қӯдакони ширхордор бояд манъ кард. Ва гӯё ин ки шири онҳо дар натиҷаи зиёдшавии шаҳват вайрон мешуда бошад».

Дар тиббӣ муосир ҷаъфарӣ ба сифати маводи давоии парҳезӣ истифода мешавад. Алаф ва решаи ҷаъфарӣ ба ҳӯрокҳои бенамак ва парҳезӣ ба мақсади ғанӣ соҳтани онҳо бо витаминҳо ва беҳ намудани маззаи онҳо ҳамроҳ карда мешавад. Ҷаъфарӣ ба сабаби зиёд доштани витаминҳо ва калсиюм, барои беморони дил ва гурда хусусан муфид аст. Мо исбот намудем, ки шираи тоза, ҳамчунин ҷӯшдодаи ҷаъфарӣ тараашшуҳи шираи меъдаро зиёд намуда, таъсири

фаъоли сафроронӣ мерасонад. Исбот шудааст, ки равғани атри ҷаъфарӣ таъсири пешбронӣ дорад ва оби решава баргҳои он фаъолияти ҳаётии азлоти ҳамвори бачадонро баланд мебардорад. (С.Я.Соколов ва диг. 1985). Гиёҳпизишкони Булғористон ҷаъфариро, барои ҳастрити гиперасит, дарди рӯда, санги масона, санги сафро, ихтилини низоми ҳайз тавсия мекунанд. (Д.Йорданов ва диг, 1968).

Тарзи истифода:

1. 1-қошуқи чойхӯрӣ тухми соидашудаи ҷаъфариро дар 1 истакон оби гарм ба муддати 8 соат дар ҳарорати хона дам карда, полонида ба миқдори 0,5 истакон, рӯзе 3-4 дафъа, 20 дақиқа пеш аз ҳӯрок чун давои сафророн, бодшикан ва пешбовар бояд ошомид.

2. 2 истакони ошхӯрӣ решави хурдкардашудаи онро дар 2-истакон оби гарм рехта дар давоми 2-5 соат дам карда, соғкарда ба миқдори 2 қошуқи ошхӯрӣ, рӯзе 4 дафъа 20 дақиқа пеш аз ҳӯрок, барои табобати санги гурда бояд ҳӯрд.

Тадобири эҳтиётӣ.

Ҳӯрдани ҷаъфарӣ барои ҳомиладорон мамнӯъ аст. Ҷаъфарӣ хусусан, барои занони ҳомилаи заъиф, ки аксар сақати ҷанин мекунанд, хатарнок аст.

АФСАНТИН — ПОЛЫНЬ ГОРЬКАЯ — ARTEMISIA ABSINTHIUM L.

Гиёҳи бисёрсолаи сералаф аз тоифаи мураккабгулҳо – Compositae мебошад. Решави аслиаш кӯтоҳ бо решави дарунхолӣ ва решавҳои фаръӣ дорад. Соқааш рост. Болои сока сершоҳ. Баландиаш 1 м. Баргҳо пай ҳам, думчадор, пармонанди 2-3 буришдор, буриши ҳамаи баргҳо дарозрӯя, нӯгкунд, дарозӣ аз 3-5 то 15-20 мм. Гулҳо хурди зардранг. Дар гулхонаҳои хурди доирашакл ба қутри 1,5-4 мм ҷамъ мебошанд. Гулхонаҳои зиёд дошта дар гултоҷҳои кулолшакли анбӯҳ ҷамъ гардидааст. Гулхонаҳо пашминапӯш. Меваҳо

дарозрӯяи хурд, тухмакҳояш нугтез, дарозиашон 1 мм бидуни кокул. Моҳдои июл-август гул меқунад. Мевааш моҳдои август-сентябр мепазад.

Алафи он (нуги чавонаҳои гулдор ва баргҳои болоии соқа, дарозӣ 2 см ба сифати маводи доруӣ истифода карда мешавад. Онро дар соя, дар шерайвонҳо ва дар хушккунақҳо дар ҳарорати $40\text{--}50^{\circ}\text{C}$ хушк меқунанд. Мӯҳлати нигоҳдорӣ 2 сол.

Афсантин дар тамоми Аврупо, дар аксари манотики Амрикои Шимолӣ ва Осиё (Атлас, 1983), дар Русия, Қафқоз, Қазоқистон, Осиёи Миёна васеъ паҳн шудааст. Дар марғзорҳои хушк, канори роҳҳо, чӯйҳо, дар боғҳо, полезҳо ва дар киштзорҳои ғалла мерӯяд.

Таркиби қимиёйӣ: Алафи афсантин 0,5-2,0% равғани атр, ки дар таркиби он алкули туйил, углеводородҳо (туйон, пинен, кадинен, феландрен, селинен, бензиболен ва гайра) 10-лактонҳои сесквитерпенол) абсинтен, анабсинтин ва гайраҳо), мавҷуд аст, дорад. Бар илова алафи афсантин flavonoиди артевин (артемизитин), маводи даббоғӣ, квербражит, лигнинҳо, туршиҳои органик, каротин, туршии аскорбин ва гайраҳо дорад. Дар решай он инулин дида мешавад. (Захираҳои наботӣ 1995).

Аҳамияти иқтисодӣ. Алафи афсантин дар бисёр мамлакатҳо, чун адвия истифода мешавад. Дар совусҳо, ҳӯрокиҳои моҳӣ ва гӯштӣ илова карда мешавад. Алаф ва равғани атри афсантин дар тавлидоти ликуру водка истифода мешавад.

Дар тиббӣ мардумӣ оби он, алафи хушки хушкардашуда, шира ва шӯлаи баргҳои тозаи он аз замонҳои қадим, чун доруи иштиҳоовар ва беҳқунандай ҳозима, рафъқунандай дамиш ва сӯзиши меъда, ҳамчунин доруи зиддитавар-румӣ, зиддиуфунӣ васеъ истифода мешавад. Доруfurӯшони мардумӣ афсантиниро барои табобати ҳастрити музмин, бемории захми меъда, рудаи дувоздаҳа, захми руда, холесистити музмин, бехобӣ, ревмотизм никрис, табуларз ва ҳамчунин зидди кирми меъда тавсия меқунанд.

Тибби мардуми точик хўрдани алафи афсантиро, барои табобати диабети қанд ва бемории гипертонӣ махсусан муассир медонад.

Дар тибби қадими Шарқ. Номи юнони афсантин – «артемизия» ба номи Худои шикор Артемидӣ марбут аст, ки тибки асотир аввалинбор хосияти шифоии онро ошкор намуд. Тавре, ки Плиний хабар медиҳад, ҳангоми ҷашино дар Рим голиби мусобиқа дар аробаи ҷораспа ба сифати тӯхфа ҳуқуқи нӯшиданӣ як катра усораи афсантиро пайдо мекард. Римиёни қадим тандурустиро мукофоти олӣ меҳисобиданд (Я.Кибала, 1986).

Ба қавли Ибни Сино (карни X-XI) афсантин доруи беҳтарин аст, барои иштиҳо, меъдаро қавӣ мекунад, барои зардӣ ва дамиш муғид аст. Вай кирмҳоро мекушад, агар бо адас, ё биринҷ ҷӯш дода шавад. Шираи ҷабидашудаи он, барои меъда хуб нест. Афсантин пешоб ва ҳайзро меронад, сафроро ихроҷ карда, ба табларзай қӯҳна муғид аст, ҳусусан шираи ҷабидашудаи он. Афсантин, аз заҳри ҳашарот эмин медорад. Агар пеш аз нӯшиданӣ шароб ҷӯшдодаи афсантин ошомида шавад, ҳуморро мешиканад, ранги рӯйро тоза мекунад, доғҳои бунафши зери ҷашмҳо ва дигар ҷойҳоро рафъ месозад. Марҳам ва ғар-ғара кардан ва шустан бо ҷӯшдодаи афсантин ба таварруми қӯҳнаи ҷашм, анчин ва омосҳои таваррумӣ давост. Афсантин либосро аз кирмҳо, бид ва ҳашароти заرارрасон ҳифз менамояд. Вай сиёҳиро намегузорад, ки рангашро тағиyr диҳад. Агар сиёҳӣ бо шираи он махлут шуда бошад, мушҳо қоғазро намехоянд. Назар ба маълумоти «Қонуни тандурустии Салерен» қарни XII) дар асрҳои миёна афсантин, чун давои пешобовар, сақати ҷаниновар, зидди таваррумӣ ва позаҳр истифода мегардид. Табиби машҳури қарни XI – Фаронса Одо аз Мена афсантиро бо қарафс барои табобати зардӣ тавсия мекунад.

Дар тибби муосир таркибҳои содда ва ҷолинусии афсантин, чун талҳӣ, барои баланд кардани иштиҳо, чун мусҳил, сафророн, ихтилоҷомез, бодовар, зидди-

таваррумй, балгамрон, зиддимикробй, зидди бемори-хой занбурүгй (фунгисиди) ва зидди ҳашаротй истифода мешавад. Мацмүй лактонхой аз алафи афсантин чудошуда бо номи арсумин ва лактони тоза – абсингтин таъсири боризи зидди таваррумй дорад. Абсингтин ба муътадил гаштани рокисуни масмумияти организм мусоидат мекунад. Равгани атри афсантин таъсири кардиоангезиш дошта, системаи марказии асабро бармеангезад. (Я.Соколов ва диг.1984). Таркибхой афсантин (усора, қиём), барои иштиҳо, беҳшавии прусай ҳозима ва тақвияи қашиши руда, ошомида мешавад. Ба ин мақсад, онҳо барои табобати ҳастрити гипасидии музмин, метеоризм ва дарди музмини рӯда истеъмол мешавад. Таъсири зидди таваррумй, ихтилоҷй ва сафиронии афсантин астифодаи хешро дар табобати холангити музмин, холесистит ва бемории санги сафро ёфтааст. Таъсири табшиканӣ ва балгамронии таркибхой афсантин, барои табобати зуком малариё, варами роҳҳои болоии танаффус истифода мешавад. Таркибхой афсантин, ҳамчунин, барои табобати бемориҳои таваррумии гурда, бемориҳои санги гурда ва ҳамчун кирми меъдарон (ҳангоми энтеробиоз), тавсия карда мешавад.

Дар Фаронса афсантино «алафи тандурустӣ» - меноманд, ва барои беҳ шудани иштиҳо, қабзият, бекувватӣ, камхунӣ, неврастений ва ҳамчун зиддиуфунӣ ва балгамовар истифода менамоянд.

Дар тибби ҳиндӣ алафи афсантин, чун давои зидди кирми меъда ва муқаввӣ истифода мешавад. (М.Д.Ковалева, 1971).

Дар тибби Олмон алафи афсантин, чун давои муассир, барои табобати бавосир, таварруми чигар, варами роҳҳои сафро, зардӣ, истиқоҳи шикам, скорбут, ханозир, табрларзай бенизом, ревматизм, никрис, қатъшавии ҳайз, ҷароҳатҳо,

зарбхұрдагиҳо, фалачи ревматизм ба хисоб меравад. (К.Кант, 1913).

Тарзи истифода:

1. 1-қошукі чойхұрй алафи вайро дар 2 истакон оби چүшонда, чун чой дам карда 20 дақиқа нигоҳ дошта, полонда ва ба миқдори 2-3 қошукі ошхұрй, рүзе 3 дафъа 20-30 дақиқа пеш аз хұрок, барои беҳ шудани иштиҳо ошомида шавад.

2. Таркиби усоравии доруии он чун талхай барои барангехтани иштиҳо ба миқдори 15-20 қатра, рүзе 3 дафъа 20-30 дақиқа пеш аз хұрок ошомида шавад.

3. Шарбати вай дар таркиби ҳабхой меъда ва алафи он ба таркиби маңмуғаҳои меъдавӣ ва сафронон дохил мешавад.

Тадобири эхтиётӣ.

Хұрданы афсантин барои занони ҳомила музир аст. Барои беморони мубталои ҳастрити гиперасидӣ, ё бемории захми меъда ошомидани таркибхой доруии афсантин аз сабаби зохир шудани фаъолияти шираронӣ дар рұзҳои аввали табобат метавонад дарди шадиди меъдаро ба амал орад. Бинобарин барои чунин беморон афсантин тавъам бо дорухои антасидӣ (алмагел, викалин ва гайра) дода шавад. Ба муддати дароз ба миқдори зиёд ошомидани афсантин метавонад галусинатсия ва ихтилоҷ ба бор орад. Ихтилоли аъсоб, ки зери таъсири саммияти афсантин ба вучуд меояд, «сағын афсантинӣ» номида мешавад. Ин аз он сабаб аст, ки ошомидани миқдори зиёди афсантин барангезиши системай маркази асабро ба бор меорад.

АФСАНТИНИ ЭСТРАГОН (ТАРХУН) — ПОЛЫНЬ ЭСТРАГОН (ТАРХУН) — ARTEMISIA DRACUNCULUS L.

Гиёхи бисёрсолаи алафӣ, дорои решай аслӣ буда, аз тоифаи мураккабгулҳо – Compositae мебошад. Соқааш алафдор, рост, дандадор. Қисми васатӣ ва болоиаш шоҳадор. Баландиаш 50-110 см. Баргҳо яклухт, наштаршакл. Гулҳояш хурд, сафедранг, ё зард, гулхонааш дойрашакл тухмаш хурд, ба ранги қаҳвагии-тира. Вазни 6000 дона тухми ў 1 г-ро ташкил медиҳад. Моҳҳои июл-август гул меқунад.

Ватани тархун Муғулистон аст. Дар Тоҷикистон – дар афбай Зиддӣ ва дар Помир мерӯяд. Ин гиёҳ дар доманаи ҷанубии теппаҳо, сояравҳо, ҷойҳои селрави сернам хуб нашъунамо меқунад. Дар Моварои Қавқоз, Ҳиндустон, Эрон, ИМА, Олмон, Чехия, Булғористон, Словакия, Мачористон кишт карда мешавад. Тархун дар як ҷо 10-15 сол месабзад. Ҷавонаҳои он баҳори барвақт сабзиш меқунанд.

Таркиби қимиёйӣ. Дар баргҳо ва ҷавонаҳои тархун витаминҳо равғани атр, ки ба он мазай гуворо, тарабовар ва тунд медиҳад, зиёд аст. Алафи он 0,1-0,4% равғани атр дорад, ки асосан аз эстрагон (метраховакол), сабинен, миртсен ва ғайра иборат аст. Файр аз ин тархун 100 мг% витамини С, 150 мг% каротин, кумаринҳо (метосқумарин ва дипетоксикумарин дорад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Баргҳои ҷавони хурдкардашудаи тархун ба солодҳо, ҳӯроқаҳои якуму дуюм ҳамроҳ карда мешавад. Баргҳои хушк ва алафи он дар бодирингшӯр ва рубигужай фарангӣ, қарамтурш, турш андохтани занбурӯғ истифода мешавад. Аз тархун нӯшобаҳои гуногуни бидуни алкулӣ омода меқунанд. Тархун адвияи дӯстдоштаи на танҳо мардуми Шарқ, балки қишварҳои Аврупо ба шумор мераవад. Барои тайёр кардани адвия баргҳо ё соқаи тархун истифода мешавад. Баргҳои он соле 2-3 бор то кушода шудани гунчаҳои он ҷамъоварӣ мешавад. Аксар нуғи шоҳаҳоро бурида ҷамъ меқунанд. (20-30 см) Барг ва алафи тархунро дар соя хушк меқунанд.

Дар тиббӣ мардумӣ чун давои ҳозима барои табобати исқарбут, варамҳо ва истисқо истифода мешавад. Дар тибби

мардумии точик шираи обии тархунро барои табобати холестити музмин, bemории санги гурда истифода меқунанд.

Дар тибби қадим. Ҳанӯз дар асри IX яке аз табиони машхур Абумансур таъсири шифоии тархуни боғӣ ва вахширо муфассал шарҳ дода буд. Ба қавли олим табиати тархун гарм ва хушк аст. Ба микдори кам ҳӯрдани шираи обии алаф ва решай тархун ҷараёни ҳазмшавии нонро беҳ намуда, меъдаро қавӣ месозад. Истеъмоли зиёди тархун, қобилияти ҳозимаи меъдаро заъиф месозад.

Усораи тархун маҳлут бо сирко дарди дандонро мебарад. Ҳамроҳ бо асал табро мефурорад. Аз хуручи табларзи 4-рӯза ҷилавгирӣ менамояд. Fap-гара кардан ҳалқ бо усораи тархун роҳи танаффусро аз рутубат пок сохта, танаффусро осон менамояд. Ба қавли Ибни Сино (қарни X), табиати тархун гарм ва хушк аст. Вай моеотро хушк карда ва каме сард сохта, ҳазмшавиро мушкил мегардонад.

Ба қавли ибни Байтор (қарни XIII) тархун танаффусро ширин карда, хоби ором меоварад. Талхии дорухоро мебарад.

Дар тибби мусор тархун чун давои иштиҳоовар ва ҳозима тавсия мешавад. Шираи алкулии решаҳои он чун давои таскинбахш ва зидди ихтилоҷӣ истифода мешавад. Ошомидани 1-2 қошуқи супхӯрӣ усораи тархун 15-20 дақиқа пеш аз ҳӯрок туршии шираи меъдаро ба эътидол меоварад (Е.Л.Скляревский 1970).

Мо бо тадқикоти худ исбот намудем, ки тархун таъсири зидди bemории қанд (Ю.Н.Нуралиев ва диг., 1994) зиддитаваррумӣ, зиддиоксидантӣ, ҳимояи гепатӣ, гиполипидемӣ, гипоурикемӣ дорад. Тараашшухи сафро ва шираи меъдароо ангезиш медиҳад. Элиминатсияи нитратҳоро пурзӯр намуда, концентратсияи пешоб, туршии пешоб ва азоти боқимондаро дар таркиби серами хун кам менамояд. Таъсири ҳифозати термитӣ зохир менамояд. (Х.М.Сафаров ва диг., 1991),

ФЕРФИХ – ҚУРОРА — ПОРТУЛАК ОГОРОДНЫЙ — PORTULACA OLEACEA L.

Гиёхи яксолай алафии ҳарза буда, аз тоифай ферфихдо мебошад. Соқай гүштдори дар замин паҳншудай сершохай баландиаш 10-30 см дорад. Реша дугмонанди сершоха. Пўсти он зангхўрдаи қаҳвай. Баргҳо дорои сераг, сабзи сергўшт, байзашакл мебошад. Гулҳояш сафед, зард, баъзан қаҳвавии тира 2-3 донагӣ дар шоҳаҳо дида мешавад. Меваи он байзашакл, бунафши сиёҳранг аст. Моҳҳои июл-сентябр мева меорад. Ба шакли ваҳшӣ дар поёноби регзор, дар соҳили наҳрҳо, боғҳо, киштзорҳо ва дар канори майдонҳо мерӯяд. Аз тухмаш афзоиш мёбад. Дар баъзе мамлакатҳо, чун гиёхи сабзичотӣ ва адвияҷот кишт карда мешавад. Яке аз номҳои форсии он «парпаҳн»- мебошад. (Абурайҳони Берунӣ қарни XI).

Қисми рӯизамиинии он чун мавод истифода мешавад. Моҳҳои июл-сентябр ҷамъоварӣ мешавад. Онро дар соя ҳушк мекунанд.

Таркиби кимиёвӣ. Қисми рӯизамиинии он алкалоидҳо: доксиленалаланин, допамин, норадреналин, биофлавоноиди ликвиритин, витаминҳо: бетокаротин, токоферал, С, К, Б₁, Б₂, Р_р, туршиҳои феналкарбонӣ (фелурӣ, синалий) ва туршиҳои органикӣ (малонӣ, қаҳрабой, лимуӣ), стероидҳо (ситостерин, кампестерин, стисмагстерин), углеводҳо (глюкоза, галактоза, фруктоза, сахароза, малтоза, рафиноза), намакҳои минералӣ (калсиюм, магназиум, садюм) дорад. Тухми он равғани ҷарбу ва углеводҳо (краҳмал, селюлоза, лигнин) дорад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Баргҳои ҷавон ва соқай он ба навъи тоза ва ҷӯшдода истифода мешавад. Аз онҳо солодҳои гуногун, супҳо ва хӯришҳо омода мекунанд. (А.Шедо ва диг., 1988).

Дар тибби мардумӣ. Усора ва ҷӯшдодаи он барои табобати исҳоли хунин, энтероколит, таварруми масона, гунарӣ, бемориҳои ҷигар, фалаҷҷо, мӯйрезӣ, савдои фласдор ва пиодермит истифода мешавад. (В.И.Завражнов ва диг., 1975). Дар Қафқоз гиёҳи тозаи он ба газидагии занбур, табобати омосҳо ва исҳол давост (А.А.Гросенъ, 1962). Дар тибби мардумии тоҷик шираи он барои табобати загил истифода мешавад. Ҷойи алафи он барои сӯзиши меъда ва ҳамчунин бемориҳои гурда ва масона тавсия мешаванд.

Дар тибби қадими Шарқ. Пизишкони форсу тоҷик дар аспи миёна Закариёи Розӣ, Ибни Сино, Абуマンсур ва дигарон алафи ферғиҳро, чун давои илтиёмбахш, зиддитаваррумӣ, муҳофизи ҷигар, зиддиуфунӣ, ташнашикан, табшикан, таскинбахш, қатъкунандаи хунравӣ, позаҳр, дармонбахш ва афзункунандаи неруи билқувва васеъ истифода намудаанд. Алафи тоза, шира, ё ҷӯшдодаи баргҳои тоза ва ҳушки он, ҳамчунин ҷӯшдодаи тухми он, чун маводи давоӣ истифода мешавад. Ба қавли аксари муаллифон табиати фирғиҳ дар дараҷаи сеюм сард ва тар мебошад. Ҕӯшдодаи алаф ва шираи он барои табобати таварруми меъда, гепатит, исҳол дарди музмини рудаи калон, систит, заҳми масона, табуларз, хунпартой, қайи хундор ва хунравии дарунӣ, ҳамчунин чун воситаи афзункунандаи неруи билқувва (барои мардон) тавсия мегардид. Онро чун давои зидди қайкунӣ истифода менамуданд. Ҕӯшдода ва шираи алафи он ба навъи танқия, барои бавосир, ҳарошҳо ва сӯзиши мақъад, хунравии бавосирӣ ва барои заҳми стоматит ба навъи гар-гара истифода мешуд. Шӯлаи баргҳои тоза ва ҳушки он ба навъи марҳам ва наворбандии тар ба ҷои дардноки сар, мушакҳо ва банду буғумҳо истифода мегардид. Шираи баргҳои тоза ва ҷӯшдодаи баргҳои ҳушки он ба навъи марҳам ва наворбандии мавзеъи дард барои табобати загил, ҷӯши сурат, дамал, дамбал, савдо, истифода мешуд. Барои конюктивити ҷашм шираи онро ба ҷашм мечаконанд. Тухми фирғиҳ ҳамчунин барои табобати стоматит, исҳол ва бавосир истифода гардидааст.

Дар тибби мусир. Тадқиқот событ кардааст, ки ширахой обй ва алкули алафи фирфих суръати кори дилро зиёд карда, таъсири уруктангкунй ва норадреналинмонанд расонда, асари зиддитаваррумй, сафроовар ва пешброн дорад. Шира ва маҳлули алкулии он ҳангоми ба хурди беморони мубталои диабети қанд додан, таъсири кофии давой мерасонад. (Г.М.Уличева ва диг., 1985).

Мутахассисони ветнамй амали зидди микробии фирфихро тасбит намудаанд. Барои исҳол ба сифати пешброн ва барои искарбут ба миқдори 100,0 г ҳӯрдани барги тозаи онро рӯзе тавсия менамоянд. Таркибҳои содаи фирфих ба навъи компресс, барои тарақҳо, дамалҳо, сӯхтагиҳо ва заҳмҳо тавсия мешаванд. (Л.Т.Турова ва диг., 1987). Фирфих ба сабаби дар таркиби он мавҷуд будани донамин ва порадреналий барои беморони дилашон заъиф ва ҳамчунин ҳолати гипотенӣ дошта муфид аст.

Тарзи истифода

1. Усораи барги фирфих, 1-қошуки ошхӯрӣ барги хушк ва ҳурдкардашудаи онро дар 1-истакон оби чӯшдода реҳта, дар оташи оҳиста 15 дақиқа чӯшонида, полонда ба миқдори 2 қошуки ошхӯрӣ, рӯзе 3-4 дафъа пеш аз ҳӯрок, барои ҳастрити бо туршии баланд ошомида шавад. Ҳамчунин барои табобати заҳми руда, бавосир, систит тавсия мешавад. Барои беморони гиптоник ва аниҳ муфид аст.

2. Чойи зидди диабет аз алафи фирфих, 2- қошуки ошхӯрӣ алафи хушккардашудаи онро дар 300,0 мл об дам карда барои табобати навъи сабуки диабети қанд (сатҳи қанд 7-8 ммол/л), ба миқдори 2-қошуки ошхӯрӣ ва дар сурати сатҳи қанд 9-10 ммол/л будан, ба миқдори 3-4 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 дафъа баъд аз ҳӯрок ошомида шавад. Барои беморони диабет салод аз алафи тозаи он дар ҳачми 50-100 г дар як шабу рӯз муфид аст.

3. Шираи барги фирфих. 200 г барги тозаи онро дар оби сард шуста бо корд реза карда, онро гирифта ба миқдори 1 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3-бор пеш аз ҳӯрок, барои табо-

бати захми меъда ошомида шавад. Барои табобати бавосир ва тарақҳои мақъад 2-қошуқ шираи онро дар 2-қошуқи ошхӯрӣ оби гарми ҷӯшдодашуда омехта карда, рӯзе 2 бор танқия бояд кард. Мӯҳлати табобат 2-3 ҳафта.

Барои табобати загил, пунбаи дар шира таркардашуда ва ё шӯлаи онро дар пунба ба ҷои дард гузошта, канораҳои он часпонда шавад. Шира дар яҳдон нигаҳдорӣ шавад.

Тадобири эҳтиёти.

Алафи фирғуҳи ва таркибҳои содаи он барои беморони гипертоник, мубталои тиреотоксикоз, ишемӣ ва сактаи қалб ва дар сурати мавҷуд будани экстрасистолӣ музир аст.

СУДОБИ ХУШБӮ — РУТА ДУШИСТАЯ — RUTA GRAVEOLENS L.

Гиёҳ ё нимбулттаи бисёрсолаи алафӣ аз тоифаи судобҳо-Rutaceae буда, баландиаш то 20-30 см мерасад. Соқа ва баргҳои он кабуди сабзранг аст. Соқааш рост, шоҳадор. Баргҳо паси ҳам, пармонанди ду се буришдор. Гулҳо зарди сабзранг, дохили гулточи нимчаторӣ ҷо гирифтаанд. Меваи он ҷаъбаи 4-5 хонагӣ зовияшакл, тухмаш сиёҳранг. Моҳҳои июл-август гул мекунад. Бӯйи саҳт дорад. Судоб дар шакли ваҳшӣ дар Мадитарона, Аврупои Ҷанубӣ, Африқои Шимолӣ, Шарқи наздик, Қrimi Ҷанубӣ дидо мешавад. Дар Аврупо, Осиё, Амриқои Шимолӣ ва Ҷанубӣ ва дар дигар кишварҳо кишт карда мешавад. Дар Эрон, Осиёи Миёна ин гиёҳ ҳанӯз дар асри VII паҳн шуда буд.

Абурайҳони Берунӣ дар китоби маъруфи худ «Сайдана» маълумоти зеринро меорад. Барои Нуширвон (асри VII) нишои пажмурдашудаи судобро оварданд. Ӯ амр кард, ки ба ў об диҳанд, то ки сабз шавад. Нишо баъд аз 100 дафъа об додан сабз шуд ва нуму кард. Бинобарин онро садоб (сад-об), гуфтаанд. Судоб аз тухм ва навдаҳо месабзад. Судоби ҳангоми гулкунӣ ҷамъ кардашударо ҳамчун дору истифода менамоянд. Мавод дар соя ва хушкунакҳо дар

харорати на баланд аз 35°C хушк карда мешавад. Баъд аз хушкшавӣ бӯи гули Муҳаммадӣ пайдо мекунад.

Таркиби кимиёйӣ. Қисми рӯизамиинии судоб то 1,2% равгани атр дорад, ки аз 90% кетонҳо (метилнонилкетон, салитсилони метилий, понилоасетать), ҳамчунин изолименен, пинен, симола, бензалдегид, мирсен, элмол ва ғайраҳо иборат аст. Бар илова алафи судоб то 1% рутин дорад, ки ба флавонол-кверсетин ва маносахаридҳо-глюкоза, рамноза гидролиза мешавад, то 1% фуракумаринҳо (бергаптен, қсантоксин, псорален, изоимператорин, кумарин), ва беш аз 10 – алкалоидҳои гурӯҳи хинелиновӣ (скиманин, какузатемин, гравеолин), ки таъсири ихтилоҷӣ доранд, дар бар мегирад. Решаҳои он алкалоидҳо дорад, ки бештарини онҳо фитарин мебошад. (П.Петков ва диг., 1988). Дар баргҳои он 15,5 мг% витамин С мавҷуд аст. (А.Дамиров ва диг. 1983).

Аҳамияти иқтисодӣ. Баргҳои ҷавони тари ў ба сифати адвия истифода мешавад. Аксар баргҳои хушкардашудаи онро чун адвия ва ҳӯриш истифода менамоянд. Баргҳои тозаи он ба консарви бодиринг, помидор ва дигар сабзичот ҳамроҳ карда мешавад. Судоб ба саладҳои сабзичотӣ ва гӯштӣ куктейли аз шираи сабзичот тайёркардашуда, ба ғизои гӯштӣ ва моҳӣ ҳамроҳ карда мешавад. Бинобар сабаби бӯи баланди он ба ғизоҳо микдори ками судобро ҳамроҳ бояд кард.

Дар амалияи дорусозӣ аз алафи судоб, рутин, ва равгани атр ҳосил мекунанд, ки дар санои ҳӯрокворӣ ва атрасозӣ истифода мешавад (А.Шедо, 1988).

Дар тибби мардумӣ усораи қисми рӯизамиинии судоб, чун давои шираовар, бодовар ва пешбовар истифода мешавад. Пизишкони мардумӣ ин доруро барои табобати бемориҳои дил, варами меъда ва чун таскинбахш барои баъзе бемориҳои асад, (истешуш, саръ), ҳамчунин барои табобати бемории сангӣ масона ва ихтилоли айёми ҳайз тавсия мекунанд. Усораи алафи судоб ба навъи вон, барои табобати ханозир, рошиит, амрози чилдӣ ва шираи тозаи ин гиёҳ, барои захмҳои чиркдор ва конюктивит истифода

мешавад. Шұлаи баргҳои тозаи онро дар қои варамхои хүнй ва зарбхұрдагиҳо ва орди алафи хушки онро ба захмҳо ва қароҳатҳои чиркдор мепошанд.

Дар тибби қадими Шарқ. Ҳанұз дар қарни VI –то мелод, пизишкон ба хосиятҳои муфиди судоб баҳои баланд дода, чунин гуфта буданд: «Ба муқобили нотавонии аз летаржй пайдо шуда, ки фаромұшхотирий аст, бигир алафи судобро, бишүй онро дар сирко ва бигузор ўро бар қабини худ».

Судоба гиёхи нисбатан анъанавй ва зиёд истифодашаванда дар тибби форсай-точикй дониста мешавад. Дар бораи хосиятҳои давоии он пизишкони номдори академии Гундишопур (қарни III-VII), мутақаддимон ва мусыронаи Ибни Сино навишта буданд. Чун давои дорои мизочи гарму хушк барои табобати бисёр бемориҳои инсоний истифода шудааст.

Ба қавли Ибни Сино судоб ба ҳазми хұрок мусоидат намуда, иштиҳо меорад. Меъдаро қавй сохта дарди рұдаро таскин бахшида ва ба бемориҳои сипурз давост. Судобро бо равғани зайдін, барои табобати қулинч танқия мекунанд. Он барои кирми рұда муфид аст. Онро бо асал ба қароҳатҳои маъқад марҳам мекунанд. Құштодай судобай тоза бо бодиёни хушк барои дарди сина ва нағаскашии душвор муфид аст. Ба дардҳои риё ва паҳлу, барои сурфа ва дарди данда давост. Судоба, агар ошомида шавад ва ё компресси ў бо асал ба фалаң, таварруми асаби суриш дарди мағосил муфид аст. Судоба биноиро тез мекунад, хусусан шираи ў бо шираи розиён ва асал. Агар ин марҳам ба канорҳои чашм гузошта шавад, чашмро равшан месозад. Марҳами судоба бо тулокно ба дарди чашм давост.

Судоба бўи сир ва пиёзро мебарад. Омехтай ў бо сирко хунравиро аз бинй манъ мекунад. Шираи гармкардаи ў гүшро тоза, дарди гүшро ором ва садоҳои гүшро мебарад.

Судобаро бо сур, барои табобати песи (доги сафед) ва загил истифода мекунанд. Судоба ба бемории мұйрerezй давост. Бо равғани ширинкардашуда, барои мұйрerezй ва бо

сирко ва сафедобай сурб, барои табхол ва боди сурх давост.
Ў чароҳат ва захмҳои кӯҳнаро шифо мебахшад.

Мояро хушк карда гузоштани онро манъ карда шаҳват-ро маҳдуд мекунад. Вай чизҳои изофири аз бадан хориҷ сохта, пешобҷудокуниро тақвият мебахшад. Судобаро бо барги гор, барои омосҳои моя наворбандӣ карда мешавад. Ҳангоми табуларз ҳӯрдани ў муғид аст, он позаҳр аст. Касе, ки хавфи ҳӯрдани заҳр ва ё сирко дорад, тухм ва ё барги онро бо шароб ба микдори 1 дирҳам (2,9 г) биошомад.

Алафи судоба, тухм ва шираи он ба таркиби беш аз 40 доруи мураккаб ҳамроҳ карда шудааст, ки аз тарафи пизишкони қадим, барои табобати бемориҳои зиёди узвҳои даруний, системаи аъсоб, чашм, гӯш, пӯст ва гайраҳо ба кор бурда мешавад.

Дар тибби мусоид хосиятҳои давоии он ҳанӯз кам истифода мешавад. Судоба ба таркиби давоҳои расмии қариб даҳ қишвар (Австрия, Чин, Ҳиндустон, Пуланд, Олмон ва ғ.) дохил карда шудааст. Мутассифона ин доруи пурарзиш то ҳол бо таркиби маводи давоии Русия дохил нашудааст.

Дар тибби Чин судоба, чун давои зиддитаваррумӣ, зидди ихтилоҷӣ, муқаввӣ, балғамовар истифода мешавад. Судоба барои бемориҳои сар, ки ба ихтилоҷи рагҳои мағзи сар вобаста бошад, барои саръ ва табуларзи атфол, барои мағосил, никрис ва ихтилони айёми ҳайз истифода мешавад.

Дар Австрия усораи сарди баргҳои он барои ревматизм, бемориҳои дил (задани дил), невроз, никрис, заъфи биной, дарди уруқҳои хунрав, фалаҷ ва заъфи қувваи боҳ истифода мешавад.

Дар Ҳиндустон алафи судоб, чун давои зидди таварумӣ зиддиуфунӣ ва барои сақати чанин истифода мешавад. (Chopra et. All., 1956), М.Г.Ковалева (1972) усораи қисми рӯйзамиинии судобро, барои табобати тасаллуби шароин, синдроми аъсоб ва климакс муваффақона истифода намуд.

Шарбати алафи он барои табобати захми бавосирии рӯда ва усораи сарди алафи он барои ҳастрит ва захми меъда натиҷаи дилҳоҳ ба бор овард (В.Петков ва диг., 1988)

Тарзи истифода

1. Усораи сарди судоб: 1-қошуқи чойнӯшӣ алафи хушккардаи онро дар 2 истакон (400 мл) оби сард дам карда ба муддати 8-10 соат дар хона нигоҳ бояд дошт. Баъдан полонда ва ба микдори 0,5-истакон, рӯзе 4 бор баъд аз ҳӯрок, барои табобати захми руда бояд ошомид.

2. 1 қошуқи чойхӯрӣ алафи хушккардашудаи онро дар 1 –истакон оби ҷӯшдода дар оташи оҳиста 15 дақиқа ҷӯш дода, сард карда, полонида ва ба микдори 1-қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 3 бор баъд аз ҳӯрок, барои тапиши қалб ва ихтилочи уруқҳои дил, ки дар заминаи асаб ба вучуд омада бошад, бояд ошомид.

3. 2-қошуқи супхӯрӣ алафи судобро дар 1-истакон оби гарм рехта дар оташи оҳиста 15 дақиқа ҷӯш дода, сард сохта, полонда ва баъди ҳар 1-2 соат ба мавзеъи пӯст, ки доги сафед пайдо кардааст, молида шавад. Баъд аз марҳаммолӣ бемор бояд мавзеъи сафедшудаи пӯстро ба муддати 1,5-2 соат дар офтоб нигоҳ дорад.

Тадобири эҳтиётӣ.

Судоб гиёҳи заҳрдор буда, таъсири ангезиши сақати ҷанин ва фотосенсблизӣ дорад. Баъд аз истифодай судоб аз офтоб эҳтиёт бояд кард, чунки таҳти таъсири фурукумарини бергаптен ҳассосияти пӯст ба нурҳои ултрабунафш зиёд шуда, ба пайдошудани дерматит (бемории пӯст), имконият фароҳам меорад. Судоба дараҷаи фаъолияти азлоти бачадонро баланд мекунад, бинобарин таҳти таъсири он дар занони ҳомила сақати ҷанин ба амал меояд. Аз ин сабаб судобро барои занони ҳомила тавсия набояд кард. Шира, шӯлаи алафи хушк ва ҳамчунин усораи таркибии судоб таъсири ангезиш дорад ва дар сурати дуру дароз истифода намудани он пайдошавии варам, дона ва ҳатто сӯхтагии

кимиёвій метавонад ба амал ояд. Бинобарин судоб барои молидан ба мұхлати дароз (4-12 соат) набояд тавсия шавад.

КАРАФС — СЕЛЬДЕРЕЙ ПАХУЧИЙ — APIUM GRAVEOLENS L.

Гиёхи дусола бо решаҳои кулуфти дукмонанди зарду сафеди гүштиси халалу фалачдор, аз тоифай чатрдорхо-*Umbelliferae* Moriss. Аз қисми поёни реша, решаҳои мүйдори зиёд ба ҳар ҷониб паҳн мешаванд. Баргҳояш думчадароз, баргҳои назди решагӣ ва соқагӣ З буришдор, баргҳои болой пармонанданд. Гулҳояш хурд, сафед дар дохили чатр. Мева-аш дутухмақдор. Тухми карафс: дар аввали асри XVIII ба Русия оварда шуда буд. Се навъи карафс: решагӣ, думчадор ва салодӣ маълум аст. Дар бисёр кишварҳо асосан навъи салодии он парвариш карда мешавад. Моҳҳои июн-июл гул мекунад. Меваи он моҳҳои август-октябр мепазад.

Карафс ба Осиёи Миёна тавассути мамлакатҳои Араб ва Эрон оварда шуд. Дар осори Абӯалӣ ибни Сино ва Абурайҳони Берунӣ дар бораи карафс маълумот дода шудааст. Онҳо карафсро карафси румӣ (чаъфарии румӣ) меноманд. Дар бисёр китобҳои тиббӣ, ки ба забони тоҷикӣ таълиф шудаанд, карафсро чаъфарӣ номидаанд. Ин печидагӣ то имрӯз дар байнӣ мардум муравваҷ аст ва дар бозорҳо чаъфариро карафс ё карафш ном мебаранд.

Таркиби кимиёвій. Дар баргҳои карафс: равғани атр 0,1%, маводи сафеда, гликозиди апиин мавҷуд аст. Витаминҳо мг%: каротин 0,80, Е-0,050, С-38-117, Б₁-003, Б₂-0,1, Б₆-0,8 дар решаҳои карафс равғани атр, фурокумаринҳо, аспаргин, холин дида мешавад, аммо каротин ва витамини Е – нисбат ба қисми рӯизаминӣ 5 дафъа камтар аст. Меваи он 2,5-3% равғани атр дорад. Равғани атри карафс 60-787% А-лимонен ва 12-13% аминен (омехтаи алқулҳо ва атрҳо) дорад. Меваи карафс 12% равғани чарбу, ҳамчунин аспаргин, манеит,

пектин, осиди палмитӣ, ҷавҳари туршак, осиди седанон, холин, намаки калюм, калсиюм фосфор, менезиум, садим миқдори ками витаминҳои Б₁, С, Б₂, Рр ва Бс дорад.

Навъҳои қарафси саладӣ, баргӣ ва думчадори қарафс аз навъи решагии он дида 4 дафъа зиёдтар витамин С ва 40 дафъа зиёдтар каротин дорад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Реша, барг ва думчаҳои қарафс ба сифати сабзичот ва адвия ба супҳо, мухалафоти ҳӯрок, ҳӯришҳо ҳамроҳ карда мешавад. Барг ва решай он дар шакли тоза (саладҳои гуногун) хушк ва шӯр истифода мешавад. Дар саноеъи консервбарорӣ ба сифати адвия, дар консарвҳои гӯштӣ, моҳӣ ва сабзичот истифода мешавад.

Дар тибби мардумӣ. Алаф, реша ва тухми он ба сифати маводи доруӣ истифода мешавад. Қисми рӯизамиинии он то ғулкунӣ, чун сабзичот истифода бурда мешавад. Аз вай аксаран шираи тоза омода мекунанд, ки бисёр муассир аст. Аз тухм ва решай он ҷӯшдода омода мекунанд. Шираҳои обии қарафс, чун доруи пешброн, бодшикан амал мекунад. Қарафс дамишро бурда, дардҳои уфуниро дур мекунад. Ҳӯрдани он пеш аз ҳӯрок иштиҳо меорад. Ҷойи алаф ва тухми қарафс, барои одамони мусин, ки ба қабзият гирифторанд, хусусан муфид аст.

Алафи тозаи хушкардашудаи он, хусусан тухми қарафс, таъсири боризи пешбронӣ дорад, бинобарин, барои табобати бемории сангӣ масона тавсия мешавад. Пизишкони мардумӣ меваи қарафсро, барои диққи нафаси бронхитӣ, зотуриё, тангии нафас, ҳукча ва чун давои зидди истифроғ тавсия мекунанд.

Қарафс ҳамчунин барои табобати диабети қанд, фарбехӣ, невроз, никрис, дерматити энержӣ, қахир ва бемориҳои пӯст истифода мешавад. Шираи обии алаф ё решай он, ё шӯла ба навъи тарбандӣ ва шустан барои табобати заҳм ва ҷароҳатҳои чирқдор истифода мешавад. (Л.Я.Скляровский, М.А.Дамиров ва диг., 1982); А.И.Попов, 1974) Алаф ва решай қарафс дар соя хушк ва дар ҷои торик нигаҳдорӣ мешавад.

Тарзи истифода

1. Җӯшдодай тухмҳои карафс: 2-қошуқи чойнушӣ тухми карафс дар 1 истакон оби ҷӯш дар оташи оҳиста 30-дақиқа ҷӯшонда шавад. Ба микдори 2-3 қошуқи ошхӯрӣ рӯзе 2-3 дафъа, барои табобати санги масона ҳӯрда шавад.

2. Усораи баргҳо ё ҷӯшдодай решай карафс аз хисоби 1:10 таври зайл омода карда мешавад: 15-20 г барги ҳурдкардашудаи алаф ва ё решай он дар 150-200 мл об дар оташи оҳиста 15 дақиқа (алафи он) ва 30 дақиқа (решай он) ҷӯш дода, полонда ба микдори 2-3 қошуқи ошхӯрӣ ва ё 0,5 истакон рӯзе 3-4 дафъа, барои табобати диабети қанд ҳӯрда шавад.

Дар тибби қадим шираи карафс, ки дар об ё сирко ҳал шуда бошад, чун доруи зидди истифроғ тавсия шудааст. Ибни Сино таъкид кардааст, ки ҷаъфарии румӣ (карафс) нисбат ба навъҳои дигари ин гиёҳ ба меъда беҳтар таъсир мекунад. Вай барои рӯдай қулуфти масона ва ғурда муфид буда, бодкардагии шикамро ором мекунад. Вайро ҳусусан, барои истисқо меошоманд. Одо аз Мена асри IX тухми карафсро барои қатъи пешоб муфид медонад.

Дар тибби мусир. Равғани атри карафс таъсири зидди таваррумӣ дошта, боиси тарашшӯҳи шираи меъда мешавад. Луоби дар решаҳои ин гиёҳ мавҷуд буда ҳосияти фарогорӣ дошта ба кам шудани илтиҳоб ва дарди ҳастрит ва табобати бемории заҳми меъда ва рудаи дувоздаҳа мусоидат менамояд. Флавонҳои таркиби шира ва решаи карафс, барои табобати васкулити бавосирӣ ва дигар бемориҳои ба русуҳи зиёди ҷидори виъӣ марбут буда муфид аст (С.Л.Соколов ва диг., 1985).

Аз рӯи маълумоти В.Шенебергер карафс диурез ва ҳориҷ кардани тафолаю римро аз бадан зиёд намуда, ба одамони заифаъсоб (ҳангоми нооромӣ, таҳрик, ҳасташавӣ) ва ревмотизм мадад мерасонад. Тасбит шудааст, ки равғани атри карафс таъсири зиддитаваррумӣ ва пешбронӣ дорад. Шира ва алафи карафс ба беморони мубталои ҳастрити

гипоасидӣ ва энтроколит давост. Решаи карафс аз сабаби дар таркиби он мавчуд будани сапонинҳо ва модаҳои пектинӣ, чун шайъи фарогиранда амал мекунад. Таъсири пешбронии карафс ба гликозиди апини таркиби он марбут аст. (Б.М.Богровой, 1982).

МОРЧӮБА (ҲАЛИЮМ) — СПАРЖА ЛЕКАРСТВЕННАЯ — ASPARAGUS OFFICINALIS L.

Гиёҳи бисёрсолаи алафӣ буда, баландиаш 50-150 см, аз тоифаи савсанҳост. Решаи аслиаш захим, уфуқӣ, дорои решаҳои бандмонанди зиёд буда, якчанд ҷавонаҳои зеризаминии амудии пургӯшт ба вучуд меорад, ки баргҳои фалсмонанд дорад.

Ҷавона дар ҷараёни нашъу намо ба соқаи сершохи рӯизаминӣ, табдил мейёбад ва шоҳаҳояш ба кунчи тез ҳаракат мекунад. Баргҳояш хурди фалсмонанд дорои думчаҳои кӯтоҳ ва тез. Гулҳояш 1-2 дона дар як думчаи сар ба зер афканда. Мевааш ба қутри 6-7 мм ба ранги аҳмар. Моҳҳои июн-июл дар соли сеюми сабзишааш гул мекунад. Моҳҳои июл-август самар меорад. Дар бисёр кишварҳо чун гиёҳи зинатӣ ва гизӣӣ парвариш карда мешавад. Навъи ваҳшии он низ вучуд дорад. Беш аз 100 навъи он маълум аст. Тавассути тухм ва бо роҳи таволид паҳн мешавад. Решаи аслӣ, решаҳо ва ҷавонаҳои он ба сифати мавод истифода мешавад. Номи форсӣ тоҷикии ин гиёҳ морҷӯба ва моргиёҳ мебошад. Ба қавли Абурайҳони Берунӣ (қарни IX) ин марбут ба он аст, ки гузаштагони мо дар қадим «ҳар касеро, ки мор, қаждум ва ё рутел заҳр занад, бо ин гиёҳ табобат мекарданд».

Таркиби кимиёвӣ. Ин гиёҳ аспарагин: глюкозиди конифедин, сапонинҳои стероид, осиди хелидонӣ, решаи аслӣ ва решаҳо низ аспарагин, кумаринҳо, бетоситостерин, каротиноидҳо, сапонинҳо стероид, осори равғани атр, углеводҳо ва дигар таркибҳо дорад. Ҷавонҳои он бар иловай аспарагин, сапонинҳо ва каротин витаминҳои B1, B2, C, PP,

сафеда, лизин, аргинин, намакҳои маъданӣ (калюм, фосфор ва гайра), доранд. Меваи расидаи он углеводҳо, осидҳои органикӣ (себӣ, лимуӣ) витаминҳо, таркибҳои маъданӣ ва дигар маводи муфид доранд.

Аҳамияти иқтисодӣ. Морчӯба дар бисёр мамлакатҳо, чун гиёҳи сабзичотӣ, зинатӣ ва давой парвариш карда мешавад. Ҷавонаҳои ҷавони он, ки 15-20 см дарозӣ доранд ва ҳанӯз ба рӯи замин набаромадаанд ва нашукуфтаанд, дар ғизо ба сифати сабзичот истифода мешаванд. Аз онҳо салодҳо, мураббо ва консарвҳо омода мекунанд. Онҳоро ба супҳо ва хӯрокҳои дуюм ҳамроҳ месозанд. Ҷавонаҳои морчӯба дорои витаминҳо, намакҳои маъданӣ ва дигар таркибҳои фаъоли биологӣ буда, на танҳо барои беморон, балки барои одамони тандуруст низ муфид аст.

Дар тибби мардумии тоҷик меваи морчӯба барои табобати варами гудаи дарқии эндемикӣ, ревматизм, судоъ ва сурхбод истифода мешавад (О.Дадоев, 1972).

Дар тибби мардуми Булғористон морчӯбаро барои табобати диабети қанд, аденоама гадуди олоти таносул ба сифати маводи парҳезӣ ҳангоми сирози ҷигар ҳамчунин, чун маводи лактогенӣ ва диуретикӣ тавсия мекунанд. (В.Петков ва диг., 1987).

Дар тибби мардумии рус ҷӯшдодаи решай ин гиёҳ, барои табобати истисқо ва таварруми масона, мушкилпешобкунӣ, зарабони қалб, ревмотизм, саръ хӯрда мешавад. Барои табобати ҷӯши пӯст истифода мешавад. Усораи меваи он ҳангоми заъфи кувваи боҳ ошомида мешавад. (Н.Г.Ковалева, 1972).

Дар тибби Шарқи қадим баргҳо ҷавонаҳои наврасида, решай аслӣ ва решашои он, ҳамчунин меваи морчӯбаи боғӣ ва ваҳшӣ истифода мешавад.

Ба қавли аксари пизишкони қадим мизоҷи морчӯба мӯътадил аст. Вай чун доруи тозакунанда, пешбовар, балғамовар (кушояндаи қабзиятҳо), таскинбахш, зидди-таваррумӣ ва позаҳр истифода мешуд. (Абумансур қарни X; Закариёи Розӣ қарни X; Ибни Сино қарни XI; Муҳаммад

Хусайни Шерозӣ асри XVI) Ҷӯшдода ва орди реша, шира ва усораи алаф, шираи ҷавонаҳои наврасидаи он барои табобати зардӣ, дарди чигар, рӯда, гурда ва варамҳо, истисқо, санги гурда ва масона, ревматизм, таварруми асаби сурӣ, дардҳои камар ва чун позаҳри неши мор, қаждум ва дигар ҳашароти заҳрнок ҳӯрда мешуд. Ба модарони ширдех ба сифати доруи лактоген тавсия мешавад. Ҷӯшдодай реша ва меваи расидаи он ба мақсади тақвияи шаҳват ва беҳ соҳтани сифати нутфай мард, тавсия мегардид. Ба миқдори 3-7 г реша ва меваи он, барои 1-дафъа тавсия мегардид. Шираи ҷавонаҳо, шӯла ва ҷӯшдодай решай он барои тарбандӣ, копресс, ғар-ғара ва марҳам, ҳамчунин шираи меваи он чун давои дардшикан, зиддитаваррумӣ, ҳангоми дарди мафосил, дарди азлот, миозит ва радикулит ва дарди дандон истифода мешавад.

Ба мақсади дур кардани дарди дандон орди решай морҷӯба ба решай дандон гузошта шавад. Шира ва оби морҷӯба, махлут бо сирко, барои рафъи как-мак, ҷӯш ва варамҳои хунӣ компресс ва тарбандӣ карда мешавад

Дар тибби муосир решай аслии морҷӯба маводи расмӣ ҳисоб шуда ва ба сифати давои пешброн, гипотензӣ ва зиддитаваррумӣ истифода мешавад. (Фаронса, Мексико, Портуғол ва Гайра). Дар таҷриба ба субут расидааст, ки шарбат ва ҷӯшдодай решай аслӣ, усораи алафи он ҳамчунин таркиби аспарагин диурезро пуркуват намуда, фишори хунро паст карда, фаъолияти қалб, ҳамчунин чигарро беҳ месозад. Ҷӯшдодай алафи он, барои бемории дил, чигар ва масона тавсия мешавад. (Н.Д.Ковалева, 1972).

Дар тибби ҷинӣ ҷӯшдодай решай морҷӯба чун давои пешброн, табшикан, қалб, зидди таваррумӣ ва беҳкунандай гардиши хун ва ҳозима тавсия мешавад. Ҳамчунин ҷӯшдодай он барои никрис, ревмотизм, диабет, зотуриё, зафъи қувваи боҳ ва сурфаи хушк тавсия мешавад. Усораи ҷавонаҳои он барои табобати экзема тарбандӣ карда мешавад (Н.Г. Ковалева, 1972).

Дар тибби Куриё морчӯбаро чун давои муқаввӣ, зидди сурфа, зиддитаваррумӣ ва барои табобати сил, бронхит, сурфаи хушӯк, никрис ва варамҳои дил истифода мебаранд (Чхве Тхэсон, 1987).

Тарзи истифода

1. Ҷӯшдодай решай морчӯба. 1-қошуқи ошхӯрӣ решай хурдкардашудаи онро дар 1 истакон оби гарм рехта дар оташи оҳиста 30-дақиқа ҷӯш дода, полонда ба миқдори 2-3 қошуқи супхӯрӣ рузе 3-4 дафъа пеш ва ё баъд аз хӯрок, барои бемории гипортенӣ ва диабети қанд хӯрда шавад. Ҳамчунин барои табобати бемории сангигурда ва воситаи зидди сурфа хӯрда мешавад. Барои рафъ кардани какмак ва ҷӯш компресс карда мешавад.

2. Орди решай он ба миқдори 0,5-1,0 г (дар нӯги корд) барои табобати ихтиоли зарабони қалб, нақси фаронарӣ, ҳамчунин барои варамҳои аз гурда ва дил пайдо шуда тавсия мешавад. Орди он ба решай дандони дардманд гузошта мешавад.

3. Шӯлаи ҷавонаҳои навраси он ё орди решай он, барои табобати шишорадикулит, бемориҳои мағосил ва азлот ва экземи хоришдор молида ва наворбандӣ карда мешавад.

4. Ҷӯшдода ва ё кампоти меваи он. Ба миқори 2-3 қошуқи ошхӯрӣ меваҳои тоза ва ё хушки онро ба 2 истакон оби гарм рехта 30-40 дақиқа ҷӯш дода, полонда мувофиқи завқ қанд ҳамроҳ карда ба миқдори 0,5 истакон рӯзе 2-3 дафъа, барои заъфи қувваи боҳ ва бесамарии мардон хӯрда шавад.

Тадобири эҳтиётӣ.

Пизишкони қадим аз пайдоиши дарди шадиди сар ва заъфи умумии беморон, ки ба миқдори зиёд таркибҳои давоии решай морчӯбаро истифода кардаанд, огоҳ менамоянд. Ба назари мо ин алоим ба паст шудани фишори хун, ки дар натиҷаи таъсири маводи таркиби морчӯба ба амал меояд, марбут аст. Абумансур ва дигар пизишкон барои танзими алоими мазкур истифодаи асалро тавсия намудаанд.

Хұрдани асал таъсири манфии морчұбаро кам мекунад. Ба чои асал хұрдани 2-3 қошукі чойнұшй қанд ва нұшиданы чойи сиёх ба мақсад мувоғиқт аст. Касони фишори хунашон паст бояд аз хұрдани қавонаҳои навруста ва оби морчұба худдорй намоянд.

ЧАБРЕС — ТИМЬЯН ПОЛЗУЧИЙ ИЛИ ЧАБРЕЦ ДИ- КИЙ — *THIMUS SERPYLLUM L.*

Гиёхи бисёрсолай сершох, хушбұ, шохаҳояш ба рұи замин паҳншуда, нимбутта баландиаш 12-13 см, аз тоифаи лабгулхо – *Labiatae* мебошад. Соқаҳо нозук, құбшакл, өз-өз решадор. Баргхо доирашакл, байзой ва ё дарозрұяшакл буда, 5-10 мм дарозій дорад. Гулхо бунафшу сурхранг дар нұғи шохаҳо дида мешавад. Моҳҳои июн-июл гул мекунад. Моҳҳои август-сентябр меваи он мепазад. Беш аз 70-навъи чабрес маълум аст. Дар Истроил, Белорус, Сибириә, Урол, Қафқоз, Осиёи Миёна мерүяд. Дар өйхөи регзор, даштхо, марғзорхо, доманакұххо, киштзорхо, ҹангалхои коң ва буттазорхо месабзад. Алафи чабрес - *herba serpylli* ба сифати маводи давой истифода мешавад. Маводро ҳангоми шукуфтани гулҳои он (июн, август), шохчаҳои болоиро ҳамроҳ бо гулхо ва баргхояш бурида, ҹамъварй мекунанд. Алафро дар соя, дар өзи күшода ба қабати нозук гузошта 2 давр дода хушк мекунанд. Мұхллати нигохдорй се сол. Бо реше ҹамъ карданы гиёх мамнұй аст.

Таркиби кимиёй. Алафи чабрес 0,1-1,0% равғани атр дорад, ки дар таркиби он то 60% фенолхо аз он чумла 30-35% ментол, 30-40% карвакрол, симол, терпинин, бормеол, сингиберин мавчуд аст. Бар илова алафи чабрес маводи даббоғй, флавоноидхо, тезй, осидҳои уронамакй ва оленосид дорад. (А.Ф. Гамерман ва диг. 1983).

Аҳамияти иқтисодӣ. Чабрес, чун адвия ҳангоми омода карданы сабзичоти шұр истифода мешавад. Ба физоҳои сабзичотй, гүштй, моҳй ва гайраҳо ҳамроҳ карда мешавад.

Чун маводи зидди бид ба меваҳои хушк ва пашму ашёи пашмӣ гузошта мешавад.

Дар тибби мардумӣ шираи обии (усораи алаф, чӯшдо-даи решаҳо ва ҷои гулҳо) он, чун давои зидди сурфа, осон кунандаи танаффус, таскинбахши дард ва нармкунандаи қа-фаси сина, бронхит, зотуриё, ралингит, сил, диққи нафаси бронхитӣ, қавикунандаи меъда, иштиҳоовар, бодшикан буда, варамҳои гурда (нефрити музмин), дил (зъфи даричаи дил), ҷигар (гепатити музмин) истифода мешавад.

Хурдкардашудаи (шӯламонанди) он, ки аз алафҳои тоза омода карда шудааст, барои табобати мафосил, азлот, ҳамчунин чун доруи илтиёмбахш, зиддиуфунӣ ва зидди таваррумӣ барои табобати заҳмҳои чиркдор, фурункулҳо, ҷароҳатҳо ва сӯхтагӣ компресс ва тарбандӣ карда мешавад.

Дар тибби мардуми Сибирёи Шарқӣ ҷабрес бар илова, барои табобати диққи нафаси бронхит, стенокардия, бемо-риҳои гипертонӣ: зотуриёи музмин, броншоэктайӣ, бемо-риҳои аъсоб, бехобӣ, чун маводи муқаввӣ, барои дарозумрӣ, тасаллуби шарён ва дигар бемориҳо, истифода мешавад. (Л.Я.Склеревский ва диг., 1995).

Дар тибби қадими Шарқ назар ба тавсияи табиби асри миёнаи форс - тоҷик Абумансур (а.Х), ҷабрес ҳозимаро беҳ соҳта, барои меъда ва ҷигар муғифид аст. Усораи барги ҷабрес, танҳо ва омехта бо асал дарди синаро дур соҳта, таъсири хуби балғаронӣ дорад, чун пешброн амал карда кирми меъда ва рӯдаро хориҷ мекунад. Ба илтиҳоби мултаҳима компресс карда мешавад.

Ба гуфтаи Ибни Сино, ҷабрес зидди гандидан буда, барои рафғи саксака (хукча) даво аст. Тухми он таъсири бештар дорад. Вай ба варамҳои сарди ҷигар, балғами саҳт муғифид аст. Ҷабрес «кирми қадудона», ҷанини мурдаро хориҷ соҳта, пешоб ва ҳайзро меронад. Агар вай бо шароб (усораи алкулӣ) ошомида шавад, қатра-қатра рафтани пешобро боз дошта сангҳоро хориҷ мекунад. Ба қулинчи рӯда давост.

Тухми ҷабрес ба таркиби беш аз даҳ доруи мураккаб шомил карда шудааст, ки муҳтавиёти онҳо дар китоби V

«Ал-Қонун-фи-тибб» тасвир ёфтааст. Ин таркибҳои мураккаб аз 5 то 30 гиёҳи давоиро дар бар мегирад. Асал, сирко, равған ва ё шароб чун маводи асосӣ барои тайёр кардани онҳо интихоб карда мешавад. Тухми хурдкардашудаи чабрес ҳамроҳ бо микдори муайяни тухми зира, карафс, ҷаъфарӣ, наъно, сунбул, иссона ва сир ба таркиби атолаи доруии бермес шомил мешавад, ки табибони қадим барои табобати никрис, дарди мағосил, гурда, меъда, метеоризм, заҳми рӯда, истисқо ва зардӣ тавсия намудаанд.

Дар тибби мусоир тадқиқоти давошиносӣ исбот намудааст, ки чабрес таъсири балғамронӣ, зиддитаваррумӣ, зиддимикробӣ ва зидди кирми меъда дорад. Механизми таъсири давоии ин гиёҳ ба равғани атри тимоли таркиби ў, ки ба фенолҳо мансуб аст, марбут мебошад. Тимол нисбат ба фенол масмуумияти камтар дорад.

Усора (1:10) ва шарбати моёни алафи чабрес, равғани атр ва тимол, ки аз қисмати рӯизамиинии ин гиёҳ ҳосил карда мешавад, ба сифати маводи доруӣ истифода мешавад. Усора ва шарбати моёй, чун доруи балғамрон, зидди таваррумӣ, барои табобати бронхити музмин, зотуриёи бронхит ва ларингит истифода мешавад. Тимол ба микдори 0,05-0,10 барои метеоризм ва исҳол истифода мешавад.

Ба микдори (1-4г), чун давои зидди кирми меъда ҳангоми инвазии мусалсали ҳаргуши (гименолипедоз) истифода мешавад. Равғани атри чабрес барои радикулит, неврит, миозит молида мешавад.

Шарбати моёни чабрес ба таркиби доруи зидди сурфа (пертусин) дохил мешавад, ки чун доруи балғамрон ҳангоми бемории бронхит ва дигар бемориҳои роҳи танаффус истифода мешавад. Пертусин дар шишаҳои 100 мл тавлид карда мешавад. Ба микдори 1-қошуқи ошхӯрӣ, барои калонсолон ва барои атфол 1/2 то 1,0 -қошуқи чойхӯрӣ рӯзе 3 бор баъд аз хӯрок дода мешавад. (М.Д.Машковский, 1984).

Тарзи истифода: 1-қошуқи чойхӯрӣ алафи чабресро дар 200 мл оби гарм дар давоми 15 дақиқа ҷӯшонда, полонда ба

миқдори 1-қошуки ошхұрӣ, рұзе 2-3 дафъа баъд аз хұрок бояд ошомид.

Тадобири эҳтиётӣ.

Чабрес ба сабаби тимоли зиёд доштан метавонад ба пардаи луобии меъда, паренхими чигар ва гурда таъсири барангезиш расонад. Бинобарин беморони мұбталои бемории захми меъда ва рудаи дувоздаҳа, ҳамчунин бемориҳои чигар (гипатит, сироз) ва гурда (нефрити музмин) бояд аз табобати давомноки чабрес худдорӣ намоянд. Тимол ва усораи чабрес ҳамчунин, барои занони ҳомила музир аст.

ЗИРА — ТМИН ОБЫКНОВЕННЫЙ — CARIUM CARVI L.

Гиёхи ду ва ё бисёрсолаи аз тоифаи чатрдорхо Umbelliferae Morss мебошад. Дар рӯи замин 25 – навъи зира, ки дар Аврупо, Осиё пахн шудааст, маълум аст. Зираи оддӣ нисбатан паҳншуда мебошад. (*Carum carvi*). Соқааш якка, шоҳадор, чиндор, дарунхолӣ, баландиаш то 100 см мерасад. Баргҳо дарозрӯяи сепара, баргҳои поёни думчадароз, болой думчакӯтоҳ. Гулҳо хурд-хурд, сафед. Моҳҳои июл-август гул мекунад. Мевааш ду ҳисса, дарозрӯя, дутухма мебошад. Мазааш тези гуворо. Меваи онро моҳҳои июл-сентябр пеш аз пухташавии пурраи он (ҳангоме, ки ранги тираи хокистарӣ мегиранд), ҷамъоварӣ менамоянд. Меваи пухтаи он ранги тираи хокистарӣ дорад. Меваи онро дар бонкаҳои сарпӯшидаи рангтира нигоҳ медоранд. Мӯҳлати нигоҳдорӣ се сол.

Зира дар ҷангалҳо ва минтақаҳои даштӣ, ҷанғалии қисми аврупоии Русия, дар Қафқоз, Сибириё, Шарқи Дур, дар минтақаҳои қӯҳӣ ва наздиқӯҳии Осиёи Миёна, Аврупои Шарқӣ, Мадитарона, Муғулистан, Чин, Амрикои Шимолӣ мерӯяд. Дар маргзорҳо, буттазорҳо, канори нахрҳо ва ҷӯйҳо месабзад. Чун гиёхи равғани атрдор парвариш карда мешавад.

Таркиби кимиёвӣ. Меваи зира 3,1-8,2% равғани атрдор, ки аз 47-65% кетонкарвон (дигидро карвон, дигид-

рекарвелор, карвакрол) ва 35-50% терпен, лимонен иборат аст. Ҳамчунин 14-22% равғани чарбу сафеда, маводи даббогӣ (осидҳои урсолӣ ва хиной), flavonoidҳо (кверсетин кемпферол), осидҳои мурҷай ва гайра дорад.

Баргҳои зира глюкозиди арбутин, метиларбутин ва алафи он flavonoidҳои кверсетин, келипферол ва изоралнетин дорад (А.И.Дамиров ва диг., 1982; Н.Г.Ковалева 1971).

Аҳамияти иқтисодӣ. Мева ва равғани атри зира, барои ҳушбуии маҳсулоти нону кулчапазӣ, дар таббоҳӣ, панирпазӣ, қаннодӣ ва санои ликюру арақ истифода мешавад.

Мева ва алафи зираро дар шароити хона дар омода кардани бодиринг, қарами шӯр истифода менамоянд. Ҳамчунин, чун адвия ба супҳо, соусҳо ва гизоҳои гӯштӣ ҳамроҳ мекунанд. (П.С.Чиков ва диг., 1976).

Дар тибби мардумӣ чӯшдодаи меваи он чун давои шираовар (барои иштиҳо), балғамрон, мусҳил, бодшикан истифода мешавад. Усораи тухми онро ба модарони ширдех, барои пурзӯр кардани лактасӣ медиҳанд. Шираи обии тухм ва қисми рӯйзамиинии он барои табобати ҳастрити гипатсид, усрати ҳазм (суъи ҳозима), бемории меъда, камхунӣ, холисистити музмин, қабзияти пиронсолон, таҷаммуъи газҳо ва кур-кури рӯдаҳо истифода мешавад. Ҳамчунин чӯшдодаи меваи зира, барои табобати ҷароҳатҳо ва экземи мартуб марҳам ва тарбандӣ карда мешавад.

Дар тибби қадим зира ба сабаби мизочи гарму ҳушки он истифодаи васеъ дошт. Назар ба таълифоти Йбни Сино зира узвҳои даруниро қавӣ сохта, барои бемориҳои аъсоб, камару сурин (шишас), фалаҷ ва азлот муфид аст. Зира синаро тоза ва сурфаро таскин мебахшад. Барои қулинчи руда, «кирми қадудона» (солитер) ва маҳлут бо шароб, барои бемории гурда, ба душвории пешоб муфид аст. Ба микдори 5,92г-он ҳамроҳ бо чӯшдодаи пӯсти дарахти ғор, барои дур кардани сангҳо ошомида мешавад.

Назар ба тавсифи Муҳаммад Ҳусайнӣ Шерозӣ зира таъсири бодшиканӣ ва қувватбахшӣ дорад. Барои табобати дикки нафас, зарабони қалб муфид буда, меъдаро гарм

мекунад, иштиҳо меорад, таъоми ҳазмнашуда ва туршшу-
даро аз меъда хориҷ мекунад, истифроғро боз медорад,
пешобро меронад, дарди меъдаро рафъ мекунад. Агар зира
бо ҳӯрок ҳӯрда шавад, баданро қавӣ сохта, фарбехӣ ва таво-
ной меорад. Ошомидани ҷӯшдодаи зира қулинчи меъдаро
таскин бахшида, пешобро меронад, тухмро кам карда, кирми
рӯдаро мекушад. Ба миқдори 8,8г ошомида мешавад.

Дар тибби тибетӣ зираро, чун доруи зиддитаваррумӣ,
барои табобати илтиҳоби мултаҳима ва бемориҳои дастгоҳи
ҳозима истифода менамуданд.

Дар тибби муосир ҷӯшдодаи мева ва равғани атри зира
чун доруи зиёдкунандаи тараашшуҳи ғадудҳои ҳозима дорои
таъсири сафронӣ, балғамоварӣ, мусҳил, бодшикан исти-
фода мешавад. Меваи зира қувваи ҳаётӣ ва қашиши рӯдаро
зиёд намуда, ҷараёни гандидан ва туршшавиро дар рӯда боз
медорад.

Тарзи омода кардан:

1. 1-қошуқи ошхӯрӣ меваи онро дар 1-истакон оби гарм
дар оташи оҳиста 30-дақиқа ҷӯшдода, полонда, баъдан дар
200 мл оби ҷӯшдода ҳамроҳ карда ба миқдори 1- 2 қошуқии
ощхӯрӣ 15-20 дақиқа пеш аз ҳӯрок рӯзе 3-4 дафъа меошо-
манд, (чун доруи шираовар). Барои атфол ба миқдори 1
қошуқи чойнӯшӣ, рӯзе 2-3 дафъа 10-15 дақиқа пеш аз ҳӯрок
чун давои бодшикан дода мешавад.

2. Равғани атри зира ба миқдори 1-2 қатра дар болои
пораи қанд рӯзе 2-3 дафъа, чун доруи танзимкунандаи меъда
ва рӯда ҳӯрда мешавад.

3. Оби зира (иборат аз 1г равғани атр 1 л об) дар
пишизки атфол ба ҷои оби бодиён ба миқдори 1-2 қошуқи
чойнӯшӣ, рӯзе 2-3 дафъа чун давои бодшикан истифода
мешавад.

ШИБИТИ ПОЛЕЗӢ — УКРОП ОГРОДНЫЙ ИЛИ ПА- ХУЧИЙ — ANETHUM GRAVEOLENS L.

Гиёхи яксолай бўйноки алафий аз тоифаи чатрдорон, баландиаш 40-120 см. Соқааш шоҳадор, баргҳо ба ҳиссаҳои риштамонанд чудо шуда. Гулҳо хурд, зардранг дар дохили чатр. Моҳҳои июн-июл гул мекунад. Мевааш элептикӣ, ду тухма, хурд ранги қаҳвай ё хокистарӣ мебошад. Моҳҳои июл-сентябр мепазад. Эрон, Миср, Осиёи Миёна ва Ҳиндустони Шарқӣ ватани шибит ба шумор меравад.

Шабит чун гиёхи полезӣ дар Русия, давлатҳои ҳамҳудуви он, кишварҳои Аврупой ва дигар мамолики ҷаҳон парвариши карда мешавад. Дар Тоҷикистон шибит тамоми сол дар полезҳо парвариши меёбад. Меваи он якбора намепазад. Бинобарин ду се дафъа ҷамъоварӣ карда мешавад. Баъд аз пухтани ҳӯشاҳои нисбатан хурд шибитро даравар карда, дар соя ҳушк карда, қисми болоии онро мекӯбанд. Бо элак тоза мекунанд. Алаф ва тухми шавит ҳушбӯ, мазааш гуворо ва каме тез мебошад.

Таркиби қимиёвӣ. Шибит 1,0-1,5% равғани атр, 4,7% қанд, 8,8 ҷарбу, 13,74% ҳуҷайра 16,28% маводи азотӣ, 7,88% хокистар дорад.

Равғани атри шибит 16% карvon, феландрен, дилапиол, терпинол, дубентен, пур азулен ва изомиритисин дорад. Соқаҳо ва баргҳои тозаи он витамињҳои С-1,35-328 мг%, Б₆-0,15 мг%, Б₁-0,03 мг%, Б₂-0,1% осиди пантотени 0,25 мг%, бетокаротин, ҳамчунин flavonoidҳо-кверсетин, изорамтин, келлииферол ви фитосинҳо дорад. Меваи он равғани атр: 2,5-2,0%, кетол-60%, карvon то 30%-и дилапиол, феландрен ва лимонен дорад. Меваи шибит то 20% равғани ҷарбу дорад, ки аз глисеридҳо осиди ҷарбу иборат аст. Меваи он flavonoidҳо низ дорад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Баргҳои тозаи шибит ба сифати сабзичот истифода шуда ба саладҳои сабзичотӣ ва гӯштӣ ҳамроҳ карда мешавад. Алаф ва тухми шибитро ҳангоми дар оби намак хобондани сабзичот истифода менамоянд. Равғани атри шибит ба дигар мавод буй ва мазаи гуворо дода, бар илова хосияти хуби консервсозӣ дорад. Соқаҳо ва ҳушаҳо

барои дар намак хобондани бодиинг ва меваи он дар санои қаннодӣ истифода мешавад.

Дар тибби мардумӣ шираи обии шибит (чой, усора, чӯшдодаи тухм ва решай он), барои кушоиши иштиҳо, метеоризм, бемории меъда ва руда, чигар, холесистит, санги сафро, таварруми масона, санги гурда, бехобӣ, бемориҳои гипертонӣ, табуларз, илтиҳоби роҳҳои танаффус, афзоиши шири занон истифода мешавад. Қисми рӯизамиинии он дар шакли тоза ва ё хушккарда, ҳамҷунин меваи он чун маводи дорӯй ба ҳисоби 1-қошуки ошхӯрӣ алафи хушккардаи шибит 8-10г дар 500 мл об ба муддати (0,5-1,0 соат дам карда, баъдан ба микдори 0,5 истакон (100 мл) пеш аз ҳӯрок, рӯзе 2-3 дафъа, барои метеоризм, қабзият ва коллити музмин ошомида мешавад.

Шираи обии шибит ба бемории ҷашм ва захмҳои ҷиркдори пӯст давост (А.И.Попов, 1970).

Дар тибби қадим шибит чун давои таскинбахш, бодшикан, пешброн, балғамовар, зидди таваррумӣ, лактоген ва шираовар машҳур аст. Дар яке аз папирусҳои Мисрӣ шибит чун давои дарди сар ва нармкунандай уруқҳои хун тавсия мешавад. Римиҳои қадим дар тантанаҳо ҳудро бо ҷанбарҳои аз шибит соҳта зинат медоданд. Диоскорид (асри I-и мелодӣ), шибитро дар қатори доруҳои бемориҳои ҷашм ном мебарад. Ҷолинус шибитро, барои таскини дарди душворпешобкунӣ тавсия мекунад (Н.З.Ушников, 1953).

Тибқи назарияи тибби қадим мизоҷи шибит гарм ва хушк мебошад. Бинобарин пизишкони қадим шибитро чун маводи гармкунанда, хушккунанда, пазонанда, таҳлилкунандая тавсия намудаанд.

Назар ба тавсифи Муҳаммад Ҳусайнӣ Шерозӣ шибит қулинҷ, қулинҷи рӯда, дарди шикамро таскин намуда, ҷараёни пешобҷудокуниро қувват мебахшад. Барои диққи риё, заъфи меъда, оруғ, заъфи чигар ва сипурз, санги гурда ва масона, қулинҷ, бемориҳои қафаси сина ва меъда муфид аст. Ҷӯшдодаи баргҳо, соқа ва тухми шибит барои табобати

дарди камар, гурда, масона, тақвияти пешобчудокунӣ, таскини қулинчи шикам, қатъи истифроғ истифода мешуд.

Бо сабабҳои номаълум қариб ҳамаи пизишкони қадим аз он чумла Ибни Сино истифодая зиёд ва дуру дарози шибитро, барои магзи сар музир доностанд. Ба миқдори зиёд хӯрдани шибит гӯё биноиро кам мекарда бошад.

Аз мавқеи тибби имрӯза мушоҳидаҳои пизишкони қадимро дар бораи таъсири ҷанбии шибит чунин шарҳ додан мумкин аст. Ба миқдори зиёд хӯрдани шибит фишори хунро паст карда, сабаби пайдоиши ҳолати гипотоникӣ мегардад, ки дар шакли бехушӣ, тирагии пеши ҷашмҳо, муваққатан бад шудани биной ва камқувватӣ зохир мешавад. Пизишкони қадим ба мақсади рафъ кардани ҳосиятҳои манғии шибит хӯрдани асал, гули меҳак ва дорчинро тавсия намудаанд.

Дар тибби муосир исбот шудааст, ки усораи алафи шибит фишори хунро паст карда, қобилияти ҳаётии азлот ва қашиши рӯдоро суст карда, виъои конурариро васеъ месозад. Шибити тоза, усора ва ҷойи он тарашшуҳи шираи меъдаро зиёд карда, таъсири фаъоли сафронӣ дорад. Бинобарин иштиҳои беморони мубталои ҳастрити гипасидро афзун намуда, эҳсоси вазнинии меъдаро баъд аз хӯрдани хӯроки вазнин паст мекунад. Исбот шудааст, ки шираи тоза ва усораи алафи шибит, таъсири хуби сафронӣ, ихтилоҷомезӣ дорад. Тибби муосир шибитро, барои табобати бемории гиптонии дараҷаи I ва II тавсия менамояд. К.Кант (1913) тухми шибитро, барои табобати бронхити зотуриё, сил, диққи нафас, метеоризм, сӯи ҳозима ва табуларз муфид медонад. Аз рӯи маълумоти Ковалева 1971 шавит чун давои гипонтезавӣ, седативӣ, зидди таваррумӣ, сафрон, мусхил (камқунандаи меторизм), ҳамчунин барои табобати бемориҳои гипертонӣ, бемориҳои ҷигар ва дастгоҳи меъдаю руда муфид аст.

Дар Булғористон ва баъзе кишварҳои дигар меваи шибит, чун давои ихтилоҷомез, бехқунандаи ҳозима, таскин-бахш ва бехқунандаи лактатсия истифода мешавад.

Тадобири эҳтиётӣ.

Миқдори зиёди шибит уруқхоро васеъ карда, фишори хунро паст мекунад. Бинобарин ба ашхоси мубталои фишори пасти хун (гипотоникҳо) зарур аст, ки аз зиёд ҳӯрданни шибит худдорӣ намоянд. Ба сабаби таъсири гипонтезивӣ шибит метавонад эҳсоси хасташавие, ки баъд аз кори вазнини чисмонӣ ва ақлонӣ ба вуҷуд омадаст, зиёд намояд.

ЛУБИЁ — ФАСОЛЬ ОБЫКОВЕННАЯ — PHASEOLUS L.

Гиёҳи яксолаи алафӣ аз тоифаи лубиёҳо мебошад. Leguminosae Juss. Қариб 200-навъи он маълум аст, ки дар мамлакатҳои тропикии Осиё, Африқо ва Амрико ва ду навъи он дар Австралия пахн шудааст. 20-навъи он кишт карда мешавад. Дар Русия ва давлатҳои ҳамхудуди он асосан лубиёи оддӣ чун гиёҳи гизой парвариш карда мешавад. Соқаи он қӯтоҳ, мӯйдор ва ё тамоман бемӯй, сершоҳа мебошад. Баргҳояш паси ҳам думчадароз ва байзӣ аст. Гулҳояш парвонашакли сафед, гулобӣ, бунафши зарду сафед, зард, сабзу сафед буда, дар хушай нарм оvezон аст. Моҳҳои май то сентябр гул мекунад. Филофи лубиё 7-8 см дарозӣ дошта, устувонашакли рост ва ё камоншакл мешавад. Тухми он муҳталифулҳаҷм ва гуногунранг ва гурдашакл мешавад. Моҳҳои август-октябр мепазад. Баъзе муаллифон (П.С.Чиков ва диг., 1976) лубиёро гиёҳи Амрикои тропикий медонанд. Ин нуқтаи назар тадқиқро талаб мекунад, чунки дар бораи хосияти давоии лубиё ҳанӯз Ибни Сино ва Берунӣ (қарни X-XI) навишта буданд. Аз ин маълум мешавад, ки навъи алоҳидай лубиё дар Осиёи Миёна ва Эрон ҳанӯз аз давраҳои қадимтарин маълум будааст.

Таркиби кимиёвӣ. Лубиё хучайра 3,9%, крахмал 43,4%, пектин 3,7%, ҷарбу 1%, сафеда 22,3% дорад. Дар таркиби он, 8,02% аминоосиди тағирнашаванд ва 12,5% аминоосиди тағирёбанд мавҷуд аст. Дар сафедаи лубиё як қатор аминоосидҳои зарурии ҳаётӣ дида мешавад. Дар байни онҳо ба хисоби% : валин 1,12, летсин 1,74, лезин 1,59, фенилаланин

1,15 диди мешавад. Аз чумлаи аминоосидҳои тағирёбанда аз ҳама зиёд ба ҳисоби%, глутамин 3,22, аспарагин 2,65 ҳамчунин аргинан 1,22, серин 1,09 ва ғайра мавҷуд аст.

Мавҷудияти макроэлементҳо ба ҳисоби мг%: калюм-1100, калсиюм-150, кремни-92, магнезиум-103, садиум-40, гугирд-159, фосфор-541, клур-59; микроэлементҳо ба ҳисоби мкг: алмуниум-640, бориум-490, оҳан-5940, йод-12,1, куболт 18,7, манганиз-1340, мис-580, молибден-339,4, никел-173,2 селена-24,9, титан-150, фтур-10, руй-3210 диди мешавад. Витамињҳо ба ҳисоби мг%: каротин 0,310, С-19,5, Е-3,84, Б₁-0,050, Б₂-0,018, Б₆-0,090-0,00140, Р_p-0,5 ва ғайра мавҷуд аст.

Шамшераки лубиё витамињҳои зеринро ба ҳисоби мг%: бетокаротин-0,10, С-20, Б₁-10, Б₂-0,20, Б₆-0,016, Б₁₅-0,020, фолатсин-36 мкг%, биотин-0,016 мкг-ро дар бар мегирад. Бар илова дар онҳо 45-50% гемусилизоза (Д.Йорданов ва диг., 1970) ҳамчунин фазеолит ва фазеол (В.Шенербергер, 1979) мавҷуд аст.

Аҳамияти иқтисодӣ. Лубиё гиёҳи пурарзиши гизой, давой ва ҳӯроки чорво мебошад. Лубиёи хом дар ҳӯрокҳо ба навъи ҷӯшдода ва ё бирёншуда истифода мешавад. Фаллаи лубиёй дар санои консервбарорӣ ва таббоҳӣ васеъ истифода мешавад. Алафи он ва зиёдихои агротехникии он (алаф, коҳ), ҳӯроки хуби ҳайвонот мебошад.

Дар тибби мардумӣ усораи гилоф, ё гулҳои хушки лубиё, барои табобати бемориҳои гурда ва масона, системай дилу уруқ (гипертания, сустии дил ва варами он) барои табобати диабети қанд, ревматизм ва никрис (Е.Блох, 1973; П.С.Чиков ва диг., 1976) истифода мешавад. Барои табобати бемории сангиги сафро ва сангиги гурда усораи гулҳои лубиё омехта бо об ба микдори 1:10 ва ё 1:50 (20г дар 200 мл об, чун чой дам карда, ба микдори 0,5 истакон рӯзе 5-10 дафъа пеш аз ҳӯрок ошомида мешавад. Орди лубиё, барои табобати хориши мартуб, сӯхтагӣ, сурхбод ва заҳмҳои чирқдори пӯст пошида мешавад. (Б.Т.Волинский ва диг, 1983). Аз орди лубиё шӯла ва ё ҳамири гализ карда ба ҷароҳат, варамҳои

хунӣ, фрункул, паранетси мегузоранд. Шӯрбои орди лубиё, ҳамчунин супи лубиёй, чун маводи муққавии меъда тавсия мешавад.

Чӯшдодаи лубиёи қариб пухта расида, гилоф, соқа ва пӯсти хушккардаи он дар тибби мардумии Олмон давои муассири бемориҳои гурда, истисқо, эклампсия, бемории қанд (К.Кант, 1913) ба ҳисоб меравад.

Назар ба навиштаи А.И. Попов (1970) чӯшдодаи гилофҳои хушки он (бидуни тухми он) ба микдори 0,05 истакон, рӯзе 3-5 дафъа пеш аз хӯрок, барои табобати ревмотисим, варамҳои гурда ва диабети қанд истифода мешавад. Чун давои зидди диабетӣ омехтаи гилофи лубиё бо баргҳои мурди ҷангалий, тухми загир, коҳи ҷав истифода мешавад.

Дар тибби қадим. Ба қавли Абумансури Муваффақ лубиё шахватро барангехта, диурезро зиёда мекунад. Лубиёи сурх бештар муассир аст: Вай ҷанини мурдаро аз бачадон ҳориҷ мекунад ва хунравии баъд аз зоишро қатъ месозад.

Ибни Сино лубиёро, барои сина ва шуш муфид медонад. Вай шираи ғализ тавлид мекунал. Ӯ тавсия мекунад, ки лубиё бо ҳардал, филфил ё сиркою намак ҳӯрда шавад, то ки бод наорад.

Ба қавли Муҳаммад Ҳусайнӣ Шерозӣ қарни XVI лубиё хосияти поксозӣ дошта, сангҳоро таҳлил мекунад. Пӯсти лубиё (на гилофи он), таъсири пешбронӣ дорад. Лубиё, ҳусусан сафеди он шикамро дам карда, дер ҳазм мешавад, моддаи ғализ тавлид мекунад, сина ва риёро нарм месозад, ба тан фарбехӣ меорад. Зиёд истеъмол кардани он хоби бад ба бор меорад.

Дар тибби муосир. Лубиё ба сифати маводи пархезӣ ва табобатӣ истифода мешавад. Тасбит шудааст, ки шарбати моеъ ва хушки аз гилофи лубиё тайёр карда шуда 30-40% ғилзати қандро дар ҳаргӯшҳои мубталои гипергликемияи оддитарин паст мекунад. (А.И.Лехтенгей ва диг, 1948). Амали қандпасткунии лингаҳои лубиё дар шароити клиникӣ, низ исбот карда шудааст. Истеъмоли усора ва ё

шарбати лингаҳои лубиё ба паст шудани ғилзати қанд дар хуни беморони мубталои диабети қанд ба муддати 6-8 соат меорад. (Л.Я.Скляревский, 1975). Ба ин мақсад истеъмоли усораи нав омода кардашуда ба ҳисоби 1:10 тавсия мешавад.

Тарзи омода кардан

1. 2-қошуқи ошхурӣ ғилофи ҳӯрдкардашуда ва хушки лубиё дар 300 мл об 15 дақиқа ҷӯш дода ба миқдори 1-2 қошуқи ошхурӣ рӯзе 4-5 дафъа пеш аз ҳӯрок истеъмол бояд кард.

Назар ба маълумоти олимони Булгористон (Д.Йорданов ва диг, 1970) механизми таъсири қандпаст-куни ғилофи лубиё ба амали инсулин монанд аст. Ин ба мавҷудияти аргинин дар таркиби ғилофи лубиё марбут аст.

Таъсири шифоии лубиё танҳо барои шаклҳои сабуки диабети қанд зоҳир мегардад.

2. 40 г танаи ҳурдкардашудаи лубиёро дар 2-истакон об дар зарфи сарбаста дар ҳаммоми обӣ ба муддати 40-60 дақиқа ҷӯш дода, полонда ба миқдори 1-2-қошуқи ошхурӣ, рӯзе 3-4 дафъа пеш аз ҳӯрок истеъмол бояд кард.

БОДИЁН — ФЕНХЕЛЬ ОБЫКНОВЕННЫЙ — FOENICUKUM VULGARE MILL.

Гиёҳи дусола ва ё бисёрсолаи алафӣ, ба баландии 90-200 см, аз тоифаи чатрдорҳо-Umbelliferae Lindl. 2 навъи он мавҷуд аст. Дар минтақаи Мадитаронаи қадим паҳн шуда буд. Дар Тоҷикистон ва дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна, дар Қрим ва Қафқоз ба таври ваҳшӣ месабзад. Дар Аврупои Ҷанубӣ ва Миёна, кишварҳои Мадитарона, Африқои Ҷанубӣ, Шимолӣ дида мешавад. Асосан дар ҷойҳои кушод, роҳҳо, доманаи кӯҳҳо, соҳилҳои наҳрҳо, теппаҳо мерӯяд. Дар бисёр кишварҳои Аврупои Ғарбӣ, Осиё, Африқо, Амрикои Шимолӣ, Русия, Украина, Белорус, Молдова парвариш карда мешавад. (П.С.Чиков, 1976). Решааш гӯштдор, устувонашакл 2-3 см заҳомат дорад. Соқааш рост, парадор, сершоҳа.

Баргҳо пай ҳам, пармонанди зиёдбуришдор бо ҳалқаҳои риштамонанд. Гултоҷ-мураккабчатор. Гулбаргҳо зардранг. Мева пардор, устувонашакл, сабзи хокистарӣ, ду тухма. Моҳҳои июл-август гул мекунад. Мевааш моҳи сентябр мепазад. Зоҳиран ба шавити полезӣ монанд аст. Танҳо бо баланди соқа ва бӯи нисбатан нозуқ фарқ мекунад.

Таркиби кимиёвӣ. Меваи он 4,0-6,5% равғани атр дорад, ки дар таркиби он анетол (50-60%), кетон фенхол, терпенҳо, осори алдегиди розиёна, пинен, камфен, дипентен, метилхавикол, туршии розиёна доҳил мешавад. Меваи он 18-23% чарбу дорад, ки аз 60% осиди нетрозолин, 22%-омин, 14%-линолер ва 4%-паллитин ва ҳамчунин flavonoидҳо, кумарин, умбелиферон, қанд, сафеда, осидҳои органик (себӣ ва қаҳрабой) иборат аст.

Меваи бодиён дар таркиби худ карбон надорад ва бо ҳамин аз шибити полезӣ фарқ мекунад. Алафи сабзи бодиён қариб 0,045% равғани атр ва flavonoидҳо-квертсетин, феникулярин, каротин, 65 мкг% ва 130 мг витамини С, ҳамчунин маводи рутинмонанд дорад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Баргҳо ва соқаҳои ҷавонӣ бодиён чун адвия дар супҳо, хӯрокиҳои сабзичотӣ ва гӯштӣ, соладҳо истифода мешавад. Соқаи бодиён барои дар намак хобондани бодиинг ва қарам ба кор меравад. Меваи он барои ҳушбӯии маҳсулоти қаннодӣ, чойҳо, нӯшбаҳо ва атриёт истифода мешавад.

Дар тиббии мардумӣ тухм, алаф ва решай бодиён истифода мешавад. Аз баргҳои тоза, ё хушк, ё гулҳои он чой ва аз решашо меваҳои пухтаи он шираи обӣ, наздик ба ҷӯшдода ва усора омода мекунанд.

Бодиёнро чун давои бодшикан ҳангоми метеоризм ва таскинбахш ҳангоми бемориҳои ихтилоҷии рӯда пешниҳод мекунанд. Тухми бодиён, барои табобати холистити музмин, бемории санги сафро ва санги гурда истифода мешавад. Алафи бодиён, чун маводи лактоин тавсия мешавад. Шӯлаи алафи сабзи он барои бурдани какмак, варамҳои хунӣ ва лакаи қабуд истифода мешавад.

Дар тибби қадим тухм ва қисми рӯизамиинии бодиён, барои барангехтани иштиҳо ва чун моддаи бодшикан, балғамрон, пешоброн, лактоген илтиёмбахш, зиддитаваррумӣ ва позаҳр истифода мешуд.

Дар даврони қадим чунин меҳисобиданд, ки агар шахс ҳар сол дар давраи дохиљшавии офтоб ба бурҷи Барра ва то замони гузоштани он ба бурҷи Саратон ҳар рӯз ба миқдори 1-дирҳам (2,96 г), тухми хурдкардашудаи бодиёнро ҳамин миқдор шакар бихӯрад, дар ҳамон сол ба ягон беморӣ мубтало наҳоҳад шуд.

Назар ба тавсифи Ибни Сино мизоҷи бодиён гарм ва ҳушк аст. Вай қабзиятро кушода, ҷашмро равшан мекунад, шири занонро зиёд карда ба истифроф ва таварруми меъда муфид аст. Пешоб ва ҳайзро меронад, сангҳоро мешиканад. Бодиёни вахшӣ ва дарёй барои гурда ва масона (қатра-қатра рафтани пешоб) муфид аст.

Ба гуфтаи Муҳаммад Ҳусайнӣ Шерозӣ тамоми аъзои бодиён (баргҳо, тухм, соқа, реша), қабзияти урукҳо, сина, чигар, сипурз, гурда ва масонаро фишурда дарди ин узвҳоро таскин мебахшад. Бинои меъдаро қавӣ сохта, шири занонро зиёд мекунад. Нӯшиданӣ ҷӯшдодаи тухми бодиён, барои зарабони қалб, дарди пахлӯ ва тиҳигоҳ, қулинҷ, қатъи исҳоли музмин ва тақвияти меъда таъсири шифой дорад. Ҳурдани бодиёни ҳушки хурдкардашуда ба миқдори 1-дирҳам (2,96г), барои сӯзиши меъда, ки аз линфи турш пайдо шуда бошад, муфид аст. Бодиёни вахшӣ барои хурд кардани сангҳои гурда ва масона, табуларзи музмин ва зардӣ давост.

Дар тибби муосир тухми бодиён, ки аз вай равғани атр тайёр мекунанд ва бо бӯи худ розиёнаро мемонад, зиёд истифода мешавад. Аз равғани атри бодиён дар доруҳонаҳо оби бодиён (1 ҳисса равғани бодиён ва 1000 ҳисса оби муқаттар), омода мекунанд, ки онро аксаран, барои тифлони ширхор ба миқдори 1-қошуки чойхӯрӣ пеш аз шир макондан медиҳанд. Бодиён ба сифати маводи шифой-парҳезӣ истифода мешавад. Алафи бодиён ҳамчунин таркибҳои бодиёнӣ (усора, ҷӯшдода, оби шибит), тараашшуҳи ғадудҳои ҳозима

(меъда, рӯда, панклиарӣ) ва ғайраро баланд бардошта ба баромадани газҳо мусоидат меқунад. Таъсири зиёди сафронӣ, ихтилоҷӣ ва пешбронӣ дорад. Тарашишҳи ғаду-ди бронхитро пуркувват намуда, таъсири равшани балғам-ронӣ расонда, лактатсияро зиёд меқунад.

Исбот шудааст, ки бодиён таъсири зиёди таскинбахшӣ дорад. Усораи меваи бодиён ва оби он чун доруи бодшикан, ихтилоҷомез, барои бемории руда, ки ба истеъмоли гизои номатлуб ё прусай таваррумӣ марбут бошад, хусусан барои колити ихтилоҷ истифода мешавад. Барои табобати зотуриё, бронхит ва дигар бемориҳои роҳи танаффус давост. Таркибҳои бодиён, барои беморони сангӣ гурда ва сангӣ сафро муғиф аст. Меваи бодиён ба таркиби чойҳои таскинбахши (№ 2-3) бодшикани (№ 1-4) мұчтамеъҳои сина ва сафрон расонда, дар инчунин барои табобати ғаду-ди бронхитро пуркувват намуда, таъсири равшани балғам-ронӣ расонда, лактатсияро зиёд меқунад.

Тарзи истифода: Ҷӯшдодаи меваи бодиён ба ҳисоби 1-қошуқи чойхӯрӣ (5г) дар 1-истакон (200г об). Дар оташи оҳиста 30-дақиқа ҷӯшдода, ба микдори 2-3 қошуқи ошхӯрӣ, рӯзе 3-4 дафъа, 15-20 дақиқа пеш аз ҳӯрок, барои метеоризм ва чун давои балғамрон истеъмол карда мешавад. Равғани атри бодиён, барои калонсолон ба микдори 5-10 қатра, барои атфол 2-3 қатра дар пораи қанд ва ё бо шир, бо чой тавсия карда мешавад. Аз тухми бодиён таркиби анетин тавлид мешавад, ки маҷмӯи маводи фаъоли биулужикро дар бар мегирад ва чун давои васеъкунандаи коронарҳо ва ихтилоҷӣ ба мақсади ҷилавгирии ҳамлаҳои стенакардия, ҳамчунин, барои табобати калити ихтилоҷӣ тавсия мешавад.

СИЁХДОНА — ЧЕРНУШКА ПОСЕВНАЯ — NICELLA SATIVA L.

Гиёҳи яқсолаи алафӣ, то 40-см баландӣ дошта, аз тоифаи гули ашрафиҳо-Ranunculaceae мебошад. Қариб 20-навъи сиёҳдана маълум аст, ки дар минтақаи Мадитаронаи қадим паҳн шудааст. Дар Тоҷикистон 3-навъи он: базрӣ, яклухтбарг ва буҳорӣ дида мешавад.

Соқай сиёхданаи базрӣ рост, баъзан шоҳадор баргҳои пармонанли 2-3 буришдор ва ҳатҳои васеъ чудо шуда дорад. Гулҳояш калон-калони тока дар нуғи шоҳаҳо, аз 5 гулбарги калони обии хира ва 5-8 ширадон иборат аст. Миланаар зиёд, пистил кам дорад. Мевааш баргҳои ҷамъшуда иборат аз якчанд барг. Тухмаш сиёҳ, меҳшакл, тарошдор. Моҳҳои июл-август гул мекунад. Моҳҳои август-сентябр мепазад. Алафи ҳушқардаи онро дар зуруфи маҳқами сарбаста дар ҷои торик нигоҳ медоранд.

Сиёҳданаи базрӣ дар Чехия чун адвия ва растани техникӣ ба хотири бӯи ҳуш ва донаҳои сиёҳи он бо номи «зираи сиёҳ» маъруф аст, парвариши карда мешавад (Я.Матску, И.Креча, 1981).

Таркиби қимиёвӣ. Тухми сиёҳдана 35-40% ҷарбу, 0,46-1,5% равғани атр, витамин С, флавоноидҳо (кверсетин, кемферол), стероидҳо, холестерин, камфестерин, стигмастерин, бета-спинастерин, алколоидҳо, қумаринҳо, хинонҳо тимохинон, сапонинҳои тритерпенӣ, липазҳо, маводи маъданӣ ва дигар таркибиҳо дорад. Дар таркиби ҷарбуи он ба ҳисоби% : осидҳои олин 48,76, линол 37,56, меристинин, палмитини, сиарини, стиарини дар мачмӯъ 11,8, линолен 1,88, экозадиён ва петролизи 11, мавҷуд аст (В.Богатини, 1985).

Аҳамияти иқтисодӣ. Тухми сиёҳдана чун адвия дар нонпазӣ ва дар намак ҳобондани сабзичот истифода мешавад. Равғани сиёҳданаро дар саноеи ҳӯрокворӣ ҳусусан дар тавлидоти қаннодӣ чун маводи ҳушбӯ истифода мебаранд.

Дар тибби мардумӣ тухми сиёҳдана ба сифати моддаи зиёдкунандаи шири занон истифода мешавад. Барои бемориҳои қалб, ки бо варамҳо, дарди дил (ишемия) тавъам аст ва ба сифати давои мусҳил тавсия мешавад.

Барои табобати бавосир ба миқдори 0,5-1,0г тухми он, рӯзе 2-3 дафъа ҳӯрда мешавад ва ё шӯлаи он бо васселин ва ҷарбуи ҳайвонот ба мавзеи бавосир гузошта мешавад.

Ба гуфтаи В.П.Махлаюк (1967) ширави обии тухми сиёҳдана барои табобати бемориҳои гуногуни занона муасисир аст.

Назар ба маълумоти Я.Маску ва И.Креча (1981), тухми сиёҳдона таъсири пешбронӣ ва лактогенӣ дошта, аз дам кардан нигоҳ медорад.

Дар тибби қадим сиёҳдона ба сабаби мизоҷи гарм ва хушк доштанаш васеъ истифода мешавад. Ақидае буд, ки вай организмо ҳангоми бемориҳои ба сардшавии организм марбут, гарм мекунад. Вай моддаи мартуби намнокро, ки дар ягон узв ҷамъ шуда, сабаби беморӣ шуда бошад, фавран пазонда, тоза карда, хушк мекунад. Бинобарин вай асосан ҳангоми масмумияти вазнин, ки сабаби пайдоиши табуларз, варами воғир (пеши морҳои заҳрнок, мор, қаждум, занбӯр ва f) мегардид, барои табуларзи 3-рӯза ва музмин (маляриёи шадид ва такроршаванд, таварруми риё, зардӣ, бронхит, дикқи бронхит, истифроғ, дилбаҳамхурдагӣ, истисқо, қулинҷ, бемориҳои сипурз истифода мешавад. Тухми сиёҳдона, барои табобати бемориҳои мазкур ба навъи бирёншуда ва ё бо обу асал соида ва ё дар сирко ҳал кардашуда хурда мешавад.

Ба тавсифи Ибни Сино сиёҳдона ҷӯш, додғҳои модарзодӣ, песӣ ва хусусан барасро дур мекунад. Сиёҳдонаро бо сирко ба ҷӯшҳои ширӣ мегузоранд. Вай омосҳои луобӣ ва саҳтро таҳлил мекунад. Вайро бо сирко ба заҳмҳои луобӣ мегузоранд. Вай бо сирко хусусан бо чуб барои дарди дандон муғид аст. Вай кирмҳоро кушта, ҳайзро меронад. Вай бо асал ва оби гарм ҳӯрда шавад, сангӣ масона ва сангӣ гурдаро ҳориҷ мекунад. Сиёҳдона, барои заҳри рутел, агар ба микдори 1-дирҳам ($2,96\text{g}$) ҳӯрда шавад, давост.

Дар тибби Ҳинди қадим тухми сиёҳдона, чун давои муқаввӣ пешброн, лактоген истифода мешуд. Ҳамчунин, барои бемориҳои пӯст ба навъи шӯла ба кор мерафт (Chopra et al., 1955).

Тибби тибетӣ сиёҳдонаро, барои табобати меъда ва ҷигар тавсия мекунад (Е.Г.Бозоров ва диг., 1984)

Муҳаммад Ҳусайнӣ Шерозӣ сиёҳдонаро барои сурфае, ки маншааш сардӣ бошад, дарди сина, истифроғ, истисқо, зардӣ, бемориҳои сипурз ва қулинҷ тавсия мекунад.

Сиёхдона аз 1-мисқол (4,3г), то 2 дирҳам (5,92г) бо асалу сирко (омехтаи асал ва сирко ба нисбати 1:4), барои табобати табуларзи 4 рӯза ва табуларзи музмин, бо обу асал, барои хурд кардани санги гурда ва масона, бо суд, барои душвории пешоб тавсия менамояд. Истеъмоли сиёхдонаи бирёнкардашуда барои бавосир доруи муҷарраб аст. Ҳайзро ронда шири занонро зиёд мекунад. Истеъмоли дуру дарози сиёхдона ба дили наҳор бо ким-кадом равған рӯйро тоза ва гулобӣ менамояд. Сиёхдонаи соидашуда ва ё дар сирко дам ҳӯрдаро буй кардан, барои зуком, дарди сар, илтиҳоби аъсоби рӯй муғиф аст. Сиёхдонаи соидашуда бо сиркои ангур ҷӯш, доғҳои модарзод, дуруштшавии пӯст, мӯррезӣ дарди мафосилро дур мекунад. Тухми сиёхдона ҳанӯз таҳти тадқиқоти аниқи кимиёвӣ- давошиносӣ қарор нагирифтааст.

СИР — ЧЕСНОК ПОСЕВНОЙ — ALLIUM SATIVUM L.

Гиёҳи бисёрсолаи алафии пиёзӣ аз тоифаи савсанҳо буда то 1-метр баландӣ дорад, пиёзи байзашакл, ки 6-10 пиёзакҳои хурд дорад, баргҳояш ҳамвори дарозҳат, гулҳо сафеду савсанӣ, гултоҷ чатрӣ мебошад, моҳҳои июн-июл гул мекунад. Ҳосил ҳанӯз бутта хушӯк нашуда, ҷамъ карда мешавад.

Сир дар ҳама ҷо чун растани гизоӣ парвариш карда мешавад, дар қӯҳҳои Осиёи Миёна, хусусан Тоҷикистон, Қазоқистони ҷанубӣ, Ҳинд, Ироқ ва Арабистони Саудӣ навъи ваҳшӣ он дида мешавад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Баргҳои тозаи он дар тавлидоти ҳасиб, консарв истифода мешавад, вайро чун адвия, ба навъи туршиj андохта, дар намак хобонда меҳӯранд, ба солодҳои гуногун занбурӯғҳо, ҳӯрокҳои гӯштӣ ҳамроҳ мекунанд.

Сир, чун адвия бо ҳӯрокиҳои гуногун ҳангоми дар намак хобондани сабзичот, дар санои консерви сабзичот, гӯшт, ҳангоми тайёр кардани ҳасибҳо истифода мешавад.

Таркиби кимиёвӣ. Пиёзи сир ба ҳисоби миёна углеводҳо 27%, сафеда то 8%, ҷарбу, ҳучайра, инулин,

витамиини С (30-140 мг%) В₆, В₁, В₂, Р_Р, В15 дорад. Пиёзи сир то 0,4% равғани атр дорад, ки аз омехтай аллилпропилсульфид иборат аст, ки таҳти таъсири ферменти аллиназ ба аллисин, осиди пироангурий; аммиак, фитостерин, чарбу табдил меёбад. Пиёзи сир макроэлементҳои калюм 260 мг%, калсиюм 60 мг%, магнезиюм 30 мг%, содиум 80 мг%, фосфор 100 мг%, клур 30 мг%, микроэлементҳо: оҳан, 1500 мкг%, йод 9 мкг%, куболт 9 мкг;, манганиз 810 мкг%, мис 130 мкг%, рўй 1025 мкг% дорад.

Алафи сабзи сир: каротин 2,4 мг% витамиини Е 0,10 мг%, С 55 мг%, В₁ 0,05 мг%, В₂ 0,8 мг% дорад.

Фитонсидҳои сир фраксиуни фирорӣ ва гайрифирорӣ доранд, ки дар об ва алқул хуб ҳал мешаванд.

Дар тибби мардумӣ сир барои табобати бемориҳои риё, қалби-урукӣ, аъсоб, гастроэнтерологӣ, гурда, самии пӯст, ончин, исҳол, ҳозима, ки ба хурдани гизои номатлуб марбут бошад, истифода мешавад. Сир аксаран барои табобати зуком чилавгирии грипп ва зидди кирми меъда истифода мешавад. Барои табобати дарди сар шираи сири тоза хусусан навъи ваҳшии он ба ҷабин ва чаккаҳо молида мешавад. Одамони калонсоли диндор, аксаран дар ҷайби худ сир мегиранд то, ки аз тарс ва нерухои бад эмин бошанд. Шираи тоза ва шулаи онро дар ҷои газидаи занбӯрҳо, кождум ва мор мемоланд. Шира ва шулаи сирро барои дур кардани озахҳо, ҳориши пӯст, шукуфаҳои пулакчашакл, пиодермия, ҳамчунин резиши муй истифода менамоянд. Сири пухташудаи хурдкардашуда омехта бо равғани гов пухтани думалхоро суръат баҳшида, ҷараёни таваррумро қатъ менамояд.

Дар тибби қадим. Мисриёни қадим 4000 сол қабл аз ин аксари бемориҳоро бо сир табобат мекарданд. Фиръавнҳо амр менамуданд, ки ба коргароне, ки дар эъмори аҳром кор мекунанд, сирри зиёд дода шавад. Мисриён ба сир чунон аҳамиятеро қоил буданд, ки ҳатто бо он савганд ёд мекарданд. (Б.П.Токин 1974).

Сир ва пиёзро дар Рим ва Мисри қадим барои мумиёй истифода менамуданд. Дар папируси Мисрии «Кодекси Эберс», ки тақрибан соли 1550 қабл аз мелод навишта ба тиб бахшида шудааст, беш аз 800 таркиб (нусха) оварда мешавад. Дар он аз сир чун давои муассир барои табобати бемориҳои дил, дарди сар, кирми меъдаву рӯда, омосҳо ва варамҳо, заҳри ҳашароти газанда ном бурда мешавад. Дар аснои гузаронидани бозиҳои олимпиадаи аввалин дар Юнони қадим атлетҳо сирро чун маводи қувватбахш истифода мебурданд. Тибби Чини қадим сирро чун доруи зидди масмумият, балғамовар, пешброн ва зидди кирм истифода мекард. (Н.Г.Ковалева, 1972).

Ба тавсифи Ибни Сино сир ва пиёз барои давоҳои дорои мизоҷи гарм ва хушк чун намуна хидмат мекунад. Ӯ истеъмоли шираи тоза ва ё сири ҷӯшондаро барои табобати таварруми сурин, барои таскини дарди дандон, бронхити музмин, бемориҳои дастгоҳи меъдаву рӯда ҳамчунин чун доруи пешброн ва зидди кирми меъда тавсия менамояд. Ӯ хӯрдани сирро чун позаҳри неши мор ҳамчунин ба навъи шӯла молидани онро ба ҷои нешзада ва барои табобати думалҳо, ҷӯш ва заҳмҳо пешниҳод менамояд. Ба қавли Муҳаммад Ҳусайнӣ Шерозӣ сир ҳамагуна моддаҳоро таҳлил карда моеъотро дар меъда ва азлот хушк карда, хунро ракиқ месозад. Таъсири пешбронӣ ва араковарӣ дошта, таъсири оби номатлуб ва ҳавои бадро хунсо карда ҳалқ ва садоро тоза менамояд, барои диққи риё, фаромӯшҳотирий, фалачи ҷузъии рӯй, ларз ва идаи бемориҳои аъсоб ва никрис муфид аст; Барои бемориҳои сипурз, таҷаммуи газҳо, қулинҷе, ки аз газ пайдо шудааст, заҳми риё, бемориҳои меъда даво буда, барои милк ва дандонҳо муфид аст.

Дар тибби муосир. Сир ба сифати маводи парҳезӣ ва табобатӣ тавсия мешавад. Исбот карда шудааст, ки сир ва таркибҳои сиррӣ (алислат ё усораи алкулӣ) иштиҳоро барангехта фаъолияти тараашшуҳии ғадудҳои ҳозимаро пуркуvvat намуда, ҳозима, фаъолияти рӯدارо беҳ намуда ҷараёни гандидан ва туршшавиро дар рӯда ҷилавгирий

намуда, фаъолияти дилро бех сохта, дорои хосияти зиддитаваррумӣ, балгамронӣ, аракронӣ, пешбронӣ, таскинбахшӣ, уруквасеъкунӣ мебошад.

Пизишки инглис Чон Харритон ҳанӯз соли 1609 дар бораи хосияти табобатии сир навишта буд. «Сир метавонад аз марг начот дихад, бинобар ин набояд аз вай парҳез кард, ҳарчанд, ки вай бӯй дорад. Аз сир парҳез накунед, ба монанди он одамоне, ки дар вай танҳо бадиро мебинанд, барои он, ки вай бӯи бад дошта, ташнагӣ меорад ва ашковар аст» (Эрме Блос, 1985).

Таркибҳои пиёзи сир, равғани атр, фитонсидҳо, глюкозиди алин, фитостеринҳо, йод, витаминҳо (хусусан С) ҳамчунин макро ва микроунсурҳо дорад. Сир ва усораи сир ҳамчунин алілсат баъд аз ҳӯрдан уруқи хунро васеъ намуда, фишори хунро паст карда, амплитураво зиёд сохта, суръати таҳифоти қалбро суст карда фаъолияти холинэстеразҳоро суст карда, диюрез, тарашшӯҳ ва кашиши дастгоҳи меъдаву рӯдаро баланд мебардорад. (Д.К.Гесь ва диг., 1976). Ба миқдори 2-3 пора (баробари дандон) сирро шабона ба муддати 2 рӯз пайҳам ва 2 рӯз дар миён барои табобати бемории гипертонӣ тавсия карда мешавад (П.П.Гольщенков, 1987). Истеъмоли усораи сир ба миқдори 15 қатра рӯзе 2 бор пеш аз ҳӯрок ба мӯҳлати 1 моҳ ба мақсад мувофиқ аст. (М.Д.Машковский, 1984). Барои табобати атеросклероз, колити музмин, бронхити музмин беҳтар аст таркиби алілсат ва ё усораи сир, ё 2-3 пораи пиёзи он, рӯзе 3 дафъа ҳӯрда шавад.

Фитонсидҳои сир таъсири шадиди зидди кирми меъда, зиддимикробӣ, зидди протойзонӣ ва амали фунгисидӣ дорад. Дар амалияни ҷарроҳӣ аллалсат барои табобати заҳму ҷароҳатҳо истифода мешавад. Шираи тозаи сир ба миқдори 10-20 қатра омехта бо шир, рӯзе 2-3 қатра чун доруи зидди кирми меъда ҳӯрда мешавад. Ба мақсади хориҷ кардани кирми рӯда бо миқдори 1-2 қошуқи чойхӯрӣ шираи сир дар 0,5 истакон шири гарм танқия карда мешавад. Дар амалияни амрози занона тампуни шулаи сир барои табобати

колпидҳои трихомонади тавсия мешавад. Алилсат (шираи алкулӣ аз пиёзи сир) дар тиби амалӣ барои заъфи руда, кулинчҳо, барои табобати бемориҳои гипертонӣ ва атеросклероз истифода мешавад. Сир таъсири пешбронӣ дорад, бинобар ин онро барои истисқо ва таркибҳои онро барои варами роҳҳои танафғус ва диққи бронхит тавсия мекунанд.

Солҳои охир дар бораи таъсири таркибҳои сир барои табобати бемориҳои пеш аз саратонӣ ва саратонии пӯст ва пардаҳои лубӣ як қатор маълумоти таҷрибавӣ ва клиникӣ ба даст омадааст. (К.П.Балицкий ва диг., 1987).

Тадобири эҳтиётӣ.

Беморони мубталои бавосир (дар марҳилаи шиддати он), захми меъда ва онҳое, ки гирифтори ҷараёни таваррумии гурда (нефрит ва нефроз) ҳастанд, аз зиёд хӯрдани сирри тоза ва таркибҳои он бояд худдорӣ намоянд. Сир ҳангоми тараашшӯҳ аз бадан барангезиш ба бор оварда ва бо ҳамин ҳолати беморон вазнин мешавад.

ЗАҶФАРОНИ БАЗРӢ — ШАФРАН ПОСЕВНОЙ ИЛИ КРОКУС — CROCUS SATIVUS L.

Гиёҳи бисёрсолаи бесоқаи бехпиёз аз тоифаи савсанҳо Iridaceae мебошад. Баландиаш 10-90 см. Маҳбали бехи он мушобаки илёфӣ мебошад. Баргҳои наздиreshагии ҳатборик бо маҳбалҳои наворӣ фаро гирифта шуда аст. Якҷоя бо ғулҳо пайдошуда баъд аз шукуфтан дароз мешаванд. Гулҳояш тоқа-тоқа. Гули ў аз ҷузъи рӯизамиёнӣ ва зеризамиёнӣ иборат аст. Пояи гул ва як қисми лулаи гул аз сатҳи замин пасттар қарор дорад. Қисми дуввуми лулаи гул дар болои замин аст. Гардиграки заъфарон қифмонанд ба боло боз шуда то 3 см дарозӣ дорад. Заъфарон дар Асирии қадим ва Миср чанд ҳазор сол пеш аз милод маълум буд. Дар дастхати қадимаи Эберс заъфарон ба ҳайати 30 маводи дорӯй ва таркибҳо доҳил мешавад. Дар Аврупо ва Осиё қариб 80 навъи он мерӯяд. Заъфарони базрӣ навъи аз ҳама паҳншудаи он мебошад. Заъфарон дар Моварои Кафқоз, Крим, кишвари

Олтой парвариш карда мешавад. Дар Осиёи Миёна, аз он чумла дар Тоҷикистон асосан заъфарони базрӣ парвариш карда мешавад. Моҳҳои сентябр-октябр гул мекунад. Баъзе анвоъи заъфарон баҳори барвақт гул мекунад. Гардгираки заъфарон, ки баъд аз ними рӯз дар давраи гулкунӣ (май-июн ё сентябр-октябр) ҷамъ карда мешавад ба сифати мавод истифода мешавад. Аз 1 кило гули заъфарон 75-80 грам гардгирак гирифта мешавад. Мавод таври зайл ҷамъоварӣ карда мешавад: гулҳои ба тозагӣ шукуфтари мебуранд ё канда мегиранд. Баъдан бегоҳӣ ё рузи дигар гардгиракҳоро аз гулҳо чудо карда дар соя ва ё дар хушккунак хушк мекунанд. Гардгиракҳои хушкшудаи заъфарон бӯи тез ва мазаи гуворо доранд.

Таркиби кимиёвӣ. Гардгиракҳои заъфарон 51,27 фоиз маводи рангкунанда дорад, ки гликозиди кросин, пикроаросин, каротиноидҳо – ликонин, каротин, зеасактин ба онҳо мансубанд. Дар онҳо ба ҳисоби% : ҷарбу 6,8, равғани атр (пинен ва цинеол) 0,34 осиди фосфор 5,03, қанд 8,6 намаки калсиум, витаминҳои В₁, В₂ ва баъзе маводи фаъоли биологӣ мавҷуд аст. Мавҷудияти об дар гардгиракҳо ҳамагӣ 16,78%-ро ташкил медиҳад. (В.Г.Волинский ва диг., 1983). Баргҳои заъфарон то 247,8 мг% витамини С дорад.

Аҳамияти иқтисодӣ. Гардгиракҳои заъфарон ва худи заъфарон бӯи гуворо дорад. Онҳо ба сифати рангдиҳанда ва адвия дар санои хӯрокворӣ, қаннодӣ ва атторӣ истифодаи зиёд дорад. Онҳо барои ранг кардани ликурҳо, панирҳо, равғанҳо, ҳасибҳо ва маҳсулоти нонию қаннодӣ маводи безараар мебошанд. Заъфарон амали зиддиуфунӣ ва консарвӣ дорад. Хӯроки бо заъфарон пухташуда аз хӯроки бидуни заъфарон тайёр кардашуда чандин рӯз зиёдтар хифз мешавад. (И.А.Дамиров ва диг., 1982). Ин барои давлатҳои Осиёи Миёна ва мамлакатҳои гармсер аҳамияти маҳсус дорад.

Дар тибби мардумӣ. Гардгиракҳои пистили заъфарон, ки ранги равшани норинҷии-сурх ва ё бунафши равshanдоранд, истифода мешаванд. Заъфарон аз давраҳои қадим чун давои араковар, пешборон, зиддисурфа, дил, таскин-

бахш ва ҳамчунин иштиҳоовар истифода мешавад. Шираи обӣ, алкулӣ ва равғани гардгиракҳои заъфарон чун давои зиддииҳтилоҷ ҳангоми саръ, тиреотоксикоз ва барои табобати сурфаи хушк истеъмол мешавад. Шираҳои обии заъфарон барои шустани ҷароҳат, сӯхтагии рӯи ҷилд, ба навъи тарбандӣ барои ҷашм ва гарғараи роҳҳои болоии танаффус истифода мешавад.

Дар тибби қадим гардгирак ва равғани заъфарон ба сифати маводи доруӣ истифода мешуд. Дар бораи истеъмоли заъфарон чун доруи дил ва маисткунанда ҳанӯз Чолинус (130-200 мелодӣ) навишта буд. Ба қавли ўз заъфарон ба миқдори 2,96-5,92 г зоишро осон мекунад ва ба миқдори 2,96 г. кӯдакро мекушад.

Назар ба маълумоти Абу Саҳл (асри VIII) заъфарони Исфаҳонӣ ва сурхи қашмирӣ беҳтарин дар Шарқ ба ҳисоб мерафт. Пизишкони қадим мизоҷи заъфаронро гарм ва хушк гуфтаанд. Назар ба тавсифи Ибни Сино заъфарон дилро қавӣ, биноиро равшан карда ҳушҳолӣ меорад. Танаффусро осон ва узвҳои танаффусро қавӣ месозад. Иштиҳоро паст карда, меъда ва ҷигарро қавӣ мекунад, шаҳватро барангҳента, пешобро меронад ба саҳтшавӣ ва заҳмҳои бади бачадон монеъ мешавад. Ба пухтани думал, дамбал, варамҳои фасаднок мусоидат намуда қабзиятҳоро мекушояд. Истеъмоли заъфарон дар ҳӯрок ранги рӯйро тоза мекунад. Агар ўро бо шароб ошоманд, хоб меорад, эҳсосро хира карда ақлро мебарад. Заъфарон агар молида мешавад варамҳоро таҳлил мекунад ва барои таварруми сурҳбод муфид аст.

Равғани заъфарон аъсобро нарм мекунад, ихтилоҷро рафъ намуда, аз саҳтшавӣ дар бачадон пешгирӣ намуда ранги рӯйро тоза мекунад.

Назар ба тавсияи Муҳаммад Ҳусайнӣ Шерозӣ заъфарон ҳушҳолӣ меорад, узвҳои панҷгонаро қавӣ месозад. Лимфро таҳлил намуда, гандидагиро мебарад. Моддаро аз ҳаробашавӣ ва пӯсидан нигоҳ медорад, пешобро меронад, шаҳватро бармеангезад, ҷигар ва дигар узвҳои даруниро қавӣ месозад, хусусан узвҳои танаффусро, ҳушҳолии зиёд

меорад. Ба микдори 2,5 гр хұрдани ү зоишро осон мекунад - ин борхो таçриба шудааст.

Затыфарон бо асал барои хурд карданы сангхой гурда ва масона хурда мешавад. Барои табобати бемории санги пешоб ба микдори 5,92 гр ба хурди беморон дода мешавад.

Назар ба маълумоти тибби ҳиндӣ затыфарон рағбати ҷинсиро бармеангезад ва қувват мебахшад, ба ҳозима мусоидат мекунад, таъсири сусти таскинбахшӣ ва ихтилоҷӣ дорад, микдори зиёди он чун заҳр амал мекунад, ба сабаби доштани равғани атр системаи марказии асабро бармеангезад.

Дар тибби муосир. Решай затыфарони ҳиндӣ ба сифати маводи доруӣ истифода мешавад. Дар онҳо маводи фаъоли биологӣ мавҷуд аст, ки тарашшуҳи шираи меъда, ғадуди зери меъда ва пардаҳои луобии роҳи сафроро баланд мебардорад. Бинобарин решай затыфарон, чун маводи шираовар ба таркиби давоҳое, чун холагол, панкурмен ва баъзе дигарҳо дохил карда шудааст.

Тарзи истифода. 2-қошуқи чойнӯшӣ, ё 1-қошуқи ошхӯрӣ гардигираки пистили затыфаронро дар 1 истакон оби гарм дам карда, то сардшавӣ нигоҳ дошта ба микдори 1-қошуқи ошхӯрӣ, рӯзе 3 бор пеш аз таъом, барои табобати бронхити музмин ва бемории санги пешоб истеъмол карда шавад. Барои истифодаи берунӣ-шустани ҷароҳат, ҷои сӯхтагии ҷилд, тоза карданы захмҳои чиркдор усораи гардигирҳои затыфарон ба микдори 2-қошуқи ошхӯрӣ дар 200 г –об 30 дақиқа чӯш дода, истифода карда шавад.

ХОРИ ХАСАК — ЯКОРЦЫ СТЕЛЮЩИЕСЯ — TRIBULUS TERRESTRIS L.

Гиёҳи яксолаи алафӣ бо соқаи шохаҳояш паҳни дарозиаш 10-100 см, агар об дода шавад, то 2 м дароз мешавад. Хори хасак аз тоифаи дубаргаҳо - уорхиллассеа мебошад. Баргҳояш мураккаб 2-6 см дарозӣ дорад, элептишакл буда, 6-8 ҷуфтӣ мебошад. Гулҳояш дароз беш аз 1 см қутр, 5 гулбарг дорад. Мевааш хордор ба шакли ситораи панчгӯша бу-

да, аз тарафи берунӣ 2-4 хори тези саҳти ҳарошандა ва ноҳамвор дорад. Мевааш саҳт буда, аксаран ба пои ҳайвонот ва ё ҷарҳи автумубилҳо даромада, бо ҳамин роҳ дар табиат паҳн мешавад. Моҳҳои апрел-май гул карда, моҳҳои май-июл бор медиҳад.

Хори ҳасак дар ҷануби Украина, Молдова, Крим, Кафқоз, Осиёи Миёна ва кишвари Олтой паҳн шудааст. Дар ҳокрӯбахо, заминҳои лалмӣ, регзорҳо, ҷойҳои ҳушк, сангзорҳо, қад-қади наҳрҳо, ҷӯйҳо, дар полизҳои сабзичот, ҷуворизорҳо, боғҳои ангур ҳусусан дар атрофи заминҳои кишт, ҷарогоҳҳо ва канори роҳҳо мерӯяд. Алаф ва решай онро ба сифати маводи давоӣ истифода мекунанд, ки ҳангоми гулкунӣ ва меваорӣ ҷамъ карда мешавад. Маводи ҷамъкардашударо дар соя ва ё ҳушккунакҳо ҳушк мекунанд. Ҷамъварӣ, ҳушккунӣ ва ҷо ба ҷокунии он бояд бо дастпӯшак анҷом дода шавад, чунки меваҳо хор дорад. Муддати нигоҳдорӣ панҷ сол.

Таркиби кимиёвӣ. Хори ҳасак стероидҳои сапонинидиосин, گратсилин, диосганин, трилин, проодиосин, алкалоиди гармин, маводи даббоғӣ, рангӣ ва самғӣ дорад. Баргҳои он $153,2\text{-}160,6$ мг% витамини С ва меваи он 5%-ҷарбуи ҳушкшаванда дорад. Алафи он алкалоиди гармин, маводи самғӣ ва рангӣ, ҳамчунин таркибҳои органикӣ дорад.

Дар тиббӣ мардуми тоҷик ҷӯшдодаи баргҳо ва меваҳои хоми он, барои табобати бемории сангӣ сафро истифода мешаванд. 2-қошуки ошхӯрӣ алафи онро дар 2-истакон об 20-30 дақика ҷӯшонида, баъд аз сард шудан ба миқдори 2-3 қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3-4 дафъа истеъмол бояд кард. Табибони мардумӣ истеъмоли баргҳои хори ҳасакро ҳамроҳ бо шир, ё бо зиёд нӯшиданӣ об тавсия мекунанд. Шираи ҷавонаҳо ва гулҳои хори ҳасак барои табобати ҷароҳатҳои чиркдор, бемориҳои занбуруғии пӯст (трихофия) ва резиши мӯй (калий), тарбандӣ карда мешавад.

Дар тиббӣ қадими Шарқ. Дар бораи ҳосиятҳои давоии хори ҳасак ҳанӯз Диоскорид (солҳои 78 баъди мелод) навиши-

та буд, ки назар ба тавсифи ю мизоци ин гиёх сард ва хушк мебошад. Ибни Сино таъкид менамояд, ки хори хасак аз пайдоиши омосҳо ва варамҳои гарм хиддати модда чилавгирӣ менамояд. Барои ласаҳои гандида ва омосҳои ҳалқ муфид аст. Ҳамроҳ бо асал заҳмҳои қӯҳнаро шифо мебахшад. Шираи он шаҳватро зиёд намуда, сангиг масонарао хурд мекунад. Барои душвории пешоб ва қулинҷ давост. Меваи хори хасак ба микдори 8,0 г ҳӯрда шавад, ҷароҳати неши морро шифо бахшида, аз заҳрҳои ҳалоил нафъ мебахшад. Ҷӯшдодай алафи он кайкро мекушад.

Ибни Сино тарзи ҳосил кардани 3 доруи мураккабро бо номи «Равғани хори хасак»- тавсия мекунад, ки барои табобати бемориҳои меъдаю рӯда, узвҳои пешбовар ва муҳаррики такягоҳӣ тавсия мешвад. Мисол, яке аз тарзҳои ҳосил кардани равғани хори хасак, ки аз равғани кунҷит, шири гов ва шираи хори хасаки тоза ҳар қадом 3,4 кг, қанди сафеди поҳса 1,7 кг, занҷабил 850 г, иборат аст, ҷунин аст. Қандро майда карда, бехта ва ҳамаро дар деги гилин андохта дар оташи оҳиста, то вақте мечӯшонанд, ки оби хори хасак ва шир бухор шуда, танҳо равған боқӣ мемонад. Вайро ҳар рӯз ба микдори 29-30 г истеъмол менамоянд. Вай ба заъфи гурда муфид буда, қобилияти ҷинсӣ ва микдори нутфаро зиёд менамояд, барои дарди мафосил, камар муфид буда, ранги рӯйро тоза мекунад. Дар тибби муосир исбот шудааст, ки шарбати моёни хори хасак, таъсири пешбронӣ дошта, тараашшӯҳи шираи меъдаро баланд мебардорад. (С.Я.Соколов ва диг., 1985).

Таркибҳои соддаи он барои табобати беморони мубталии тараашшӯҳи паст истифода мешавад.

Аз қисми рӯйзамиинии хори хасак таркиби трибуспонин таҳия шудааст, ки барои табобат ва чилавгирии атресклероз истифода шуда, барои кардисклероз муассир аст. Трибуспонин таъсири равшани сафроронӣ, гипохолестинӣ дошта, бетолипопротеидҳоро, ки ҳомилони асосии холистерин мебошанд, кам мекунад. Таркиби мазкур таҷаммуи холестерин, бето-менопротеидҳоро кам карда, литогености сафро

ва тачаммуи холестеринро дар уруки хурд рафъ месозад. Трибуспонин фаъолияти пурзўри фибронилитикиро маоли буда, ба пайдоиши гипокагулиятсияи хун мусоидат намуда, аз пайдоиши тронбозҳо чилавгирӣ менамояд.

Дар Ҳиндустон ва Булғористон дар асоси таркибҳои стероидии хори хасак, дорухое таҳия карда шудааст, ки ба-рои пурзӯр кардани қувваи боҳи мардон тавсия мешавад.

Тарзи истифода:

1. 1-қошуки ошхӯрӣ алафи хушккардаи хори хасакро дар 1-истакон оби гарм дар оташи оҳиста 15 дақиқа ҷӯшонида, полонида ва ба миқдори 1-қошуки ошхӯрӣ рӯзе 3 бор, баъд аз ҳӯрок истеъмол бояд кард.

2. Трибупонин ба миқдори 1-ҳаб (0,05-0,1г) рӯзе 3 бор баъд аз ҳӯрок ба муддати 10 шабу рӯз истеъмол мешавад. Баъд аз танаффуси 4 рӯза табобат боз такрор мешавад. Давраи табобат на камтар аз 3-4 моҳ давом мекунад. Табобати тӯлониро метавон баъди 1-2 моҳ такрор кард.

Тадобири эҳтиётӣ.

Маводи амалкунандаи (таркибҳои сероидӣ), хори хасак ҳассосияти пӯстро нисбати таъсири нурҳои ултрабунафш зиёд менамояд, ки мумкин аст, сӯҳтани пӯст ё дерматитро ба бор орад. Бинобарин баъд аз истифодаи дорухои хори хасак, аз офтобхӯрии зиёд худдорӣ бояд кард.

ЧОВИДОН АСТ, ҲАР К-Ӱ ДИЛАШ БО ИЛМ ЗИНДА АСТ

Дар таърихи тамаддуни ахли башар Абӯалӣ ибни Сино (18.8.980, дехаи Афшана Бухоро – 16.6.1037, Ҳамадони Эрон) аз дурахшонтарин симоҳост. Зоро тамоми ҳаёту мамоти худро ба нағъи инсонҳо сарф кардааст. Ва бузургони мо ҳам беҳуда нагуфтаанд, ки «Ҳастӣ барои фоида расонидан ба дигарон аст, вагарна ин ҳастиро дар ботин нафӣ мебояд кард». Ибни Сино, ки аз 17-солагӣ чун олимӣ баркамол ба воя расида буд, то вопасин нафас барои инсонҳо хизмат намуда. Осори ӯро аз 64 то бештар аз 456 адад номбар кардаанд. Ҳозир зиёда аз 160 асари ӯ аз ҷумла «Китоб-ул-инсоғ» (20 ҷилд, то имрӯз нопайдост), «Китоб-уш-шиғо», «Китоб-ун-наҷот», «Ал-ҳосил ва-л-маҳсул», «Ишорот ва танбехот», «Донишнома», «Ал-Қонун фӣ-т-тиб» ва гайра маълум аст, ки аҳамияти бузурги таъриҳӣ, фарҳангии илми-ро моликанд. Ибни Сино қашшофи бемисл мебошад. Ба ақидаи ӯ «ҳар чи аз иллате ояд, ба воҷиб ояд», «майл қувватест, ки аз ҷисми мутаҳаррик ба муҳаррик мегузараад ва ҷисм то тамом шудани он ҳаракат мекунад» (Дар ин ақида ғояи инерсия ифода ёфта, ки дар асри XVII Галилео Галилей қашф карда), замин дар ҳаракат, даҳр-замони мутлақ буда, ҳодисаҳою ашёи олами моддӣ (масъалаи танаввӯъ ва рангорангӣ), шаклҳои гуногуни ҳаёт якбора не, балки тадриҷи сурат мегиранд, мантиқ усули донистани ҳақиқат аст (дар раванди донистани ҳақиқат шаклҳои тафаккури мантиқӣ-лафз, қазия, қиёс ва бурҳонро муҳим медонад), забон рамзи фикр мебошад.

Андешаҳои Ибни Сино, асарҳои ӯ сарватҳои умуми-инсонӣ, нақши заковат дар тӯли қарнҳо буда, мансуби тамоми инсоният мебошанд. Ҳамин аст, ки ӯ ҷовидонист.

Ибни Сино дар рӯбоие хоксорона гуфта «Маълумам шуд, ки ҳеч маълум нашуд», дар дигар рӯбоие суруда «Кардам ҳама мушкилоти гетиро ҳал». Офарин ба инсоне, ки дар

як вазъи нихоят мураккабу зулмонию хунрези таърихӣ он қадар хизматҳо карда.

Метавон иброз дошт, ки қобилияти илмии Ибни Сино сараввал дар соҳаи илми тиб зухур ёфта, баъд соҳаҳои илмҳои дигарро низ фаро гирифт. Ва бе ҳеч дудилагӣ метавонем ин алломаро ҳамрадифи Буқроту Ҷолинус ва шаҳиртариҳи фарзандони тамаддунофарини олам маҳсуб донист. Аз мероси Ибни Сино «Ал-Қонун» мақоми хоса дорад. Муаллиф ба таълифи он соли 1012 оғоз карда, соли 1024 онро хотима мебахшад. Дар ин асари бисёрчилда, ки дар таърихи илми тиб бехамтост, таҷрибаи тибии ҳалқҳои тоҷику форс, ҳиндӯ араб, Юнони қадим ва ғайра ҷамъбаст гардида.

Таркиби асар аз 5 китоб иборат буда, китоби аввал умури кулли пизишкӣ, китоби дуввум баёни доруҳои содда (фармакогонозия), китоби сеюм баёни бемориҳои ҷузъӣ, китоби чорум баёни бемориҳо, ки агар рӯй диҳанд, хоси ягон андом нестанд андар баёни оростагӣ), китоби панҷум баёни доруҳои мураккабро фаро гирифта. Оламиён ба осори Ибни Сино хеле барвакӯ шинос буданд. «Ал-Қонун» дар Аврупо ҳанӯз дар асри XII (аз ҷониби Ҷерарди Кремонӣ (1114-1187) ба забони лотинӣ нопурра тарҷума шуд. Дар Рим аввалин бор «Ал-Қонун»-ро соли 1279 Гаммоти тарҷума намуд. Китоб соли 1491 ба тавассути Юсуф Лорки дар Неапол ба табъ расид, ки баъди тарҷумаи лотинӣ дуюмин тарҷумаи комил мебошад. Дақиқан он ба лотинӣ соли 1658 аз ҷониби Племний тарҷума гашт. Ба тавассути ин тарҷумаҳо аврупои-ҳо ба комёбиҳои илми ҳалқҳои машриқзамиҳо роҳ ёфтанд. Ин китоб ҳанӯз соли 1473 дар Венетсия нашр, дар асрҳои XV-XVI зиёда аз 35 маротиба, дар Аврупо бештар аз 40 маротиба комилу қисман гаштаю баргашта чоп шуд. Онро то нимаи дуюми асри XVII дар тамоми донишгоҳҳои тибии Аврупо ҳамчун китоби дарсӣ меомӯҳтанд ва аз рӯи дастурҳои муаллифаш амал мекарданд. Чунин таҷриба имрӯз ҳам идома дорад. Бешубҳа метавон тасдиқ намуд, ки «Ал-Қонун» дар пайдоши ва ташаккули тафаккури тибии аврупоиён бағоят мақоми бузург бозидааст ва метавон онро

пойдевори кохи азими тибби ҳозиразамон донист. Ин китоби муқаддас баъдан дар солҳои гуногун ба забонҳои дигар (инглисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, румонӣ, эронӣ, русӣ, узбекӣ, тоҷикӣ-форсӣ ва гайра) тарҷума ва дастраси ҷаҳониён гардид. Ин асар Қомуси илмҳои тибби ҳалқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ (баъди ба забони русӣ тарҷума ва нашр гашта-наш) ва дигар ҳалқҳо буд ва мебошад.

Биноан ба пиндори мо «Ал-Қонун» на фақат ифтихори миллисту аҳамияти бузурги таъриҳӣ дорад, балки тибби ҳозира ва пизишкон аз бисёр ҷиҳатҳо имрӯз ҳам ниёз ба маслиҳату дастурҳои арзишманди муаллифи гениалиаш доранд. Гумон мекунем, ки тибби имрӯза бо мушкилоҳои зиёде рӯ ба рӯст, ки ҳалли онҳо аз олимону пизишкон омӯхтану дар амал татбиқ намудани усулҳои синоии муолиҷаро тақозо дорад. Зоро Ибни Сино ҷисми инсонро «аз гаҳвора то гӯр» дар тағири туғлил медонист. Ба назари мо вазъи қунунӣ аз пизишкон талаб дорад, ки онҳо ба масоили сиҳатмандии инсон васеътару хушёргар ва синоёна муносибат биқунанд.

Дар заминай андешаҳои фавқуззикр метавон афзуд, ки олимони тоҷик дар ба нашр ҳозир кардани баъзе асарҳои Ибни Сино «Донишнома» (М.Диноршоев, М.Султонов), «Ишорот ва танбеҳот» (К.Олимов бо иштироки К.Аскардаев ва О.Зиёвуддинова), «Азҳавия» (Боғбон), «Мабдаъ ва маод» (А.Девонакулов ва З. Саломатшоева) кам нест. Бахусус ҳизмати мутарҷим С.Шаҳобуддинов дар баргардонидани «Ал-Қонун» аз арабӣ ба тоҷикӣ (иборат аз 5 китобу 6 ҷилд, ки ду ҷилди онро Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи Советии Тоҷик чоп кардааст) ниҳоят бузург мебошад. Зоро бори нахуст форсигӯёни ҷаҳонро ба тарҷумаи комили чунин як асари пуарзиш – маҷмӯи донишҳо оиди тибби қадим ва асримиёнагӣ мешиносонад. Академияи илмҳои Тоҷикистон асарҳои муњтаҳаби Ибни Синоро дар даҳ ҷилд ба дasti чоп дода (се ҷилди он ба табъ расида). Олимони тоҷик инчунин ба барқарор намудани сурати илмии Ибни Сино ва пахлӯҳои серкӣраи осори ӯ машғуланд. Дар ин ҷода хидмати ду

муҳаққиқи точик Ю.Нуралиев ва С.Нодирро маҳсус бояд зикр кард. Заҳмати эшон дар синошиносӣ аҳамияти чашмрас дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он доктори илмҳои тиб, табиби машҳури гиёҳшинос, узви ифтихории Академияи тибии Ҷумҳурии Исломии Эрон, узви ҳақиқии Академияи илмҳои муҳандисии байналмилалӣ, инсони ниҳоят хоксор Нуралиев Юсуф Нуралиевичро ҳамчун таҳқиқгару ташвиқгари меросу осори тибии аҳди Сомониён, осору мероси фарзанди оламшиноси точик Абӯалӣ ибни Сино хуб мешиносанд. Ӯ бо бештар аз 200 мақолаи худ оид ба илми тиб, хусусан соҳаи рустанишиносиро хеле ғанӣ гардонидааст. Ба қалами ин олим таҳрири 5 ҷилди «Ал-Қонун фӣ-тибб» (бо чанд нафари дигар), 10 асар, аз ҷумла китобҳои «Рустаниҳои шифобахши Тоҷикистон», «Гиёҳдармонии ҳезӣ» («Фитотерапия импотенсия»), «Мумиё ва мумиётерапия» ва ғайра мансубанд, ки барои табобату сиҳатии мардум аҳамияти қалон доранд. Кашифи рустаниҳои шифобахш (доругӣ), гурӯҳи рустаниҳои хусусияти зиддисаратонӣ, зиддиабетикӣ, бемориҳои ҷигар, заҳми сӯҳтагӣ, рафъи сӯҳтагӣ ва ғайра дошта, ки барои соҳаи фармокология (дорусозӣ) хеле судманд мебошанд, натиҷаи заҳмати ин олими заррабин ҳастанд.

Номзади илми тиб, узви Иттиҳоди рӯҳшиносон ва экстрасенсҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, Корманди шоистаи Тоҷикистон, муаллифи бештар аз 50 мақола ва 6 китоб Саидҷон Нодировро низ дар дохилу хориҷи кишвар ҳамчун гиёҳшинос, табиби ҳозиқу шифобахш бо истифода аз сухану (гипноз) гиёҳҳо хуб мешиносанд. Ин кашишофи нодир дар ҷодаи илми тиб маҳсусиятҳои хоси табобатии худро дорост: дардомӯзӣ, дардшиносӣ, ба дили беморон роҳ ёфтани. Бо «сехру афсун» ба инсони бемор шифо бахшидан на корест саҳл. Дар таҷрибаи табобатии С. Нодиров воқеаи нодире ба вуқӯй пайваст. Дар илми тиб бори нахуст бо сехри сухангипноз раво дидани ҷарроҳиро пешбинӣ ва амалӣ гардонид. Ин кашишоф дар натиҷаи омӯзиши амиқи таҷрибаи гузаш-

тагон ва такя бар тарзҳои табобати шарқӣ, синоӣ, ҷаҳонӣ ба ҳулосае омад, ки бо сухан ҷисми бемор, набзу фишори онро бетағири мононда (бе истифодаи наркоз ва дигар доруҳои таскинбахш) ҷарроҳӣ метавон кард. Амалӣ гардонидани ин ақида-ҷарроҳии бе наркози С. Нодировро метавон аз қаш-фиётҳои муҳими асри XX номид. Ин табиби ҳозиқ пайваста роҳҳои нав ба нави табобатро ҷуставу ёфта, ба воситаи психотерапевтӣ, маҳси гайрифосилавӣ, сӯзанзаниӣ, маҳси нуқтавӣ, гипноз, талқин, мусиқитерапея, фитотерапея, библиотерапея бемориҳои зиёдеро (дарди сар, фишори баланди хун, намудҳои гуногуни аллергия, импотенсия, гипертония, фалаҷ, молиҳулиё, дарди саҳти дандон, бехобӣ, заъфи боҳ, астма, безурӯти ва ғ.) табобат намудааст. Ин олим гиёҳшинос низ мебошад. Ӯ тавонист тарзи тайёр кардани чандин доруи содда ва мураккаберо, ки бузургтабиони олам Ибни Сино, Закариёи Розӣ ва дигарон ба ояндагон мерос гузаштаанд, бо ҷуръату қӯшиши ҳакимона ва тозаназарона ба роҳ монад. Бо истифода аз гиёҳҳо муолиҷа намудани сангигурда, сангигулҳадон, бемориҳои ҷигару дил, ноҷуриҳои ҷинсӣ ва гайра аз ҳунарҳои волои табиби ҷонбахш мебошанд. Диғои рисолаи номзадӣ дар мавзӯи «Гиёҳдармонии беморони гурда» ҳуд шаҳодатест, ки илму амали мазкур ба ҳам тавъаму хеле нафърасонанд. С. Нодировро аз нахуст-муҳаққиқоне бояд эътироф кард, ки ба ин шоҳаи маҳсуси илми тиб-муолиҷаи сангигурда ба воситаи сеҳри сухан (гипноз) ва рустаниҳои шифобахш қатъӣ ва устувор сару кордорад.

Оиди ин ду олим ва табиби ҳозиқ, устоди саҳтиру шогирди саҳткӯш Ю. Нуралиев ва С. Нодиров метавон боифтиҳор ҳарф зад.

Мақсади ба ҳонандагони гиромиқадр фасех шиносонаидани ин ду олимни шаҳир ва шариф асосан дар чист? Мақсади ибрози назар ва баҳои ҳаққонӣ додан ба китоби ҳаммуаллифии онҳо «Бӯалӣ ва гиёҳдармонии амрози сангигурда» мебошад.

Аз байни халқи хирадманди точик адибону олимони оламшумуле ба дунё омада фаъолият ва эчод кардаанд, ки номашон то ба ҷовидон дар таърих ҳамчун машъалфурӯзон мемонад.

Аз ҷониби ду донишманди маъруфи точик мавриди омӯзишу тадқиқ қарор гирифтани як соҳаи мероси оламгиру шифобахши Абӯалӣ ибни Сино, баҳусус рустаниҳое, ки ўбари табобати ин ё он маризӣ тавсия кардааст, хеле муҳим мебошад. Дар асари дар фавқ зикршуда муаллифон он пахлӯҳои қашфнашудаи эҷоди илмӣ-табобатии Ибни Синоро мавриди назар қарор додаанд, ки ё аз назарҳо дур мондаанд, ё муҳаққиқон қудрати боз кардани асрори онҳоро надоштанд ва ё надоранд. Агар ба таъбири халқӣ гӯем, зӯрашон ба ҳалли муаммоҳои пешрондаи Ибни Сино нарасидааст. Ҳаким Абӯалӣ ибни Сино, ки ба таъбири худаш «аз қаъри гили сиёҳ то авчи Зуҳал» ҳамаи мушкилоти гетиро «ба ҷуз банди аҷал» ҳал карда буд, барои аҳли башар онқадар хизмат кардааст, ки дар ҳазорсолаҳо касе қудрати адои аз ҳазор яки онҳоро надошту надорад.

Муҳаққиқони точик Ю. Нуралиев ва С. Нодиров дар уқёнуси ҷавҳари маънни Сино гӯтавар шуда, дурри мақсаду ба даст оварда, қашфиётҳои оличанобу арзишмандеро анҷом додаанд.

Ибни Синои инсоншинос дар «Ал-Қонун» таърифи илми тибро бисёр аниқ баён намудааст. Ў менависад: «Тиб илмест дар бораи донистани тани инсон ва ҳоли саломатӣ ё беморӣ ва баргардонидани саломатии инсон, ки рӯ ба заъф овардааст... Ҳарду бахши тиб (назария ва амалия) илм аст: яке илми усули тиб, дигаре илми тарзи табобат». Мазкур дар асоси ҳамин ташрехи илмӣ тарзҳои ҳифзи тансиҳатӣ ва табобати касалиҳои гуногунро бо тарзи хоса баён кардааст.

Муаллифони китоби мавриди назар ҳамин таълимоти Ибни Синоро дар асоси дастуру пешниҳодот ва тавсияҳои вай, дар асоси рустаниҳо (гиёҳҳои шифобахш) бо диди навоварона ба хонанда – ба инсони ниёзманд арзёбӣ кардаанд. Онҳо дуруст таъкид кардаанд, ки Ибни Сино мушахҳас фар-

ки байни вабову тоун, чузому (махав) доъулфил, зотулчанбу (варами пардаи шуш), зотурриё (варами шуш)-ро муқаррар кард, сирояткунанда будани обила (гулчечак)-ро пай бурд, варами меъдаро бисёр равшану аниқ тавсиф кард, варами пардаи мағзи сар (менингит)-ро ҳамчун касалии маҳсус муайян, аломатҳои бемории қандро (диабетро) аввалин бор дар таърихи тиб возеҳ баён намуд. Тарзи ҷарроҳии саратон, усулҳои набзиноси, бавлшиноси, табшиносиро такмил дода, дар соҳаи вабошиноси корҳои ҷолибе анҷом дод. Муаллифон бо тарзи хоса ва қашшофона тавонистаанд, ки хизматҳои Ибни Синоро дар илмҳои дорушиноси, дорусозӣ муайян намудани хосияти давоҷот бо далелҳои мӯъҷиз исбот намоянд. Дар «Ал-Қонун» 811 навъи доруҳои гуногун тавсиф шудааст. Аз диdi муҳаққиқон беш аз 70 номгӯи онҳо имрӯз ҳам дар амалияи тиб истифода мешаванд. Олимони мазкур тарзи истифодаи он доруҳо, манфиату судмандии онҳоро барои табобатёбии мариз хеле хуб баён намудаанд.

Дар китоби зикршуда муаллифон тавассути меҳнати саҳту гарон ва истифода аз дастовардҳои илми тибби муосир ба он ноил гаштаанд, ки бештар аз 100 доруи содда ва 11 доруи мураккаби синоиро барои муолиҷаи бемории санги гурда шарҳу тавзеҳ дижанд. Қашшофони борикбин диdi Ибни Синоро оид ба парҳез, ки боиси пешгирии бисёр бемориҳо мегардад, хеле мӯъҷаз арзёбӣ кардаанд, ки қимати китобро бисёр афзуда. Ҳонанда аз ин китоб бори аввал оид ба тибби аҳди Сомониён, бузургмардони ба инсон ҳаётбахш Муҳаммад Закариёи Розӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Абӯрайҳони Берунӣ, Абумансур Муваффақ, Абубакр Рабеъ ал-Бухорӣ, Ҳаким Майсарай, Алӣ ибн-Аббоси Аҳвозӣ, Абӯмансур Ҳасан Қамари ал-Бухорӣ, Абӯ Саҳл ибни Яҳё Масеҳӣ ал-Ҷурҷонӣ, аҳамияти бузурги эҷодиёти онҳо дар инкишофи илми тиб, табобати инсон маълумотҳои нав, тавсияҳои нав, назариёти нав пайдо мекунад. Боби сеюми ин китоб «Саҳми Абӯалӣ ибни Сино дар табобати

бемории санги гурда» ва ташрехи рустаниҳои табобатии ҳаким Ибни Сино баҳри муолиҷаи bemoriҳои гуногун аҳамияти калон, хоса ва бисёр судманди амалиро молик мебошад.

Муаллифон бо кӯшишу диди синой 11 доруи мураккаб ва бештар аз 100 доруҳои оддии Синоро, ки барои табобат ва пеш аз ҳама пешгирии bemorии санги гурда пешбинӣ гаштаанд, санҷида (бо назардошти нафърасонии ҳамарӯза ва безараии онҳо) таҳлилу арзёбӣ ва барои истифода пешниҳод кардаанд. Муаллифони китоб тавсияҳои муғифу шифобахши Ибни Синоро оиди парҳезкорӣ, ки боиси оғаҳониву пешгирии пайдоиши санг дар гурдаҳо ва сабаби бисёр касалиҳои урологияни дигар мегарданд, чукур ва аниқ таҳлил намуда, нафърасонию аҳамияти онҳоро мушаххас баён кардаанд. Андешаву муҳокима ва мулоҳизарониҳои муаллифон барои рушди илми муосири ҷаҳонӣ аҳамияти калон доранд.

Ҳар сухани муаллифон ҷой ва макони арзишманди худро дорад. Тавсияҳои ақлбаркаши онон оид ба истифодаи рустаниҳои шифобахш: меъёри муайяни истифодаи дорувории аз гиёҳҳо тайёр карда, тарзҳои ба тарики техникӣ тайёр кардани гиёҳдоруҳо асосҳои амақи илмӣ доранд. Аҳамияти ин тадқиқот пеш аз ҳама дар он аст, ки муаллифон шароити имрӯзази рӯзгори мардум, гаронии дорувориро ҳам ба назар гирифта, бо дасту дили меҳрбору шифобахши синой ғами bemorону ниёзмандонро ҳӯрда, роҳҳои дар шароити хона омода кардани гиёҳдоруҳоро нишон додаанд.

Аз оғоз то интиҳои ин китобро навназарӣ ташкил медиҳад. Ба диди мо муҳаққиқон бо истифода аз комёбиҳои тибби ҳозира бори аввал назария ва маълумотҳои Синоро оиди тарзи пайдоиш ва пешгирии касалии санги гурда хуб таҳлил кардаанд. Дар заминай таҳлили амиқ муаллифон парҳез карданро дар пешгирии bemorии санги гурда хеле муҳим ҳисобидаанд, ки шаке надорад. Кашшофон масъалаҳои

умумӣ ва хусусии ба воситаи гиёҳдоруҳои маҳсус табобат кардани санги гурдаро бочуръатона, бегу-мону шубҳа хуб баён намудаанд. Дар китоби мавриди баҳс рӯйхати пурраи номҳои форсӣ-тоҷикӣ ва лоти-нии оилаи рустаниҳо таҳия гардида, ташреҳи ки-миёни 92 рустании ба дарду табобати санги гурда давобаҳши Сино бо камоли доноӣ баён гардидааст. Муҳаққиқон дар таърихи илми дорусозӣ бори нахуст суду зиёни беш аз 100 гиёҳдоруҳои содда, 11 гиёҳдо-руҳои мураккаберо, ки Сино барои табобати бемории санги гурда ва пешгирии он тавсия кардааст, мӯҷаз ҳаллу фасл карда, меъёри истифодаи яқдафъания, мӯҳлатӣ, шабонарӯзӣ, ҳафтаиниа, якмӯҳлатии онҳоро муайян намудаанд.

Оид ба аҳамияти гаронқадри асари олимони донои тибби Тоҷикистон Ю.Нуралиев ва С.Нодиров машҳуртарин олимону ҳодимони давлатию ҷамъиятӣ, арбобони илм баҳои баланд додаанд. Доктори илми тиб, профессор, Арбоби илми Федератсияи Русия П.П.Денисенко дар Вестник «Медицина третьего тысячелетия» (1999, №5) менависад: «Ин китоби олицаноб бешубҳа таваҷҷӯҳӣ муттакассисоноро ба ҳуд ҷалб ва инчунин барои ҳазорон бемороне, ки ба маризихои гуногун гирифткоранд, хизмати хуб мекунад». Директори Институти фармакологии клиникии Маркази илмии санчиш ва назорати давлатии рустаниҳои доругии на-зди Вазорати тандурустии Русия, академики Академияи илм-ҳои тибии Русия, профессор, Арбоби илми Федератсияи Русия В.Г.Кукас дар такризаш навиштааст: «Китоби Ю.Н. Нуралиев ва С. Нодиров дар муддати хеле кӯтоҳ се маротиба дар Русия чоп шуд ва он имрӯз китоби рӯимизии даҳҳо ҳазор ҳонандагони рус гардидааст... Асарҳои илмии доктори илм-ҳои тиб, профессор Ю.Н. Нуралиев, Корманди шоистаи Тоҷикистон, номзади илми тиб С. Нодиров «Фитотерапияи бемории санги гурда» (Душанбе: Маориф, 1998) ва («110 доруҳати Сино» (Санкт-Петербург, Изд-во «Весь», 1999,

2000, 2002) натицаи заҳмати баохиррасонидаи илмӣ буда, чандин масоили муҳими омӯхттану истифодаи амалии мероси илмии Абӯалӣ ибни Синоро фаро гирифтаанд. Онҳо барои илми тибби кунунӣ аҳамияти муҳими амалӣ доранд».

Саркардиологи Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон дотсент З.Я. Раҳимов ба асари фавқ чунин баҳо медиҳад: «Асари зикршударо метавон пайвандгари асри Сино ва имрӯз ҳисобид».

Агар гуфтаҳои худро ҷамъбаст кунем, метавон чунин натиҷа гирифт: Муаллифон дар натиҷаи ҳамаҷониба ва амиқу тозаназарона омӯхтани мероси бузурги Ибни Сино бори аввал дар таърихи илми тиб якчанд гиреҳҳои илмиро боз кардаанд: мақоми илми тиб дар аҳди Сомониён; мавқеи аллома Абӯалӣ ибни Сино дар инкишофи илми тиб (бахусус гиёҳшиносӣ), аҳамияти рустаниҳои давоӣ (100 рустании доругии содда, 11 рустании давогии мураккаб) ва тарзи қулай ва судманди истифодаи онҳо; тариқи бо гиёҳдоруҳо табобат кардани бемории сангӣ гурда ва пешгирии он; меъёри истифодаи гиёҳдоруҳо барои табобат тавсия намудаи Ибни Сино; тарғиби рустаниҳои давоии Ибни Сино ва файра.

Бори аввал ба забони форсӣ-тоҷикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор гардидани рисолаи мавриди назар барои мутахассисони соҳаи тиб, пизишкон, мардуми шариғи ин кишвари кӯҳантамаддун низ аҳамияти муҳими илмӣ ва амалӣ пайдо ҳоҳад кард. Бузург аст хизмати дӯзоди илм дар синошиносии ҷаҳон ва ҷовидон аст, ҳар к-ӯ, ки дилаш ба илм зинда буда, ҳамаи ҳастии хешро сарғи хидмати мардум мегардонад. Бузургон барҳақ фармудаанд:

Ҳарчанд фикр мекунам аз ҳар чӣ дар ҷаҳон,
Номи накӯст ҳосили айёми одамӣ.

*Усмон НАЗИР,
Корманди шоистаи
Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илми
филология, адаб ва рӯзноманигор*

**НОМҲОИ ТОЧИКӢ-РУСӢ-ЛОТИНИИ
ГИЁХҲОИ ШИФОБАХШ, КИ
АБӮАЛӢ ИБНИ СИНО БАРОИ
ТАБОБАТИ БЕМОРИИ САНГИ
ГУРДА ТАВСИЯ НАМУДААСТ**

Ажгон — Амми большая (ажгон) — *Ammi majus* L.

Анганори базрӣ — Артишок посевной — *Cynara scolymus* L.

Анор — Гранат обыкновенный — *Punica granatum* L.

Арасун — Нордини даштӣ — Копытень — *Asarum europaeum* L.

Афсантин (эстрагон) — Полынь эстрагон (тархун) — *Artemisia dracunculus* L.

Балзамин — Бальзамное дерево — *Balsamodendron gileodense* Kunth или *Commiphore oprobalsamum* Engl.

Бодиён (розиёна) — Анис обыкновенный — *Anisum vulgare*

Бодиён — Фенхель обыкновенный — *Foeniculum vulgare* Mill.

Бодиринги даштӣ — Бешеный огурец — *Ecballium elaterium* (L.) A. Rich.

Бобуна — Ромашка аптечная — *Matricaria chamomilla* L.

Булути даштӣ — Дубровник обыкновенный — *Teucrium chamaedrys* L.

Гули хайрии давой — Алтей лекарственный — *Althaea officinalis* L.

Гунди бедастор — Бобровые струи — *Testiculus castoris* (C. fiber L.).

Гули қосидӣ — Одуванчик лекарственный — *Taraxacum officinale* Wigg.

Гулгиёҳ — Ситник ароматный — *Andropogon schoenanthus* L.

Дараҳти ғор — Лавр благородный — *Laurus nobilis* L.

Дӯлона (самғ) — Боярышник (камедь) — *Gummi crataegus* L.

Дорчини чиной — Корица китайская — *Cinnamomum cassia* Blume
Дорчини сейлонй — Корица цейлонская — *Cinnamomum zeylanicum* Blume.
Загири базрй — Лен посевной — *Linum usitatissimum* L.
Занчабил — Имбирь лекарственный — *Zingiber officinale* Roscol
Заровард — Аристолохия круглая — *Aristolochia londa* L.,
Заъфарони базрй — Шафран посевной, или крокус — *Crocus sativus* L.
Зира — Кумин — *Cuminum cyminum* L.
Канабдона — Конопля посевная — *Cannabis sativa* L.
Корав, зира — Тмин обыкновенный — *Carum carvi* L.
Кокутй диктамн — Душица диктамн — *Origanum dictamnus* L.
Кокутй, себинок — Душица мелкоцветковая — *Origanum tuttanthum* Gontsch.
Кундона — Качим — *Gypsophila struthius* L.
Қаламфури мехак — Кубеба (перец кубеба) — *Piper cubeba* L.
Қаланфури мехак — Перец длинный — *Piper longum* L.
Карафс — Сельдерей пахучий — *Apium graveolens* L.
Куст — Костус — *Saussurea lappa clarkei*.
Лубиё — Фасоль обыкновенная — *Phaseolus* L.
Марв, кокутй — Душица обыкновенная — *Origanum vulgare* L.
Марзгүш — Майоран садовый — *Majorana hortensis* Moench.
Махроб — Вишня маглабская (махраб) — *Prunus mahaleb*.
Майминчони хордор — Ежевика кустарниковая — *Rubus fruticosus* L.
Майминчони бехор — Ежевика сизая — *Rubus caesius* L.
Мирра — Мирра (камедь) — *Gummi Commiphora mirrha* Engl. или *Gummi C. abyssinica* Engl.
Морчуба — Спаржа лекарственная — *Asparagus officinalis* L..

Мушки замин — Сыть круглая — *Cyperus rotundus* L.
Начм, марг — Пырей ползучий — *Agropyrum repens* Beauv.
Нахұди гүсфандй — Горох бараний (нут) — *Cicer L.*
Нахұди базрй — Горох посевной — *Pisum sativum L.*
Нои бүё — Аир болотный или другие его виды — *Acorns calamus* L.
Пари сиёвшон — Адиантум (венерин волос) — *Adiantum capilias veneris* L.
Панчбарг — Лапчатка ползучая — *Potentilla reptans* L.
Панчагүшт — Прудняк — *Vitex agnus castus* L.
Панираки чангалий — Мальва лесная — *Malva silvestris* L.
Пиёзи баҳрй — Морской лук — *Urgenia maritima* L. (Bak.).
Пиёз — Чеснок посевной — *Allium sativum* L.
Рунос — Марена красильная — *Rubia tinctorum* L
Сабзй — Морковь дикая — *Daucus carota* L.
Санги исфанчи баҳрй — Морская губка — *Euspongia officinale* L.
Сандаваки мавзун — Лапчатка прямостоячая — *Potentilla erecta* (L.) Raeusch
Самғи гавон — Трагаканта (камедь)-Gummi astragalus tragacantha L.
Сири даштй — Дубровник чесочный — *Teucrium scordium* L.
Сиёҳдона — Чернушка посевная — *Nigella sativa* L.
Сир — Чеснок дикий — *Allium victoriale* L.
Судоби хұшбў — Рута душистая — *Ruta graveolens* L.
Сумбул — Ферула (сумбул) — *Ferula sumbul* Hook.
Сунбул — Валериана лекарственная — *Valeriana officinalis* L.
Таратезаки обй — Поручейник широколистный — *Slum latifolium* L.
Тарбуз — Арбуз обыкновенный — *Citrulus lanatus*
Тахач — Полынь горькая — *Artemisia absinthium* L.
Турб — Редъка — *Raphanus sativus* L.
Феррих — курора — Портулак огородный — *Portulaca oleacea* L.
Харбуза — Дыня обыкновенная — *Cucumis melo* L.
Хори хасак — Якорцы стелющиеся — *Tribulus terrestris* L.

Ҳазоргашон — Переступень белый (бриония) — *Bryonia alba* L.

Ҳино — Хна красильная — *Lawsonia inermis* L.

Шибити полезӣ — Укроп огородный, или пахучий — *Anethum graveolens* L

Чабрес — Тимьян ползучий, или чабрец дикий — *Thlomus serpyllum* L

Чаъда — Дубровник полиум — *Teucrium polium* L.

Чаъфарӣ — Петрушка кудрявая — *Petroselinum crispum* (Mill.) A. W. Hill

Юнчай базрӣ — Люцерна посевная — *Medicago sativa* L,

АДАБИЁТ

Абӯалӣ ибни Сино. Алвохия. Осори мунтахаб, ч. 2. — Душанбе: Ирфон, 1980. — С. 317—386.

Абӯалӣ ибн Сина. Канон врачебной науки. — Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1956. — Кн. 2. — 820 с.

Абӯалӣ ибн Сина. Канон врачебной науки. — Ташкент: Фан, 1979. — Кн. 3 — Т. 1. — 2-е изд. — 792 с.

Абӯалӣ ибн Сина. Канон врачебной науки. — Ташкент: Фан, 1980. — Кн. 3. — Т. 2. — 2-е изд. — 703 с.

Абӯалӣ ибн Сина. Канон врачебной науки. — Ташкент: Фан, 1980. — Кн. 4. — 2-е изд. — 735 с.

Абӯалӣ ибн Сина. Канон врачебной науки. — Ташкент: Фан, 1980. — Кн. 5. — 2-е изд. — 326 с.

Абӯалӣ ибн Сина. Книга знаний. — Сталинабад: Таджикгосиздат, 1957. — 286 с.

Абу Райхан Бируни. «Избранные произведения». — Т. IV. — Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1973. — 1120 с.

Акопов И. Э. Кровоостанавливающие растения. — Ташкент: Медицина, 1981. — 295 с.

Асеева Т. А. и др. Лекарствоведение в тибетской медицине. — Новосибирск, 1989. — 169 с.

Атлас ареалов и ресурсов лекарственных растений СССР, — М., 1980. — 340 с.

Атлас лекарственных растений СССР/ Под ред. Н. В. Цицина. — М.: Медгиз, 1962. — 703 с.

Ауерсвальд. Целебные травы и растения. — М.: Русский труд, 1910. — 250 с.

Бадабай И. В., Нистрян А. Р. Растения, которые нас лечат. — Кишинев: Картия Молдовеняска, 1983. — С. 102—103.

Базарои Э. Г., Асеева Т. Г. «Вайдурья Онбо» — трактат индо-тибетской медицины. — Новосибирск: Наука. Сибирское изд-ние, 1986. — 116 с.

Балицкий К. П., Воронцова А. А. Лекарственные растения и рак. — Киев: Наукова думка, 1982. — С. 5—80, 200—230.

Блок Э. Химические основы биологического действия чеснока и лука // В мире наук. — 1985. — № 5. — С. 59—60.

Борисов М. И. Лекарственные свойства сельскохозяйственных растений. — Минск: Урожай, 1974. — С. 18—38.

«**Вайдурья Онбо**» — трактат индо-тибетской медицины. — Новосибирск: Наука Сибирское изд-ние, 1984 — 73 с

Вигоров А. И. Сад лечебных культур. — Свердловск: Среднеуральское книжн. изд-во, 1975. — С. 10—180.

Вилох Э. Овощи всегда полезны / Пер. с нем. — М.: Пищевая пром-ть, 1974. — 141 с.

Волынский Б. Г. и др. Лекарственные растения. — 5-е изд. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1983. — 359 с.

Вульф Е. Ф., Малеева О. Ф. Мировые ресурсы полезных растений. — Л.: Наука, 1969. — С. 30—60.

Гаммерман А. Ф., Кадаев Г. Н., Яценко-Хжлевский А. А. Лекарственные растения. — М.: Высш. школа, 1984. — 400 с.

Георгиевский В. П. и др. Биологически активные вещества лекарственных растений. — Новосибирск: Наука, 1990. — 335 с.

Гиппократ. Сочинения. — Т. 2. — М.: Медгиз, 1944. — С 287—300.

Голышенков П. П. Лекарственные растения и их использование. — 4-е изд. — Саранск: Мордовск. книжн. изд-во, 1982, — С. 30—260.

Гринкевич И. И. и др. Легенды и были о лекарственных растениях. — М.: Наука, 1988. — 175 с.

Грисюк И. М. и др. Дикорастущие пищевые, технические и медоносные растения Украины: Справочник. — Киев: Урожай, 1989. — 198 с.

Гродзинский А. М. и др. Фитоэргономика. — Киев: Наукова думка, 1989. — 254 с.

Гром И. И., Шупинская М. Д. Дары природы. — М.: Медицина, 1968. — 78 с.

Губергриц А. Я., Соломченко Н. И. Лекарственные растения Донбасса. — Донецк: Донбасс, 1990. — 279 с.

Дамиров И. А., Прилипко А. И., Шукюров Д. З. и др.
Лекарственные растения Азербайджана. — Баку: Маориф, 1982. — С. 11—230.

Джарвис Д. С. Мед и другие естественные продукты. — Бухарест: Апимондия, 1981. — 126 с.

«Дзэйцхар мигчжан» — Памятник тибетской медицины/
Под ред. Б. Б. Бадамаева. — Новосибирск: Наука. Сибир-
ское отд-ние, 1985. — 88 с.

Додобаева Отуной. Дикорастущие лекарственные рас-
тения флоры Таджикистана. — Худжанд: Изд-во им. Рахима
Джалила, 1996. — 585 с.

Дудченко А. Р., Кривенко В. В. Пищевые растения-
целители. — Киев: Наукова думка, 1988. — 265 с.

Задорожный А. М. и др. Справочник по лекарственным
растениям. — М.: Лесная пром-ть, 1988. — 415 с.

Запрягаева В. И. Дикорастущие плодовые Таджикистана.
— М.; А: Наука, 1964. — 690 с.

Землинский С. Е., и др. Лекарственные растения СССР. —
М.: Медгиз, 1958. — 600 с.

Зинченко Т. В. и др. Лекарственные растения в гастро-
энтерологии. — Киев: Наукова думка, 1989. — 230 с.

Ибрагимов Ф. И., Ибрагимова В. С. Основные лекар-
ственные средства китайской медицины. — М.: Медицина,
1960. — С. 20—40.

Иванченко В. А. Фитоэргонотика. — Киев: Наукова дум-
ка, 1989. — 294 с.

Йорданов Д., Николов П., Бойчинов А. Фитотерапия. —
София: Медицина и физкультура, 1970. — 323 с.

Кант К. Фитотерапия /Пер. с нем. — М., 1923. — 138 с.

Каримова В.В. // Флора Таджикской ССР. — Т.IX. — Л.:
Наука, 1988. — С.50-53.

Кибала Я., Киплицкая И. Специи и пряности. — Прага:
Арния, 1986. — 224 с.

Кинзикаев Г.К. // Флора Таджикской ССР. — Т.IX. — Л.:
Наука, 1988. — С.177, 380.

- Ковалева Н.Г.** Лечение растениями. – М.: Медицина, 1972. – 350 с.
- Кочкарева П.Ф.** // Флора Таджикской ССР. – Т. VIII. – Л.: Наука, 1988. – С.276-277, 353-362.
- Кощеев А.К.** Дикорастущие съедобные растения в нашем питании. – М.: Пищевая пром-ть, 1980. – С.20-200.
- Ловкова М.Я. и др.** Почему растения лечат. – М.: Наука, 1989. – 254 с.
- Малеев В.П.** // Флора Таджикской ССР. – Т. I. – Л.: Наука, 1988. – С.48-59.
- Малеев А., Стоянов С., Нешев Г.** Розанол. – София: Фармакхим, 1973. – 245 с.
- Махлаюк В.П.** Лекарственные растения в народной медицине. – 2-е изд. – Саратов: Приволжск. Книжк.изд-во, 1967. – 559 с.
- Мацку Я., Крейча И.** Атлас лекарственных растений. – Братислава: Изд-во ВЕД, 1982. – С.24-280.
- Машковский М.Д.** Лекарственные средства.–10-е изд. Ч.2. – М.: Медицина, 1984. – 579 с.
- Минаева В.Г.** Лекарственные растения Сибири. – 5-е изд. – Новосибирск: Наука, 1991. – 430 с.
- Митюков А.Д., Налетко Н.Л., Шамрук С.Г.** Дикорастущие плоды и их применение. – Минск: Урожай, 1975. – 199 с.
- Муравьева Д.А.** Тропические и субтропические лекарственные растения. – М.: Медицина, 1983. – 231 с.
- Николаевский В.В. и др.** Биологическая активность эфирных масел. – М.: Медицина, 1987. – 143 с.
- Носаль М.А., Носаль И.М.** Лекарственные растения и способы их применения в народе. – Л.: Научный центр проблем диалога, 1991. – 237 с.
- Нодиров С.Х.** Анализ лекарственных средств рекомендованных Ависеной для терапии почечно-каменной болезни и их значение для современной медећинк. Диссертация на соискание ученой степени кандидата медећинских наук. Душанбе 1999 - 153 с.

Нодиров С.Х. Вклад Абӯалӣ ибн Сино в терапию почечно-каменной болезни. Материалы международной научно-практической конференции. Традиционные методы лечения – основные направления и перспективы развития. Москва 1998 с. 163-164.

Нодиров С.Х. Сведения Абӯалӣ ибн Сино по вопросам этиологии почечно-каменной болезни. // Медицина эпохи Саманидов. Материалы конференции ТГМУ, Душанбе 1998 с. 167-169.

Нодиров С.Х. Абӯалӣ ибн Сино об общих правилах диетотерапии фитотерапии почечно-каменной болезни // Материалы конференции «Фитотерапия эпохи Саманидов и современной медицины». Худжанд 1998, с.56-57.

Нодиров С.Х. Анализ сложных лекарственных средств, рекомендованных Авиценной для терапии почечно-каменной болезни // Материалы Всероссийской научной конференции с международным участием «Актуальные проблемы экспериментальной и клинической фармакологии», Санкт-Петербург, 2-5 июня 1999 г., с.149.

Нодиров С.Х. Абӯалӣ ибн Сино о значении ощелачивающей минералтерапии почечно-каменной болезни // Материалы конференции «Фитотерапия эпохи Саманидов и современной медицины». Худжанд 1998, с.59-60.

Нодиров С.Х. Денисенко П.П. Абӯалӣ ибн Сина о применении ароматических растений в терапии уролитиаза // Сборник тезисов международного симпозиума, посвященного 1100-летию государства Саманидов 4-6 сентября. Душанбе 1999, с. 136-137.

Нуралиев Ю.Н., Нодиров С.Х. Фитотерапия почечно-каменной болезни по расшифрованным рецептам Авиценны. Душанбе «Ирфон» 1997–188 с.

Нуралиев Ю. Н. Медицина эпохи Авиценны. — Душанбе: Ирфон, 1981. — 190 с.

Нуралиев Ю. Н. Лекарственные растения. — 4-е изд. — Новгород: СП «ИКПА», 1991. — 285 с.

Нуралиев Ю. Н. Медицинские трактаты Авиценны. — Душанбе: Ирфон, 1982. — 190 с.

Нуралиев Ю. Н. Фитотерапия импотенции. — Душанбе: Фирма «Сино», 1993. — 42 с.

Нуралиев Ю.Н., Нодиров С. Х. Об ошибках, допущенных в переводе двух сложных рецептов, рекомендованных Абӯалӣ ибн Сино для терапии почечнокаменной болезни. // Здравоохранение Таджикистана. №1, 1998, с.64-67.

Овчинников П. Н. // Флора Таджикской ССР. — Т. V. — Л.: Наука, 1975. — С. 6—10, 440—446.

Овчинников П. Н., Кочкарева Т. Ф. // Флора Таджикской ССР. — Т. IV. — Л.: Наука, 1975. — С. 388—390.

Памуков Д., Ахтаржисев Х. Природная аптека. — София: Земиздат. — 270 с.

Пашинский В. Г. Растения в терапии и профилактике болезней. — Томск: Изд-во Томского ун-та, 1989. — 208 с.

Петков В., Малеев А. и др. Современная фитотерапия. — София: Медицина и физкультура, 1988. — 503 с.

Петров Б. Д. Ибн Сина — творец «Канона» // Канон врачебной науки. Кн. 1: Вводная статья. — Ташкент, 1954. — С. 11—15.

Петрова В. П. Дикорастущие плоды и ягоды. — М.: Лесная пром-ть, 1987. — 248 с.

Позднеев А. М. Учебник тибетской медицины. — Т. 1. — СПб., 1908. — 425 с.

Попов А. П. Лекарственные растения в народной медицине. — Киев: Здоровье, 1968. — 315 с.

Пулатов А. Т. Уролитаз у детей. — Л.: Медицина, 1970. — 205 с.

Растительные ресурсы России и сопредельных государств. — СПб.: Мир и семья, 1996. — 571 с.

Растительные ресурсы СССР. Цветковые растения, их химический состав и использование / Под ред. чл.-корр. АН СССР А. А. Федорова. — Л.: Наука, 1985—1988; 1990.

Расулова М. Р. // Флора Таджикской ССР. — Т. V. — Л.: Наука, 1978. — С. 304—313.

Сало В. М. Растения и медицина. — М.: Наука, 1968. — 158 с.

Скляревский Л.Я. Целебные свойства пищевых растений. — М.: Россельхозиздат, 1975. — С.62-238

Скляревский Л.Я., Губанов И.А. Лекарственные растения в быту. — М.: Евразийский регион, 1995.- 272 с.

Соколов С.Я., Замотаев И.П. Справочник по лекарственным растениям. — М.: Медицина, 1984. — 500 с.

Сосков Ю.Д.// Флора Таджикской ССР. — Т. IV. — Л.: Наука, 1975. — С.210.

Стекольников Л.И. и соавт. Целебные кладовые природы. — Минск: Урожай, 1979. — С.30-80

Токин Б.П. Целебные яды и растения. — Л.: Лениздат, 1974. — С.8-120.

Турова А.Д. Лекарственные растения СССР и их применение. — М.: Медицина, 1967. — С.50-360

Хайдав Ц и др. Лекарственные растения в монгольской медицине. — Улан-Батор: Госиздательство, 1985. — 390 с.

Химический состав пищевых продуктов. — М.: Пищевая пром-ть, 1977. — 244 с.

Ходжсиматов М. Дикорастущие лекарственные растения Таджикистана. — Душанбе: Главн.научн.ред. Тадж. сов. энцикл., 1989. — 361 с.

Цзинь Синь-чун. Китайская народная медицина. — М.: Медицина, 1959. — С.40-90.

Чиков П.С. Лекарственные растения. — М.: Лесная промышленность, 1982. — С.5-80, 120-293.

Чэве Тхэсон. Лекарственные растения. — М.: Медицина, 1987. — 605 с.

Шарипова И.А. // Флора Таджикской ССР. — Т. IX. — Л.: Наука, 1988. — С.11-118.

Шененбергер Вальтер. Соки растения — источник здоровья. — М.: Знание, 1979. — 63 с.

Юнусов С.Ю. // Флора Таджикской ССР. - Т. IX. — Л.: Наука, 1988. — С.19-33.

ФЕХРИСТИ МАТОЛИБ

Пешгуфтор	13
Боби I. Тибби даврони Сомониён	16
Боби II. Абӯалӣ ибни Сино	22
Боби III. Саҳми Абӯалӣ Ибни Сино дар табобати бемории санги гурда	30
Абӯалӣ ибни Сино ва усулҳои умумии табобати бемории санги гурда	30
Давоҳои набототии содда, ки Абӯалӣ ибни Сино, барои табобати санги гурда пешниҳод менамояд	33
Маълумот дар бораи набототи шифой, ки ба тартиби давоҳои мураккаби сангшикан ва сангхоричкунанда дохил мешавад	57
Боби IV. Нусхаҳои мураккаби сангшикан ва сангхоричкунандай Абӯалӣ ибни Сино	62
Боби V. Гиёҳҳои давоии аслӣ, ки Ибни Сино барои табобати бемории санги гурда пешниҳод менамояд. (Маълумоти асрӣ оид ба масоили гиёҳшиносӣ, таркиби химијавӣ, меконизми фаъолият ва истифодаи амалий)	71
Нойи бӯё	71
Гулхайрии давоӣ	74
Ажгон	78
Бодиён	81
Тарбуз	85
Анганори барзӣ	88
Бодиринги даштӣ	90
Сунбул	93
Наҳуди барзӣ ва наҳуди гусфандӣ	96
Кокутӣ	100
Харбузай оддӣ	104
Тимишки бехор	106
Занҷабил	109

Дорчини чиной	113
Дарахти гор	117
Загири базрӣ	120
Сангдаваки мавзун	124
Юнчай базрӣ	127
Марзгӯш	129
Панираки ҷангалӣ	132
Рунос	136
Гули қосидӣ	142
Чаъфарӣ	146
Афсантин.	148
Афсантини эстрагон (тархун)	152
Ферғих – қурора	155
Судоби хушбӯ	158
Карафс	163
Морҷӯба (ҳалиюм)	166
Чабрес	170
Зира	173
Шибити полезӣ	175
Лубиё	179
Бодиён	182
Сиёҳдона	185
Сир	188
Заъфарони базрӣ	192
Хори ҳасак	195
Човидон аст, ҳар кӯ дилаш бо илм зинда аст	199
Асомии тоҷикӣ–русӣ–лотинии гиёҳҳои шифобаҳиш, ки Абӯалӣ Ибни Сино барои табобати санги гурда тавсия намудааст. .209	
Адабиёт	213

**Юсуф Нуралиев
Сайдҷон Нодиров**

**БҰАЛІ ВА ГИЁХДАРМОНИИ
АМРОЗИ САНГИ ГУРДА**

Мұхаррирон: *Мирзо Муллоақмадов,
Абдулағил Амон*

Мұхаррири техникй: *Сайдова Мекрій*

Мұхаррири ороиш: *Иброҳим Фаниев*

Хуруфчинон: *Мавлуда Нодирова,
Матлуба Нодирова*

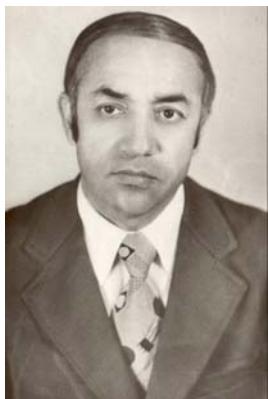
Мусаххех: *Насиба Нодирова*

Ба матбаа 25.05.2017 супорида шуд. Ба чоп 26.05.2017 имзо шуд. Андозаи
60x84¹/16. Көзази оғсет №1. Құзъи чопп 14. Адади нашр ____ нұсха.

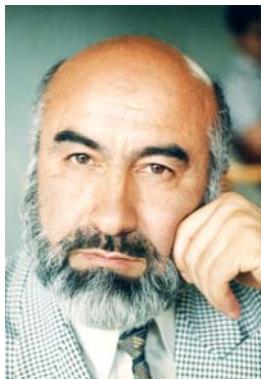
Супориши №.

Нашриёти «Адіб»-и Вазорати Фарҳанги Ҷумхурии Тоҷикистон, 734025,
Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 37.

Ҷ.С. «Матбуот»-и Вазорати фарҳанги Ҷумхурии Тоҷикистон,
734025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 37.

Нуралиев Юсуф Нуралиевич – дуктури дорушинос, доктори илмҳои тиб, профессор, академики Академияи байналмилалии муҳандисӣ, академики Академияи илмҳои тибби Ҷумҳурии Исломии Эрон. Беш аз сӣ сол аст, ки ба омӯзиши гиёҳҳои шифобаҳш машғул мебошад. Юсуф Нуралиев муаллифи рисолаҳои зиёди илмӣ, аз ҷумла даҳ монография ва дорандай сию панҷ шаҳодатномаи ихтироот мебошад.

Сайдҷон Нодирӣ – пизишкӣ амалӣ, номзади илмҳои тиб, Корманди шоистаи Тоҷикистон, Аъзими Ҷамъияти тандурустии ҶТ, равоншиносӣ Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат ба муолиҷаи гипнозӣ, муолиҷаи сӯзанзаниӣ, гиёҳдармонӣ ва муолиҷаи мануалӣ шугӯл дорад. Бори аввал дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҷарроҳии мураккабро таҳти гипноз анҷом дод. Бемориҳои асад ва дигар

бемориҳои силу дикқи нафас, bemoriҳои сангӣ гурда, bemoriҳои занона, bemoriҳои импотенсия, инчунин bemoriҳои дигарро, ки табобати онҳо бо усулҳои тибби имрӯза гайриимкон аст, табобат мекунад. Узви Ҷамъияти психотерапевтҳо ва Ҷамъияти экстрасенсҳои Кишварҳои муштаракулманофеъ мебошад.

«Китоби олимон - гиёҳдорушиносони машҳур профессор Ю.Н.Нуралиев ва пизишкӣ амалии соҳибтаҷриба С.Нодиров аз нашрияҳои шабеҳ бартарияти зиёд дорад. Муаллифон тавсияҳои муолиҷавии табиби бузурги асри миёна Абӯалӣ

ибни Синоро дар заминаи дастовардҳои охирини илми тиб такмил медиҳанд. Саҳми муаллифонро дар таҳлилу аниқ муайян кардани таркиби давоҳои мураккаб ва доруҳои соддаи сангхурдкунанда ва сангбароранда бояд маҳсус таъкид намуд.

Ин китоби пурагзиш бешубҳа таваҷҷӯҳи мутахассисонро ҷалб ҳоҳад намуд ва ба ҳазорон дардмандоне, ки аз bemoriҳои муҳталиф азоб мекашанд, хизмати арзанда ҳоҳад кард».

Доктори илмњои тиб, профессор,

Арбоби шоистаи илми Федератсияи Россия

П. П. Денисенко